

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Bilim ve Ütopya

Şubat 2004 Sayı: 116

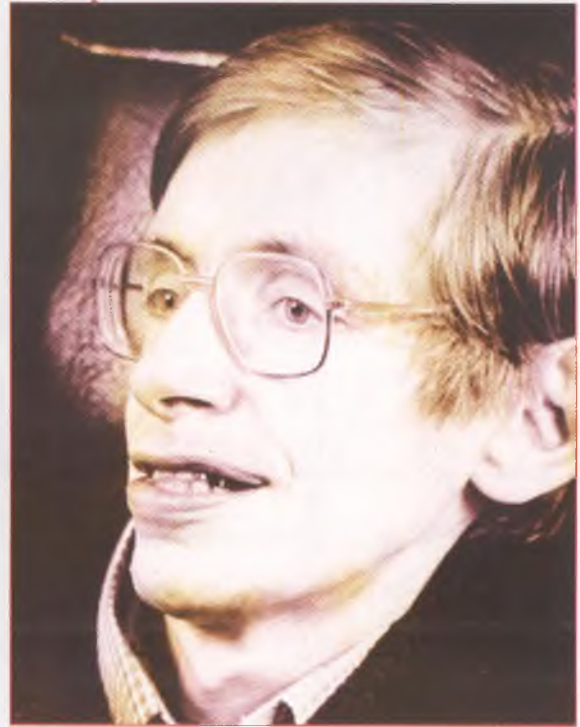
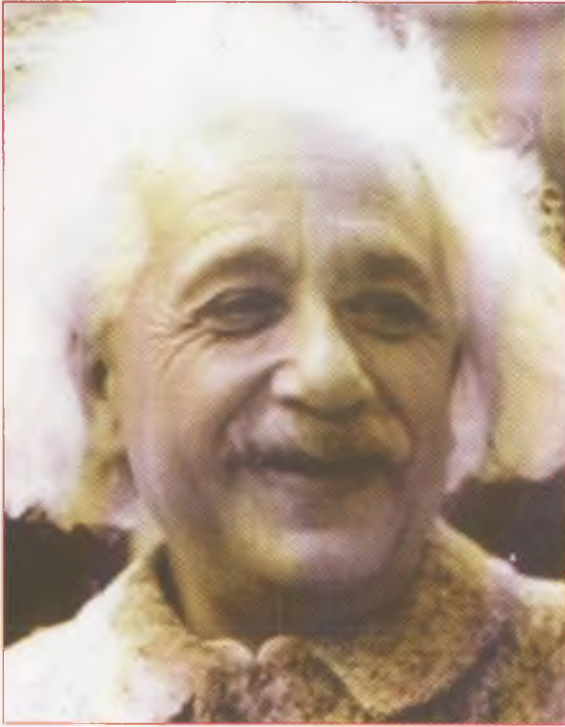
Aylık bilim, kültür ve politika dergisi

3.500.000 TL (KDV DAHİL)

YÜZYILIN 10 BÜYÜK FİZİK PROBLEMİ

Yazılarıyla

Prof.Dr. Bekir Karaoğlu, Prof. Dr. Ali Ulvi Yilmazer,
Doç. Dr. Yusuf İpekoğlu ve Dr. Bayram Tekin

- Prof. Dr. Osman İlhan ile kök hücre nakli üzerine
- Bir meslek olarak spikerlik-sunuculuk
- Psikiyatrinin ruh hali • İslam'da savaş ve barış

T Ü R K İ Y E ' D E İ L K K E Z

Atatürk'ün Bütün Eserleri

12. Cilt Tamamlandı!..

■ Bu eserde, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Devrimi'mizin büyük önderi Atatürk'ün yazdığı, söylediği ve imzaladığı bütün belgeler bir araya getirildi...
■ Hiç yayımlanmamış belgelere ulaşıldı... ■ Osmanlıca, Fransızca, İngilizce ve Rusça metinler, asıllarından ve ilk kaynaklarından yeniden çevrildi; yayımlanmış metinlerle karşılaştırıldı; yüzlerce eksik yayımlama, çeviri ve tarih hatası giderildi; yanlış okumalar düzeltildi... ■ Metinler eserde tarih sırasıyla ve yorumsuz olarak yer aldı...
■ 17x24 cm., bez cilt, iplik dikiş, birinci hamur kâğıt...
■ Tamamı 15 cilt...

PEŞİN : Her cildin fiyatı 25.000.000 TL'dir. 12 Cilt 300.000.000 TL
TAKSİTLE : 12 CİLT: 340.000.000 TL
Peşinat 60.000.000 + 8 ay x 35.000.000 TL'dir.

BMM Hükümetinin Rus siyasetinin ana hatları... Mustafa Kemal'in Lenin'e mektupları sansürlös ilk kez... Heyeti Vekile'nin görev ve yetkilerine ilişkin kanun teklifi üzerine tartışmalar... Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçme teşebbüsü ve Ardahan Mebusu Hilmi Bey'in Trabzon'da tutuklanması... Fransızlarla yapılan Ankara Anlaşması... 19 ve 20 Numaralı not defterleri... Adana'nın geri alınması üzerine beyanname... Rus Elçisi Aralov, Azerbaycan Elçisi İbrahim Abilov ve Ukrayna Fevkalade Delegesi M. Frunze ile görüşmeler...

Ukrayna Şuralar Kongresi Reisi Petrovski'ye, Umum Rus Şuraları ve Müttefik Devletler Kongresi Reisi Kalilin'e, Fransız Mareşali Lyautey'e, Fransız Senatörü Raymond Poincaré'ye, Pier Loti'ye mektuplar... Afgan Sefiri Ahmet Han'ın nutkuna cevabı... Fransız Temsilcisi Franklin Bouillon'la yazışmalar... Vakit Gazetesi Başyazarı Ahmet Emin Yalman'a, kendi ağzından yaşamöyküsü... Şehzade Abdülmecid Efendi'nin Meclis'e gönderdiği mektup... Ordunun durumu üzerine Meclis'te konuşması...

KAYNAK **YAYINLARI**

Meşrutiyet Cad. No: 12 Kardeşler Han Kat 3-4 Galatasaray - Beyoğlu / İSTANBUL
Tel: 0212.252 21 56 - 252 21 99 Faks: 0212.249 28 92

www.kaynak yayinlari.com Ücretsiz PDF Kitap Arşivi: <https://rantev.org> iletisim@kaynak yayinlari.com

Bilim ve Ütopya

Şubat 2004 Sayı: 116

**S. S. Ütopya Bilimsel
ve Kültürel Araştırmalar
Yay. ve Üretim Koop. Adına
Sorumlu Yazışları Müdürü**
Semih Koray

Genel Yayın Yönetmeni
Arda Odabaşı

Yazı Kurulu

Prof. Dr. Semih Koray
Prof. Dr. Uçkun Geray
Prof. Dr. Kadri Yamaç
Prof. Dr. Ercan Enç
Prof. Dr. Çağatay Güler
Prof. Dr. Zafer Kars
Doç. Dr. Osman Gürel
Doç. Dr. İrfan Gökçay
Doç. Dr. Çağatay Keskinok
Dr. M. Kürşat Bozkurt
Dr. Cüneyt Akalın
Dr. Hikmet Çevik
Dr. Hakan Seçkin
Özcan Buze
Feyziye Özberk
Bora Ataman

Tanıtım ve Halkla İlişkiler

Abdullah Özdemir

İdari İşler

Metin Aktaş

Abdullah Özdemir

Teknik Sekreter

Aslı Yazıcıoğlu

Montaj

Mutlu Selçuk

Yönetim Yeri ve**Yazışma Adresi**

İstiklâl Cad. Deva Çıkmazı

No: 7 / 5 80070 Beyoğlu/İST

Tel-Faks

(0212) 244 23 61

(0212) 244 23 72

(0533) 477 82 51

e-posta

utopya@atlas.net.tr

utopya@bilimutopya.com.tr

www.bilimutopya.com.tr

Ankara Temsilcisi

Feyziye Özberk

Ankara Büro

Toros Sok. No: 9 Kat: 1

Sihhiye/Ankara Tel: (0312) 232 04 79

e-posta: fozberk@ttnet.net.tr

İzmir Temsilcisi

Meftun Bulunmaz

İzmir Büro

Cumhuriyet Bulvarı B. Kardeşliği

İşhanı No: 54 Kat: 1 Daire No: 146

Gümrük/İZMİR

Tel: (0232) 445 68 70

Almanya Temsilcisi

Abdullah Coşkun

Hermann-Löns Str. 7

63477 Maintal-Almanya

Tel: 0049 6181147039

İsviçre Temsilcisi

M. Akif Genç

Tel: 004113030715

ABONE KOŞULLARI

6 Aylık: 21.000.000 TL

Yıllık: 38.500.000 TL

Avrupa ve Ortadoğu yıllık:

50 Euro

Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 100 \$

Abone bedelleri için**Metin Aktaş**

İş Bankası Beyoğlu Şubesi

Hes. No: 1011 1584140

YURTDIŞI SATIŞ FİYATI

Avrupa: 4.5 Euro

Organizatör

Ulusal Haber Hiz. Prod. Org. San. Tic. A.Ş.

Basıldığı Yer: Serler Matbaası

Dağıtım: BBD Merkez

ISSN 1301-6717

KAPAK**YÜZYILIN 10 BÜYÜK FİZİK PROBLEMİ**

Prof. Dr. Bekir Karaoğlu
Fizikte yanıt bekleyen 10 soru 18

Prof. Dr. Ali Ulvi Yilmazer
Temel Etkileşmeler Fiziği alanından bazı güncel problemler 25

Dr. Bayram Tekin
Evren için 3 uzay ve 1 zaman boyutu ile gözlenmekte? 26

Doç. Dr. Yusuf Ipekoğlu
Fizikte 10 soru 27

Doç. Dr. Kürşat Yıldız
Tıpta uzmanlık eğitimi ve son Tüzük Taslağı 4

Dr. Vakur Kayador
Bir meslek olarak spikerlik-sunuculuk 6

Dr. Cemal Dindar
Psikiyatrinin 'ruh hali' 11

Çiğdem Ülker
Makedonyalı Büyük İskender 16

Dursun Özden
Berberilerle İmazighen dansı 28

Dr. Hüseyin İçen
Yazın türü olarak Ütopya 31

Prof. Dr. Osman İlhan'la söyleşi:
Kök hücre nakli 33

Bassam Tibi
İslam'da savaş ve barış 37

Yard. Doç. Dr. Üstün Öngel
HADE üzerine 5 soru 5 cevap 48

Cumhur Demir
Kurtuluş Savaşı'nın finansmanı ve günümüz açısından önemi 55

İz Bırakanlar/ Feyziye Özberk
Şehircilik, koruma, dersler ve öğrencilerle dolu bir yaşam:
Prof. Dr. Gönül Tankut 60

Prof. Dr. Çağatay Güler
Hareket, hareket bilinci ve toplum sağlığı 65

İlke Bezen Aydoğdu-Dr. Nesrin Çobanoğlu
Hayvan haklarının tarihsel gelişiminin biyoetik yansımaları 73

Zorunlu Din Dersi / Hasan Aydın
Eleştirel aklın ışığında
Yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcılarının temel argümanları-8 77

Bilimkurgu Ansiklopedisi - S / Zühtü Bayar 79

EEG Okulu / Prof. Dr. Atilla Altunel 85

Yayın Dünyası 94

Ödüllü Sözcük Bulmacası / Hikmet Uğurlu 96

Her alanda gezinen bir Bilim ve Ütopya

Bilim ve Ütopya'nın elinizdeki sayısı fizikten tıba, psikiyatriden sağlık bilincine, spikerlikten dile, ütopyalardan şehirciliğe, Berberilerden Büyük İskender'e çok farklı alanlarda gezinen bir sayı oldu.

Bu ay kapak dosyamızı, eksenini Prof. Dr. Bekir Karaoğlu'nun yazısının oluşturduğu, fiziğin yanıt bekleyen on sorusuna ayırdık. İsrarlarımız sonucu, bizi kırmayıp, böyle karmaşık ve tartışmaya açık bir konuyu üstelik elden geldiğince yalınlaştırarak, yani popüler bir bilim dergisine uygun hale getirerek yazan Prof. Dr. Bekir Karaoğlu'na ve dosyaya katkı yapan diğer değerli bilim insanlarımıza, Prof. Dr. Ali Ulvi Yılmaz'ın, Doç. Dr. Yusuf İpekoğlu'na ve Dr. Bayram Tekin'e teşekkür ediyoruz.

Böyle bir konunun popüler bir bilim dergisinde ele alınışının pek kolay olmadığını itiraf etmek gerekir. Ancak, bu konunun Türk fizikçilerinin özgün yorumlarıyla kamuoyuna sunulmasını ülkemizde genel olarak bilimin özel olarak da fiziğin gelişimi açısından yararlı buluyoruz.

Benim favorilerimin beşinci ve sekizinci sorular olduğunu söyleyebilirim. Bu sorulara verilecek cevaplardaki her yeni gelişme, insanlığın ileri doğru attığı adımları genişletecek gibi görünüyor.

Her konuda olduğu gibi fiziğin 10 problemi konusunda da son noktayı koymuş değiliz. Fizikçilerimizin, felsefecilerimizin ve konuyla ilgilenen diğer bilim insanlarımızın eleştiri ve katkılarını önümüzdeki sayılar için bekliyoruz.

Ankara temsilcimiz Feyziye Özbek'in Prof. Dr. Osman İlhan ile "kök hücre nakli" konusunda yaptığı söyleşiye de dikkat çekelim. Bu konu yıllar önce "Babuna ola-

yı" ile ülkemiz gündemine girmiş ve o dönem çok taraflı bir tartışma yaşanmıştı. Dahası, -başına geldiği için biliyorum- kök hücre nakli meselesi bebek bekleyen çiftlerin de gündemini işgal eden bir meseledir. Prof. Dr. Osman İlhan ile yapılan söyleşi konu hakkında aydınlatıcı ve doyurucu bilgiler veriyor. Ülkemizin hematoloji alanında nerede durduğunu görmek de çok sevindirici. Gönül ferahlığıyla söyleyebiliriz: Türkiye'de bilim de var ütopya da...

Okuyucularımıza psikiyatrist Dr. Cemal Dindar'ın ve sosyal psikolog Yard. Doç. Dr. Üstün Öngel'in yazılarını birlikte okumalarını öneriyoruz. Sn. Dindar'ın yazısı, Türkiye bağlamında, kuram ağırlıklı bir "neo-liberal psikiyatri" ve ege-men paradigma eleştirisi. Gerçekten de neo-liberalizm sadece siyasi bir akım değil, bir dünya görüşü. Dolayısıyla her alanda yansımaları görülebiliyor. Sn. Öngel'in yazısı ise bu "neo-liberal psikiyatri"nin somut bir görünümü niteliğinde. Geçen sayımızda da konuyla ilgili bir bilgilendirme yazısına yer verdiğimiz Sn. Öngel'in bu sayıda yer alan makalesi, mevcut sistemin nasıl insana/çocuğa karşı bir pozisyona geçtiğini görmek açısından da çarpıcı. Emperyalist/kapitalist sistem, çocuklara hasta yaftası yapıştirarak bundan rant elde etmeye çalışacak kadar çürümüştür.

Yazı Kurulu üyemiz Prof. Dr. Çağatay Güler'in makalesi, benim en keyifle ve aynı zamanda en çok "rahatsızlık duyarak" okuduğum makale oldu diyebilirim. Doğrudan günlük yaşamımıza yönelik olduğu için ilgi çeken, duruşumuzdan giydiğimiz ayakkabıya kadar insanı yakından ilgilendiren "hareket bilinci" konusu, "hareket bilinci"nden ne kadar uzak olduğumuzu hatırlattıkça olumlu anlamda "rahatsız edici" bir etki yaratıyor. Sn.

Güler'in makalesi, aynı zamanda, doğa-spor ilişkisi çerçevesinde ekoloji ve spor alanlarının da kapsamı içinde. Artık bir endüstri haline gelmiş olan ve pek çok yönüyle tartışılmakta olan sporun doğal çevreye verdiği zarar da bu tartışmanın önemli boyutlarından biri. Gerçekten de her büyük spor karşılaşması ve organizasyonu artık doğaya karşı oynanan ölümcül bir maç niteliğinde.

Dr. Vakur Kayador'un spikerlik/sunuculuk konulu makalesi, yüksek lisans tezinin konusu "Televizyon ve Siyasal Propaganda" olan benim gibi bir iletişimci için dikkat çekici oldu. Gerçekten de televizyon gibi kitle iletişim araçları kanalıyla her gün evlerimize giren spikerler bir yönleriyle geçmişin büyük hatiplerini ama onlardan da çok propagandacıları hatırlatıyorlar. Aslında mevcut kitle iletişim sektörünün yapısını dikkate alacak olursak, tam da böyle bir işlev görüyorlar.

Dil konusu ise, Sn. Kayador'un yazısında da görüleceği gibi, düşünce, iletişim, kültür ve topluma ilişkin yönleriyle tam anlamıyla bir derya... Sn. Kayador ulus-dil ilişkisine de değinmiş. Bu vesileyle, tam da bu nokta üzerinde yoğunlaşan ve gayet olumlu tepkiler alan geçen sayımızı analım.

AKP Hükümeti'nin ülkemizin bilim kurumlarına ve bilime yönelik olumsuz müdahalesi sürüyor. Bilindiği gibi AKP Hükümeti üniversite rektörleri ile girdiği tartışmadan sonra TÜBİTAK'a da kendi suretinde bir şekil verme işine girişmişti. Türkiye'yi bilim alanında da kuşatmaya çalışan AKP'nin bu demokrasi ve bilim karşıtı politikalarını, TÜBİTAK meselesini ve yeni YÖK yasa tasarısını gelecek sayılarımızda ayrıntılı olarak ele alacağız.

Gelecek ay görüşmek üzere. İyi bayramlar... □

Arkadaşlık

Arkadaşlık, ömür boyu gereksinim duyulan, temelde soyut bir dayanışmadır. Çünkü yaşam onsuz sıkıntılı bir yalnızlıktır. "El el ile, değirmen yel ile" atasözünde olduğu gibi. Nitekim ta çocukluğumuzun bilinçsiz yıllarından başlar, son dakikamıza kadar sürer.

Anımsayalım, önce oyuncaklarımızla birliktelikler... Onları nasıl severdik, onlarla olmaktan nasıl mutlu olurduk? Giderek başka oyuncaklarla da giderek bütünleştirdik. Arkadaşlarımızı onlar. Sonraları, komşu çocuklarıyla yakınlaşmalar... Mahalle, okul.. yaşantısıyla uzayıp giden arkadaşlıklar..

Ve evlilik: dorukta bir arkadaşlık. Ne kapsamlı, ne derin.. Ya sonra çocuklarımızla, yeniden çocukluk ve gençlik yıllarımıza dönüş gibi içtenlikli ve kaçınılmaz arkadaşça yaklaşımlar. En son yaşlılıktaki, uzaklığına bile dayanılmayan.. Hepsi ilgi-saygı-sevgi gereksinimini içeren, insana özgü birlik-

telikler değil mi? Uzaktakilere yazdığımız ve yanıtını sabırsızlıkla beklediğimiz mektuplaşmalarda bile.

Ve birtakım hobiler.. Kitap, doğa, müzik.. vb. ilgilerle ayrıcalıklı-özel arkadaşlıklar ki yaşantımızı renklendiren, sanki sonsuz canlı tutacak olan.

Evet, yokluğu asla kabul edilemeyen bir olgudur arkadaşlık. Özellikle yalnızlıklardan, karamsarlıklardan, yaşamın ezici-boğucu sıkıntılarından uzaklaştırır.. Böylesi arkadaşlık nelere kadar değerlidir ki?

"Dostluk" arkadaşlığın güçlenmiş bir aşamasıdır. Bunun değerini şu atasözümüz ne güzel tanımlar: "Dost beni ansın bir çürük koz ile, o da çürük çıksın."

Kişisel ilişkilerle başlayan arkadaşlık, yakınlaşmalar-anlaşmalar derken, güvenin ve özverinin beslediği sevgilerle oluşan dostluk, kardeşlik gibi içimizden-canımızdan gelen, güçlendikçe de duygusallaşan bir paylaşıma dönüşür. Bu yüzden alınganlıklar, hatta küsüşmeler de olur. Tıpkı kardeşler arasında olduğu gibi. Ne var ki bir anda önemini yitirebilir bunlar. Hemen onları unutmanın sıcaklığı, güzelliği yaşanır.

Nedense kardeşler birbirleriyle arkadaşlığı sanki esirgerler de (anlamsız bir çekinmeyle) başkalarıyla olmayı yeğlerler. Onlarla kardeşçe can ciğer olurlar. Oysa kardeşlerin arkadaşlığı ne kadar bağlayıcı, sınımsız, ne kadar değerlidir. İşte onca deneylerle gerçeklerin

ürünü atasözlerimiz bunu da kanıtlıyor: "Kanlım olsun da kardeşim olsun" b Bence kardeşlik, arkadaşlığın ölümsüz bir yanı ve en mutlu kılıcı bir aşaması olabilir. Sevgede bir yüceliktir bu. Arkadaşlık işte böylesi bir bir yakınlıkla iç içe geçmiştir. Kimliğimizi paylaşmak gibidir. Denir ya : "Bana arkadaşını söyle sana kim olduğunu söyleyeyim." Goethe'den de benzeri bir özyiğ: "Söyle bana kiminle arkadaşlık ediyorsun, sana kim olduğunu söyleyeyim. Ne ile uğraştığını bilirimsem, senden ne olur bilirim." Bu öz sözler, arkadaşlığın önemine dikkati çeken birer altın öğüttür. arkadaş seçimi kendimizle eşdeğer olmaktadır çünkü. Johnson'un : "Arkadaş çok, ama gerçek arkadaş azdır." özyiği de bizi arkadaş seçiminde dikkate yönelterek bunun önemini vurguluyor.

Sümerolog Muazzez ilmiye Çığ, ayrıntılı bir tanım yapıyor: "düşüncelerimizi, bilgilerimizi paylaşarak, kültürel-sosyal-siyasal konularda çekinmeden tartışacak en yakın kimsedir arkadaş." (1). Demek ki kesinlikle bir gereksinimdir arkadaşlık ve onu oluşturmak kadar korumak da görevimiz.

Sonuç olarak Voltaire'e kulak erelim: "Hayat arkadaşlıktan daha büyük bir hediye vermez." (2/

(1) "berfin bahar" dar., Eylül 2002, s.55

(2) Zamanın Eskitemediği En Güzel Sözler. Der: Hikmet Ulusoy, Alfa Yayınları.

Serhat Kestel

İstanbul Üniversitesi'nde Felsefe Kongresi

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Topluluğu tarafından 3. 'sü düzenlenen Felsefe Kongresi'nin konu başlığı "İyi-Doğru-Güzel"di. 3 ayrı oturumda gerçekleşen Kongre'de 13 katılımcı tarafından sunuş yapıldı. 100 civarında konuşanın izleyici olarak katıldığı Kongre'nin bitiminde bir kapanış konuşması yapan topluluğun danışman öğretim üyesi Doç. Dr. Ayhan Bıçak;

"... bugün karşı karşıya olduğumuz sorunların çözümü, ciddi düşünsel ve felsefi sistemler kurmaktan geçmektedir. Bu büyük sistemleri "saray"a benzetecek olursak, onun öncesinde barakalar urmamız gerekir. Bu barakalar bizi geliştirecektir. Ancak toplumun sorunları çözemez. Bunun için sistemler yanı sıra kurmamız gerekir. Hedefimizi böyle belirlemeli, bu yolda ilerlemeliyiz."

Ölümünün 50. yılında Sait Faik Sempozyumu

Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Merkezi, büyük öykücü Sait Faik Abasıyanık'ın ölümünün ellinci yıldönümü nedeniyle 9-10 Mayıs 2004 tarihinde Burgazadası Öğretmenevi'nde bir sempozyum düzenleyecektir. Sempozyuma bilimsel bildirileriyle katılmak isteyenler, yaklaşık 250 sözcükten oluşan bildiri özetlerini 19 Mart 2004'e kadar merkeze iletmelidirler. Başvuru koşulları ve bildirilerin nitelikleri ile ilgili ayrıntılar merkezin internet sitesinden öğrenilebilir; merkezle e-posta ve telefon aracılığıyla bağlantı kurulabilir.

[<temerkez@bilkent.edu.tr>](http://www.bilkent.edu.tr/~tebsite/); 0312 290 23 17

Tıpta uzmanlık eğitimi ve son Tüzük Taslağı

Ne yazık ki sağlıkla ilgili temel politikalarda ülke gereksinimlerinden ve ileri görüşlülükten uzak bir sağlık otoritesi ile karşı karşıyayız. Ülkenin temel sağlık sorunlarını belirlemek, insangücü planlamasını yapmak, tüm kurumları ve kuruluşları bir araya getirerek seferber etmek devrimci bir atılımı gerektiriyor. Türkiye, birçok alanda olduğu gibi tıpta uzmanlık konusunda da ... "muhafazakar demokrat" bir iktidarın sınırları altında bunalıyor.

Doç. Dr. Kürşat Yıldız

Tıpta uzmanlık eğitimi düzenleyen Tüzük, bugünlerde bir kez daha tartışma gündeminde. 2002 yılında yayımlanan Tıpta Uzmanlık Tüzüğü, Danıştay'da açılan 100'e yakın davada alınan kararlarla uygulanamaz hale gelmişti. AKP iktidarının Sağlık Bakanlığı da artık sayıları hesaplanamayan Tüzük Taslaklarına bir yenisini ekleyerek tartışmaya açtı.

Tüzük üç ana başlık halinde değerlendirilebilir:

1) Uzmanlık eğitimi ile ilgili karar ve değerlendirme organları.

2) Uzmanlık eğitimi yapılacak tıp

dalları ve daha ileri uzmanlaşma yapılacak yan dallar.

3) Uzmanlık eğitiminin ve belgelенmesinin yöntem ve kuralları.

Son 10 yıldır Türk Tabipleri Birliği (TTB) ve TTB'yi oluşturan tabip odaları tarafından sürekli gündemde tutulmaya çalışılan tıpta uzmanlık eğitimi önemli bir halk sağlığı sorunu. Çünkü bir yandan hekimlerin önemli bir kısmını uzman hekimler ve uzmanlık eğitimi görmekte olanlar oluşturuyor, öte yandan yurttaşlar giderek daha yoğun bir şekilde nitelikli ve güvenilir bir sağlık hizmeti almanın yolunu uzman hekimlere başvurmakta arıyor. Hekimin bilgi, beceri ve donanımını ise aldığı uzmanlık eğitimi belirliyor.

İşte bu nedenle Tüzük, tüm Türkiye'yi ilgilendiren bir konu. 1973'teki kapsamlı düzenlemenin ardından 30 yıldır temel hükümlerinde değişiklik yapılmamış olması bir eleştiri konusu. Yeni bir Tüzük hazırlanırken uygulamadaki önemli sorunlara çözüm getirmesi bekleniyordu.

Uzmanlık eğitiminde temel sorunlar

Son 30 yılda tıpta uzmanlık eğitiminde

ortaya çıkan başlıca sorunlar şöyle sıralanabilir:

1) Tıp eğitimi ve hekimler şiddetli bir uzmanlaşma baskısı altında temel yörüngesini yitirmiştir. Tıp fakülteleri, TTB ve Sağlık Bakanlığı, tıp fakültelerinin asıl hedefinin ülke gereksinimlerine uygun nitelikli pratisyen hekim yetiştirmek olduğunda hemfikirdir. Buna karşın uygulamada tıp fakültelerindeki eğitim uzmanlık eğitimi, hatta tıpta uzmanlık sınavı için 6 yıllık bir hazırlık aşaması haline gelmiştir. Uzmanlık eğitimine başlayacakları belirlemek ve yerleştirmek amacıyla 17 yıldır uygulanan Tıpta Uzmanlık Sınavı (TUS) ise tıp eğitimi ve pratisyen hekimlik uygulamasını yolundan çıkaran bir çekim alanı oluşturmuştur. Tıp öğrencileri 6 yıllık eğitimin başından itibaren TUS soru ve hazırlık kitapçıklarıyla tanışıyor, fakülte öğretim üyeleri eğitim programlarını ve sınav sorularını hazırlarken bu sınavı dikkate alıyor. Daha da önemlisi tıp fakülteleri başarılarını TUS'ta başarılı olan mezun sayıları ve sınav puan ortalamalarıyla ölçüyor.

Son derece uzun, maddi ve manevi maliyeti yüksek bir eğitimin ardından diploma alan hekimlerin önemli bir kısmı mesleğe başlamak yerine TUS dershanelerine giderek veya evde oturup sınava hazırlanıyor. Mesleğe başlamış olmakla birlikte aklı yılda iki kez yapılan TUS'ta olan pratisyen hekimler

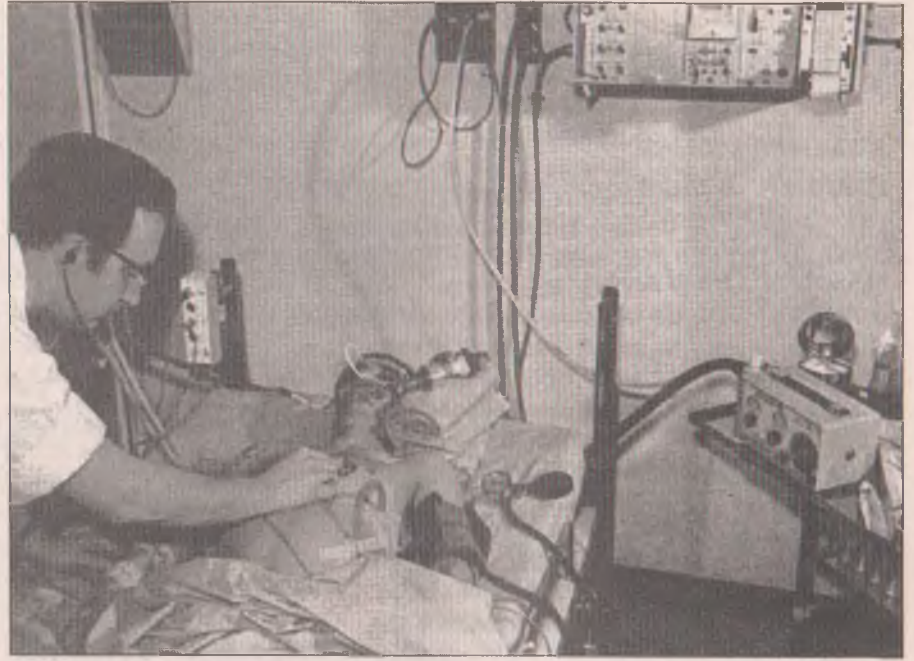

için yurttaşların sağlığı ikinci planda kalıyor.

2) Tıpta uzmanlık eğitimi giderek yaygınlaşıyor ve nitelik sorunları ortaya çıkıyor. Hekim sayısında artış, tıp fakültesi sayısındaki artış ve uzmanlık eğitimi yapılan diğer kurumların sayısındaki artış, eğitimin niteliği ile ilgili ciddi sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Eğitim kurumları arasında büyük farklar, eğitime ve sonunda uzmanlık belgesi alan hekimlere de yansımaktadır. Çok farklı bilgi ve deneyimlerle uzmanlık diploması alan hekimler uygulamada aynı yetkiye sahip olarak Sağlık Bakanlığı tarafından yetkilendirilmektedir. Uzmanlık eğitimi veren kurumları değerlendiren ve eğitimin niteliğini kontrol eden bir mekanizma yoktur.

3) Uzmanlar arasında da aşırı uzmanlaşma ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Tıpla ilgili bilgilerin çoğalması ve ayrıntılanması, bir ana konunun bile tümüne hakim olmayı zorlaştırmaktadır. Genel Cerrahi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları veya İç Hastalıkları gibi uzmanlık dalları daha küçük dallara parçalanmaktadır. Neredeyse her organ için ayrı cerrahlar, radyoloji ve patoloji uzmanları ile karşılaşmak mümkün olmaktadır. Bu durum tıbbın bütünlüğünü bozmakta, temel eğitimi zorlaştırmakta, uzmanlar arasında koşutran ama bir sonuca ulaşamayan şaşkın hasta-hasta yakını tablosunu beslemektedir.

4) Hepsinden daha önemli olarak, her geçen gün artan sorunları sürekli araştıran, saptayan, gerekli müdahalelerde bulunan bir otorite yoktur. Hangi hükümet döneminde olursa olsun Sağlık Bakanlığı, uzmanlık eğitimi verilen kurumları kadrolaşma aracı olarak algılanmaktadır. Üniversiteler de Sağlık Bakanlığı ile rekabet halinde sorunların gerçek boyutlarından çok bu alandaki yetkilerini korumakla ilgilidir. Tıpta uzmanlık dernekleri, genellikle sorunlara yalnızca kendilerini, kimi zaman da yalnızca yöneticilerini ilgilendiren kısmıyla sınırlı olarak yaklaşmaktadır. Türk Tabipleri Birliği ve tabip odaları ise bu konudaki en kapsamlı yaklaşıma sahip olmaları-

Modern yeniden canlandırma (reanimasyon) teknikleri (damar içi sıvı verme, oksijen verme, kalp ritminin izlenmesi), ameliyat sonrası hastanın her saniye gözlenmesini sağlar ve bazen gerçek ölümden dönüşlere olanak tanır.

na ve bilgi birikimlerine karşın diğer kurumları etki altına alabilecek bir hegemonyaya, hekim desteğine sahip değildir.

AKP İktidarının Tüzük Taslağı: "Muhafazakar demokrat"

Bu temel sorunlara köklü çözümler getirmeyen bir programın tıpta uzmanlık eğitimi ile ilgili ciddi bir değişiklik yapması beklenemez. Nitekim hazırlanan son Tasarı Taslağı da hekimler ve eğiticiler arasında beklendiği gibi bir heyecan uyandırmadı.

Taslak, uzmanlık eğitimi konusunda politika belirlemek, programları yapmak ve uygulamayı değerlendirmekle görevli kurul ve komisyonları, Sağlık Bakanlığı'nın oy çoğunluğu ve yönetme yetkisine sahip olduğu "iştişare" organları haline getiriyor.

Tıpta Uzmanlık Sınavı'nda esashi bir değişiklik yapmaksızın bazı makyajlarla yetiniyor.

Uzmanlık sonundaki sınav, asistan tezleri gibi konularda eski taslakları tekrarlamaktan öteye gidemiyor.

Bunlar taslağın muhafazakar yanları.

Demokrat yanı ise aşırı uzmanlaşma ve yeni yan dallara parçalanma konusunda gelen taleplerin hepsine onay vermesi. Tüzük Taslağı'nda şu ana kadarkilerden çok daha fazla yan

dal yer alıyor. Sağlık Eğitimi Genel Müdürlüğü, buna gerekçe olarak Sağlık Bakanlığı'nın uzmanlık derneklerinden gelen görüşlere hiç müdahale etmeksizin Taslak'ta yer verdiklerini belirtiyor. Bu tutumun demokratlıktan mı, kolaycılıktan mı, yoksa uzmanlık derneklerine mavi boncuk dağıtarak TTB ile aralarını açma kurnazlığından mı kaynakladığı ayrıca merak konusu olabilir.

Oysa Sağlık Bakanlığı, ülkede yeni uzmanlık dallarına ve bu konuda eğitilmesi gereken uzman hekim sayısına duyulan gereksinim ve planlama konusunda asıl görüş sahibi olması gereken kurum.

Ne yazık ki, sağlıkla ilgili temel politikalarda ülke gereksinimlerinden ve ileri görüşlülükten uzak bir sağlık otoritesi ile karşı karşıyayız. Ülkenin temel sağlık sorunlarını belirlemek, insangücü planlamasını yapmak, tüm kurumları ve kuruluşları bir araya getirerek seferber etmek, devrimci bir atılımı gerektiriyor.

Türkiye, birçok alanda olduğu gibi tıpta uzmanlık konusunda da yaygın altyapı, yetişmiş insangücü ve dinamik bir genç kuşak olanaklarına rağmen "muhafazakar demokrat" bir iktidarın sınırları altında bunalıyor. Sorunlar karşımıza "Tüzük meselesi" olarak gelse bile, şu bir gerçek ki, birçok sorun aslında "ufuk meselesi". □

Bir meslek olarak spikerlik-sunuculuk

Bir meslek olarak radyo ve televizyon spikerliği, binlerce yıldır varolan hitabet sanatının elektronik çağdaki uzantısı sayılabilir. ... Temel malzemesi ana dili olan ve bu dili yetkinlikle kullanmakla yükümlü spiker için, dilin temel özelliklerini ve dil kavramının işlevlerini bilmek, dilin düşünsel, kültürel, toplumsal, ulusal işlevlerini öğrenmek birincil görevdir.

Dr. Vakur Kayador

(Eskişehir Anadolu Üniversitesi İletişim Fakültesi)

İngilizce “to speak” fiilinden türemiş olan “speaker” sözcüğü temel olarak “belli bir zaman dilimi içinde konuşan kimse” anlamına geliyor. Bundan başka “topluluk karşısında konuşma yapan kişi”, “bir dili konuşan insan” gibi genel anlamları da taşıyor. Birbirine yakın ve birbirinin türevi niteliğindeki bu tanımların dışında sözcüğün “hoparlör” olarak kullanıldığını da görebiliyoruz.

Ayrıca İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya gibi İngilizce konuşulan ülkelerde parlamento toplantılarını yöneten oturum başkanlarına da yine “speaker” deniyor. Dilimizde “spiker” biçiminde yazılıp okunan, konumuz kapsamındaki “speaker” sözcüğü, “radyo ve televizyon istasyonlarında bir metni okumakla, bir sahneyi yorumlamakla görevli kişi” olarak açıklanıyor(1). İngilizce’de bu kavramın değişik uygulama alanlarını karşılayan “annonceur”, “entertainer”, “showman” ve “showgirl” sözcükleri bulunuyor... Kavram Fransızca’da “animatör”, “prezantatör” ve İngilizce’den aktarılan biçimiyle “speaker” sözcükleriyle karşılanıyor...(2) Almanca’da ise “ansager” ve daha çok “spreeher” olarak kullanılıyor(3).

Dilimizde spiker ve sunucu sözcükleri Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde küçük bir farkla tanımlanıyor. Spiker; “radyo ve televizyonda programları, haberleri sunan kimse” olarak açıklanıyor(4). Türkçe kökenli bir sözcük olan sunucu ise; “radyoda, televizyonda, bir eğ-

lence yerinde programı sunan, açıklayan kişi, takdimci” biçiminde niteleniyor(5). Anlaşılacağı üzere “spiker” sözcüğü yalnız radyo ve televizyon çalışanlarına özgü bir kavram olarak ele alınıyor ve haber sunma özelliği belirtiliyor, sunucu tanımında ise radyo-televizyon kuruluşları dışında konuşmacılık yapanlar da kapsam içine alınıyor, ancak haber görevlileri tanımının dışında bırakılıyor... Kavramı daha iyi açıklayabilmek için sözlük anlamının dışında, ilgili kuruluşların ve uzmanların konuya yaklaşımlarını incelemekte yarar var. Ülkemizin kamusal yayın kuruluşu olan TRT’nin 1970’li yıllarda yayımladığı hizmet yönetmeliğinde bir meslek olarak spikerliğin tanımı şöyle yapılıyor:

“Spikerlik hizmeti; dilbilgisi, fonetik, diksiyon, artikülasyon, vurgulama, tonlama hataları yapmadan doğru, güzel konuşmak, metinleri özelliklerine göre değerlendirmek, yapım, yayın çalışmalarına sesle katılmak, stüdyoda günlük yayın çizelgesine uygun olarak yayını estetik bir bütünlükle yürütmektir”(6).

Bu metin “radyo program spikeri”ni tanımlıyor bir anlamda. Aynı yönetmelikte haberlerde ve haber programlarında görev alan spikerler ise “redaktör spiker” diye anılıyorlar, görevleri de “haber metinlerini dile anlatım birliğini sağlayacak şekilde yazmak, düzenlemek, haber ve haber program metinlerini okumak, gerektiğinde muhabirlik hizmetlerini yapmak” biçiminde açıklanıyor(7).

Spiker ve sunucu kavramları anlamları açısından değişikliğe uğramışlardır. TRT yayın tekeli döneminde taşıdıkları anlam ile çok kanallı radyo ve televizyon yayınlarının yaygınlaştığı dönemlerdeki anlamları farklılaşmıştır. TRT’nin tek radyo ve televizyon kuruluşu olduğu yıllarda iki terim şöyle açıklanıyordu:

“Sunucu sözcüğü genel olarak bütün spikerlik hizmetlerini kapsamaktadır. Ancak uygulamada müzik-magazin-eğlence programlarının takdimcileri için kullanıldığını görüyoruz. Ayrıca yayın kuruluşu dışında çalışanlar için bu sözcük daha çok kullanılıyor. Spiker dendiği zaman, belirli sınavlardan ve eğitim süreçlerinden geçmiş, radyoda ve televizyonda yapım, yayın ve haber hizmetle-

rinde yayın kuruluşlarının kadrolu elemanı olarak çalışan görevliler anlaşıyor”(8).

Günümüzde bu kavramlar daha değişik biçimde açıklanıyorlar. TRT Ankara Radyosu spikerlerinden Fatma Turgay, TRT bünyesindeki kadrolu elemanların yine “spiker” olarak adlandırıldığını belirtiyor, ancak güncel ve yaygın kullanımda, doğaçlama konuşanların “sunucu”, ellerindeki yazılı metni değerlendirenlerin “spiker” olarak tanımlandığını özellikle vurguluyor(9).

Spikerlik / Sunuculuğun niteliği

Bir meslek olarak ele alındığında spikerlik/sunuculuk hitabet sanatının günümüzdeki uzantısı, aynı zamanda türü olarak ele alınabilir. En yalın biçimiyle “hitabet, bir düşüncenin ya da bir davanın kitlelere sözel olarak en etkili biçimde iletilmesi sanatıdır. Bu özellikleriyle politikacıların, felsefecilerin, topluma duygu ve düşüncelerini sözel olarak aktarmak isteyen herkesin hitabet sanatının temel ilkelerini öğrenmesi, hatip olma yeteneğini geliştirmesi gerekli oluyor. Antik Yunan düşünürleri Thales, Protagoras ve Empedokles bu özelliklere sahip oldukları ve kitleyi etkileyebilmek, onlarla bilgilerini paylaşabilmek için dili büyük bir ustalıkla kullanan ilk hatipler sayılabilir(10). Gerçeğin ne olduğundan çok nasıl ifade edileceğinin önemli olduğunu savunan Sofistler için hitabet sanatı -doğal olarak- özel bir anlam kazanıyor. Bu akımın kurucularından Gorgias, döneminin en ünlü hatiplerinden biriydi ve kendine özgü bir hitabet yöntemi geliştirmişti. Protagoras hitabetin eğitimde çok etkili bir yöntem olduğunu saptamıştı, bu beceriyi kazananların en umutsuz anlarda bile başarıya ulaşacağına inanmaktaydı. Sokrat ve Aristoteles Antik

Yunan’ın önde gelen filozofları ve hatipleriydiler... Modern çağlarda da yetenekli hatiplerin kitleleri peşlerinden sürükledikleri görülmüştür. Örneğin Hitler’in sert, akıcı konuşma tekniği kitleler üzerinde hayli etkili olmuştur. Aslında bu teknik düzgün ve kurallı konuşma anlayışının sanki bir karikatürü gibidir. Bertolt Brecht, “Arturo Ui’nin Önlenebilir Yükselişi” adlı oyununda “Gesp-rachteknik” adlı bir yöntemin nasıl ortaya çıktığını anlatmış, çok başarısız bir diksiyon öğrencisi olan Hitler’in bu garip tavrının, o dönemde -adeta- cinnet geçirmekte olan Alman toplumuyla çok garip bir noktada buluşmasını sahneye taşımıştı. Bu

teknikğin daha düzeyli ve etkili örneği daha önceleri Napolyon tarafından da kullanılmış ve hayli etkili olmuştur(11). Bu tür konuşmalarda hitabetin çekiciliğinden çok propaganda etkisi, yani seslenen kitlenin tutum ve davranış değişiklikleri önemli oluyor. Propaganda bilimsel açıdan ele alındığında, psikoloji ve sosyoloji analizlerine dayanarak mevcut toplumsal kural ve ilkeler yerine yenilerini getirip koyma çabası ola-

rak tanımlanıyor. Bu bağlamda dilin sözel kullanımı propagandanın en etkili araçlarından biri haline geliyor.

Günümüzde spikerler, içerik açısından farklı olmakla birlikte biçimsel açıdan hatiplerle ortaklıklar taşımaktadırlar. Hatiplerin ve spikerlerin en temel ortak noktaları, dili, -farklı amaçlarla da olsa- çok güzel kullanmak zorunda olmalarıdır.

Mesleği “konuşmak” olan profesyonel elemanın, yani spikerin mesleki özellikleri, onun herhangi bir konuşmacıdan daha yetenekli ve donanımlı olmasını gerekli kılmaktadır. Anadili kullanma konusunda sahip olması gereken teknik beceri ile bir-

likte bir takım farklı kültürel özelliklere ve kişilik değerlerine de sahip olması zorunludur. Konumuz kapsamındaki, konuşma tekniği açısından bu özellikler çok çeşitli biçimlerde tasnif edilebilirler. Ancak bunları en genel biçimiyle üç ana başlık altında toplayıp, diğerlerini bunlara bağlı alt başlıklar halinde incelemek daha doğru olacaktır. Bu özelliklerin ilki güzel bir ses ve sağlıklı nefes kullanımı; ikincisi anadilini en güzel ve kurallara uygun biçimde konuşabilme yeteneği; üçüncüsü de “okunan metinler için” metin değerlendirme, doğaçlama takdim edilen

programlar için sunuş özelliğidir(12). Bir spiker bu konuları yalnızca uygulayan insan olmakla yetinmemeli, kendini gerekli kuramsal bilgi ile de donatmaya özen göstermelidir. Radyo ya da televizyon spikerlerinin seslerini yetkinlikle kullanma ve anadillerini en güzel biçimiyle konuşma yetenekleri ortak özellikleridir. Aralarındaki farklılıklar ancak metin değerlendirme, su-

nuş özellikleri konularında ve doğal olarak teknolojik farklılıklarda ortaya çıkmaktadır. Televizyon spikeri olmak, meslek standartları gözardı edilerek, yalnız fiziki özelliklerle geliştirilecek bir uğraş değildir. Spikerliğin asgari koşullarına ek olarak daha başka özellikleri de zorunlu kılan bir çalışmadır.

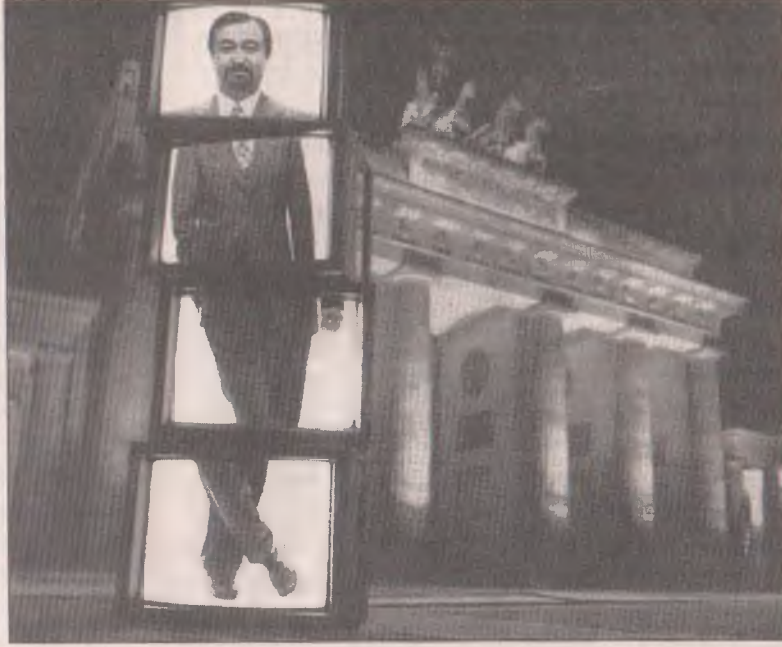
Dil kavramı

Her türlü konuşmacı ve spiker, seslendiği kitleyle sağlıklı iletişim kurabilmek için anadilini kullanmak durumundadır. Bu nedenle dil, başlangıçta bütün kurallarının ve kullanım yöntemlerinin bilinmesi gereken bir araç konumundadır. Dilin doğru kullanımı aynı zamanda toplumsal, kültürel, ulusal sorumluluklar gerektiren bir "amaç"tır. Bu nedenle dilin temel niteliklerinin ve işlevlerinin bilinmesi, en az spikerlik tekniğinin kazanılması kadar önemli ve gereklidir (13).

Dil insanoğlunun en fazla ilgilendiği, dolayısıyla en fazla tanımladığı kavramlardan biridir. Yunan düşünürü Platon dili "kendi özel düşüncelerini sesin yardımıyla, özne ve yüklem aracılığıyla anlaşılır kılması" biçiminde tanımlarken çağdaş dilbilimcilerden T. Milevski dili açığa vurma aracı, "açıklamacı" olarak ifade ediyor. Andre Martinett ise "insanın kendi bilgi ve deneyimlerini, bir anlamsal kapsamı ve bir ses karşılığı olan birliklerle, her toplumda başka biçimde açıkladığı bir bildirişme aracı" olarak görüyor. Bu tanımların dışında en genel biçimiyle dilin "bir toplumda duygu, düşünce ve iletilerin, o toplumda ses ve ortak öğelerden ve kurallardan yararlanarak başkalarına aktarılmasını sağlayan çok yönlü ve çok gelişmiş bir kavram olduğu" söylenebilir (14).

Böylesine karmaşık yapıya sahip dilin temel özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

a) Dil insanlar arası anlaşmayı sağ-

layan doğal bir araç;

b) Kendine özgü yasaları olan ve ancak bu yasalar doğrultusunda gelişen canlı bir varlık;

c) Temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış gizli bir anlaşmalar sistemi;

d) Seslerden örülmüş toplumsal, ulusal, kültürel bir kurumdur.

Dil kuşkusuz insanlar tarafından oluşturulmuş, insanın denetiminde, ancak "doğal yapısı" olan bir varlıktır. Bu yapısıyla bir otomobilden çok atı andırmaktadır. İnsan otomobiline dilediği gibi hükmedebilir, hatta yeri geldiğinde onunla uçuruma gidebilir, ancak ata aynı şeyi yaptırmak mümkün değildir. Bu özelliğiyle "kendine özgü yasaları olan" dile, ancak bu yasalara uygun müdahalelerle egemen olunacağı anlaşılmaktadır. Dilin gelişimi de bu biçimde sağlanabilmektedir. Seslerin biçimlenmesiyle ortaya çıkan ve topluma ulusa mal olan bu kurumun temeli çok eskilere, bilinmeyen zamanlara uzanmaktadır (15).

Dil-Düşünce ilişkisi

Dil, birçok kavramla yakın ilişki "hatta özdeşlik" içinde olan bir kurumdur. En çok tartışılan ilişkilerinden biri de "düşünce" kavramı ile olan bağlantısıdır. Düşünce dendiği zaman bellek, soyutlama, kavram oluşturma, mantiki çıkarımlarda bulunma, hatta hayal kurma gibi zihinsel işlemlerin bir ya da birkaçı birden anlaşılmaktadır (16). Dil ve dü-

şünce arasındaki ilişki çok eski dönemlerden beri bilginleri ilgilendirmiştir. Platon, Vygotski, Martinett, Saper, Whorf, Weisgerber gibi düşünürler düşünme ve konuşma eylemlerinin aynı şey olduğunu savunmuş, örgütlenmiş bir düşüncenin ancak dille var olabileceğini ileri sürmüşlerdir (17). Sayıları fazla olmamakla birlikte bazı dilbilimciler "örneğin Langacker" dil ve düşünce kavramlarının özdeş olmadığını düşünmüş; beste

yapmak, heykel yontmak gibi eylemlerin dille bağlantısı olmadığını göstermişlerdir. Ancak "adalet, erdem, merhamet, güç, kudret, vicdan" gibi soyut kavramların dil olmadan nasıl anlatılabileceği sorusuna yanıt verememişlerdir (18). Dil olmadan düşüncenin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği sorusu bugün için çözümlenmiş değildir. Bunun çözümü bilimsel ve teknolojik yeni gelişmeler ve deneysel çalışmalar sonunda ortaya çıkabilecektir. Ancak bu iki kavramın özdeş olsalar da olmasalar da çok sık ilişki içinde oldukları ortadadır.

Leibnitz dilin düşüncenin aynası olduğunu ve bu iki kavramın birbirine bağlı bulunduğunu belirttik söz-cüklerin yalnız başkalarıyla iletişim kurmaya yaramadığını, insanın kendi kendine düşünürken de gerekli olduğuna dikkat çekmiştir. Sözcüklerin insan zihninin rakamlarına ya da bendlerine benzediğini söyleyerek, bunların açık ve anlaşılır oldukları oranda insan zihninin iyi çalışacağını öne sürmüştür. Wilhelm von Humbolt da düşünceyi dilin yarattığını söyleyerek insan düşüncesinin sözcüklere bağlı olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca dilin yalnızca gerçekleri betimleyen bir araç olmadığını, dille düşünce arasında paralellik bulunduğunu ve "en önemlisi" dil'i insan olmanın ön koşulu saydığını söylemiştir (19).

İnsan zekâsının, duygu ve düşün-

celerinin bütün ürünleri dille dışarıya aktarıldığına göre, dil ve düşüncenin iç içe girdiği bir kez daha vurgulanmaktadır. Bunların birbirlerinden ayrılması bütünüyle olanaksızdır. Bu bağlamda dil, duygu ve düşüncelerimizin dışı uzanan görüntüleri, zihinsel kavramların sese dönüşmüş simgeleridir. Eğer bir dil anlatım gücü açısından yeterince gelişmemiş ise insan duyarlılığının güzelikleri kolayca dışarıya çıkamaz. Bu nedenle dil zenginliği, dil-düşünce bağlantısı açısından büyük önem taşımaktadır. Bir dilin yetkinleşebilmesi, milyonlarca insanın ortak katkılarıyla, pek çok düşünürün ve sanatçının, o dili oya gibi işleyerek geliştirmesine bağlıdır(20).

Dil Kültür İlişkisi

En çok tanımı yapılan kavramlardan biri de kültür'dür. Amerikalı antropologlar Kreeber ve Kluekhohn, 1952 yılında yayınladıkları bir antolojide kültürün 164 değişik tanımını derlemiş ve tartışmışlardır. Bir toplumbilimci olan Berelson bu durumda kültürün tanımlanamayacağını öne sürmüştür. Pek çok anlamı içeren bu kavram antropolojide bir toplumun ya da bütün toplumların birikimli uygarlığı; belli bir toplumun kendisi; bir dizi toplumsal süreçler bileşkesi ve bir insan-toplum kuramı olmak üzere dört ayrı biçimde tanımlanmaktadır. En genel biçimiyle bilimsel anlamdaki kültürü

uygarlık; beşeri alandaki kültürü eğitim; estetik alandaki kültürü güzel sanatlar; teknolojik ve biyolojik alandaki kültürü ise üretme, tarım, çoğaltma ve yetiştirme etkinlikleri olarak görebiliriz. Bu tanım bolluğu arasında kavramın en açık tanımlarından birini Karl Marx "kültür, doğanın yarattıklarına karşılık, insanoğlunun yarattığı herşeydir" biçiminde yapmıştır (21).

Sözlük anlamı olarak, Latince "kultura" sözcüğünün, toprağı ekip biçme anlamını taşıdığını; botanikte, tıp ve tarım terminolojilerinde üretme yetiştirme etkinliklerini ifade ettiğini görmekteyiz. Sözcük ayrıca herhangi bir insanın genel bilgi düzeyi olarak da anlam kazanmaktadır(22).

Dil ise, kültürün en önemli öğelerinden biridir. Glinz dili toplumsaltarihsel bir bileşim olarak ele almış, toplum hayatında hukuk, iktisat düzeni, belirlenmiş kurallar ve geleneklerle ifade edilen kültürel bir kurum olarak ele almıştır. K. Vossler ise dilin kültürün aynası olduğunu savunmuştur. Bu konuda Prof. Dr. Doğan Aksan'ın açıklaması şöyledir:

"Bir ulusun yaşayış biçimi, inançları, gelenekleri, dünya görüşü, çeşitli nitelikleri ve hatta tarih boyunca bu toplumda meydana gelen çeşitli olaylar üzerinde hiçbir bilgimiz olmazsa, yalnızca dilbilim incelemeleriyle, bu dilin söz varlığının, söz hazinesinin derinliğine inerek bütün bu konularda çok değerli bilgiler ve gü-

venilir ipuçları edinebiliriz(23).

Bir toplumun kültür değişmelerinin izlerini dilde bulmak her zaman mümkündür. Toplumda değişen kurum ve kavramlar o dilin günlük söz dağarcığından çekilirken yeni kavramlar onların yerini almaya başlar. Sözelimi Osmanlı siyasal ve toplumsal düzeninin ürünü olan "vezir, eyalet, beylerbeyi, sancak beyi, bostancı" gibi sözcükler ifade ettikleri kavramlarla birlikte hayatımızdan çıkarken, "başbakan, milletvekili, bakan" gibi yeni kavramlar ve sözcükler, değişen kültürel yapının simgesi olmaktadır(24).

Düşünce, politika, bilim ve teknik alanlarındaki yenilikler, hatta moda kavramları dilde hemen yansımaları bulan kültürel olgulardır. Örneğin, İslamiyet'in kabul edildiği 10. yüzyıldan itibaren dilimize pek çok Arapça, Farsça sözcük girmiş, buna karşılık Balkan dillerinden Urdu diline kadar yabancı dillerde de birçok Türkçe sözcük yer almıştır(25).

Dil yaşayan kültürün en canlı göstergesi olduğu gibi, geçmişte üretilen kültürel değerlerle bağlantı kurmayı sağlayan en etkili kurumdur.

Dil-Toplum, Ulus ilişkisi

Dil ve düşüncenin ortak kökenini oluşturan simgeler bütünü, yalnız biyolojik bir evrim sonucunda ortaya çıkmış değildir. İnsanoğlunun toplu yaşama ve çalışma koşulları içinde geliştirmiş olduğu araçlarla ve çeşitli uygulama teknikleriyle ve en önemlisi "toplumsal etkenler"le ortaya çıkmış bir gerçektir. Dilin birinci işlevi olan iletişimin gerçekleşmesi aslında toplumsallaşmanın gerçekleşmesi ile eşdeğerdir. 20. yüzyılda birçok dilbilim akımı, dilin bu yönü üzerinde durmuş, onu toplumsal bir etkinlik kaynağı olarak ele almıştır(26).

Toplumsal bir kurum olan dil, bireylerin üstünde bütün toplumu kapsayan çok kuvvetli bir gerçektir. İnsan topluluğunu ayakta tutan, onun varlığını sağlayan ve sürdüren, bütünlüğünü gerçekleştiren şeydir. Toplumu ulus yapan onu yaşatan hatta onu eriyip yok olmaktan kurtaran temel unsurdur(27).

Ulus kavramı Ortaçağ'dan Yeniçağ'a geçilirken feodalitenin sınırla-

rı zorlandığında, bütünleşme, birleşme isteğinin sonucu olarak ortaya çıkmış, süreç içinde gelişerek ulus-devletlerin doğmasına yol açmıştır. Gobineau, ırk temellerine dayalı bir ulus kavramını açıklarken, Renan kavramı bir düşünce sistemi haline getirmiş; aynı yurdu, aynı tarihi, aynı kültürü, aynı idealleri ve çoğunlukla aynı dili konuşan insanların birliği olarak yorumlamıştır.

Dil, bir ulusu oluşturan tek unsur değilse de bunları birbirine bağlayan harç görevini üstlenen bir kurumdur. Dilin bir ulus için ne kadar değerli olduğunu Atatürk de şöyle açıklamaktadır:

“Türk dili, dünyada en güzel, en zengin ve en kolay olabilecek bir dildir. Onun için her Türk dilini çok sever ve onu yükseltmek için çalışır. Bir de Türk dili, Türk Milleti için kutsal bir hazinedir. Çünkü Türk milleti, geçirdiği nihaysiz felâketler içinde ahlakını, ananelerini, hatıralarını, menfaatlerini kısacası, bugün kendi milliyetini yapan her şeyin dili sayesinde muhafaza olduğunu görüyor. Türk dili, Türk milletin zihnidir, kalbidir.”

Değerlendirme

Bir meslek olarak radyo ve televizyon spikerliği, binlerce yıldır varolan hitabet sanatının elektronik çağdaki uzantısı sayılabilir. Kitle iletişim araçlarıyla “özellikle radyo ve televizyonla” nicel anlamda iyice küçülen, bilginin akı almaz bir hızla yayıldığı ve “kitle toplumu”nun yaratıldığı bir dünyada yaşamaktayız. Bu araçların olumlu-olumsuz etkilerinin tartışıldığı bir ortamda spikerin (dahası yayıncının) iletişim ve kitle iletişimi kavramlarının bilincinde olması onun görevi ve toplumsal sorumluluğunun gereğidir. Temel malzemesi ana dili olan ve bu dili yetkinlikle kullanmakla yükümlü spiker için, dilin temel özelliklerini ve dil kavramının işlevlerini bilmek, dilin düşünsel, kültürel, toplumsal, ulusal işlevlerini öğrenmek birincil görevdir. Günün her saati radyo istasyonlarından ve televizyon kanallarından milyonlarca insana seslenen bu meslek üyelerinin, dillerini yetkinlikle kullanamamalarının hiçbir mazereti olmaması gerekir.

Temel malzemeleri anadili olan spiker ve sunucuların dil bağlamında sahip olmaları gereken özellikleri gelecek sayıda ele alalım. □

DİPNOTLAR

- 1) Collins Cebuild English Language Dictionary, The University of Birmingham, Collins Publishers, 1987, ss. 1398, 1322, 470, 50.
- 2) Paul Robert, Le Petit Robert, Le Robert Paris, 1987, ss. 70, 1851, 1520.
- 3) Deutscher Taschenbuch Verlag, Embit & Cokb. München 1984, ss. 71, 1338.
- 4) Türkçe Sözlük, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, ss. 1398.
- 5) A.g.k., ss. 1348.
- 6) TRT Hizmetlerinin Tanımı, Bu Hizmetlere Atanacaklarda Aranacak Özel Nitelikler ve Atama Şartları Yönetmeliği, TRT Basılı Yayınlar Müdürlüğü, Yayın No: 162, Ankara, ss. 244.
- 7) A.g.k., ss. 236.
- 8) Şebnem Savaşçı, (Konferans) Spikerlik, Eskişehir Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi, Eskişehir, 2 Nisan 1992.
- 9) Fatma Turgay, (Konferans) Radyo Spikerliği, Eskişehir Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi, Eskişehir, 15 Kasım 2001.
- 10) Jean Marie Domenach, Politika ve

Propaganda, Çev.: Tahsin Yücel, Varlık Yayınları, İstanbul, 1969, ss. 54.

- 11) Jacques Ellul, Propaganda, Vintage Books, New York, 1973, ss. 188.
- 12) Şebnem Savaşçı, a.g.k. Konferans.
- 13) Şebnem Savaşçı, a.g.k. Konferans.
- 14) Doğan Aksan, Her Yönüyle Dil I, TDK Yayınları, Ankara, 1979, ss. 55.
- 15) Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1962, ss. 1.
- 16) Nail Şahin, Dil ile Zihin İşleyişinin Etkileşimi, Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1978, ss. 182.
- 17) Doğan Aksan, a.g.k., ss. 54.
- 18) Zeynep Korkmaz, Dil Nedir? Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri, YÖK Matbaası, Ankara, 1993, ss. 3.
- 19) Osman Göker, Üniversite Öğrencileri İçin Türkçe, Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, No: 24, Eskişehir, 1987, ss. 89.
- 20) Zeynep Korkmaz, a.g.k., ss. 3.
- 21) Bozkurt Güvenç, İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1974, ss. 97-98.
- 22) Türkçe Sözlük, a.g.k., ss. 532.
- 23) Doğan Aksan, a.g.k., ss. 65.
- 24) Osman Göker, a.g.k., ss. 14.
- 25) Osman Göker, a.g.k., ss. 12.
- 26) Berke Vardar, Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri, TDK Yayınları, Ankara, 1982, ss. 12.
- 27) Berke Vardar, a.g.k., ss. 16.

Psikiyatrinin ‘ruh hali’

Neoliberalizmin psikiyatrideki izdüşümü olan neokrapelinyan paradigma, yani organikçilik, yani biyolojizm, dayandığı dünya görüşü nasıl ki yoksulluğun sorumluluğunu bireyin omuzuna yıkıyorsa, kendisi de akıl hastalığının sorumluluğunu, buna sorumluluk denirse, yine bireyin kendine bile değil, tek bir organına, beynine yıkıyordu. ... Sorunun çözümünün toplumla, yoksullukla, sorunun tanımlanma biçimiyle bir ilgisi yoksa, öyleyse en iyi ilacı bulursunuz, biter... Oysa biraz tarih... biraz olsun...

Dr. Cemal Dindar

(Psikiyatrist)

Ikinci hadise, tamamen klinik mahiyette idi ve yine Jons'tan geliyordu. Şöyleki: Jons'un kitabının bir sahifesinin altındaki bir notta Jons homoseksüalite ile paranoaya arasında bir münasebet olduğunu yazıyordu... Jons'un yukardaki notunu hatırlayarak bu vak'ayı Emrazi Akliye ve Asabiye Cemiyetinin bir toplantısında takdim ettim hiç araz göstermemiş bir hastanın demance paranoide'e döndüğünü ve vak'ada homoseksüalite bulunduğunu söyledim. Çok iyi hatırlıyorum, Şükrü Hazım itiraz etti. İlk müşahade siz hastalığı meydana çıkaramamışsınız dedi. Fakat Lütfü Akif de oradaydı, o da hastayı ilk zamanlarda benimle beraber gördüğünü ve araz bulunmadığını söyleyerek beni destekledi. Ben müşahade alırken oradaydım, paranoide araz yoktu dedi ve mesele kapandı ve paranoia ile homoseksüalite münasebi- ti üzerinde asla durulmadı.'

Hatırat,
Dr. İzzettin Şadan

Ruh sağlığı ile ilgili, daha da özlüsü akıl hastalıkları ile ilgili insancıl taleplerin yoğunlaştığı, arttığı, incelendiği dönemler, çoğu kez unutulsa, ya da görmezden gelinse de toplumun değişim taleplerinin bir parçasıdır. Tarihe bakılınca görülür, hep bir parçası olmuştur da. Batıda 'tımarihaneler'in akıl hastanelerine dönüşme süreci, Pinel'in kişiliğiyle özdeşleşmiş olan ve ilk örneği Paris asylyum'unda- 'deliler evi'nde gerçekleşen zincirlerin kırılması; 'arkadaşça, insan sicağıyla' hastalara yaklaşılması ve uğraş

tedavilerini merkez alan talepler Fransız Devrimi'nin bir ürünüdür. Amerika'da, Amerikan psikiyatrisinin kurucusu Rush, Amerikan Devrimi'ni izleyen günlerde cesaretle bağıırıyordu: 'Akıl hastaları halka teşhir edilmemelidir!' Ülkemizde Cumhuriyet Devrimi'ni izleyen yıllarda benzer bir değişim yaşandı. Toptaşı Bimarhanesi kapatıldı. Hastalar gemilerle gizliden Reşadiye Kışlası'na taşındı. Bizim deneyimimiz özlü ve özgül bir deneyimdir: Şimdi İstanbul'un en güzel, en yeşil, en yaşanılabilir köşelerinden biri olan Bakırköy Hastanesi hiç de adıyla anılan uzmanların değil, onların emeğine saygıyla birlikte şunu söyleyebilirim: Cumhuriyet'in ilk akıl hastalarının eseridir. Her ağaçta, her taşta emekleri vardır. Bu emek öylesine yaratıcı olmuştur ki; sanırım kırklarda, ya da

İzzettin Şadan

ellilerde başka hastanelerin bakım ve onarımına, örneğin Yedikule Göğüs Hastalıkları Hastanesi'ne 'ücretsiz emek gücü' olarak katkıda bulunmuştur. Buradaki kötüye kullanımı bir yana bırakalım. Tartıştığım bu değil. Akıl hastalarının gün yüzü görmesi toplumun gün yüzü görmesiyle yakından ilgilidir. 'Tımarhanelere', ya da, ortalık biraz daha temizlenince, yüksek doz nöroleptiklerle, o da olmazsa tespit gömlekleriyle ki "deli" gömleğinin teknik adıdır, 'taşkınlıklar' bastırılınca, kibarlaşan adıyla 'depo hastanelere' hastaların kapatılması, toplumun fiziki olarak, zihinsel olarak, ufuk olarak bastırılmasıyla aynı şeydir.

Özellikle yakın tarihimizde televizyonlarda, gazetelerde birer yaşam filozofu olarak dolaşan psikiyatristlerin her iki alanda da, hem hastanelerde, hem toplumda işlevlerinin benzerliğini görmek gereklidir. Genelde karşı çıkış noktalarından biri, sözü edilen psikiyatrist tipolojisinin tüm psikiyatristleri ifade etmediği, dolayısıyla meslekten birer sapma olarak görülebilecekleridir. Uzun dönem katıldığım bu görüşün yanlışlığını şimdilerde daha iyi görüyorum. Bu tipolojinin kişilik kazandığı kişilerin en iyi psikiyatristler olduğunu, sorunu ahlaki, ya da kişilik sorunları gibi tartışmanın ise yukarıdaki 'sapma'dan daha kör bir sapma olduğunu söyleyebilirim. Sorun biraz da şurada: Ruh sağlığı ve onunla ilgili projeler psikiyatristlerin tutuculuğuna terk edilemeyecek denli ciddi bir iştir. Mesleğin uzmanları her uzmanlık alanında ve çoğu kez

sorunları teknik olarak tanımlarlar ve orada güdükleştirirler, sorunu geçersizleştirirler ve genel geçer uygulamaların bekasını bir de böyle beslerler. Yakın zamanlarda moda olan etik tartışmalarının hacmi ile pratiğe yansımalarını karşılaştırmak bile bu konuda öğretici olacaktır.

Bu arada, okuyucuya uyarıdır: bir psikiyatristin kaleminden çıkan bu satırlar da bu 'hastalık patojenlerinden' arınmış olmasa gerektir.

"Bütün için parça feda edilebilir..."

Akıl hastaları ve maruz kaldıkları işlemler yaşadıkları kültürün ruhunu ele verir. Eski çağlarda kötü ruh uçup gitsin diye kafatasları delinirdi. Bildiğimiz başka şeyler de var. Şamanlar, şaman payesiyle donatılmadan önce büyük bunalımlar yaşıyorlardı. Ruhsal çökkünlükle, bir deri bir kemik belki yıllarca yalnızlıkta süren bu deneyim sonunda topluluklarının arasına döndüklerinde, topluluğu onun bir ağacın en yüksek dalında, bir yaprakta bu zamanı geçirdiğine, bilgeleştigiğine, artık görünmezi gördüğüne, duyulmazı duyduğuna inanıyordu. Bu bunalım asla bir hastalık olarak değil, diğerlerine göre ruhu bilenmiş, güçlenmiş bir kişinin deneyimi olarak kabul edilmekteydi. Ortaçağ sofuluğu, ilk hristiyanların da ses alıp ses verdiğini hızla unuttu. Akıl hastalarını şeytanla işbirliği yapmakla suçladı, yaktı ya da karanlıklara attı. Daha yakın zamana gelelim. Serbest piyasacı çağların, akıl hastalarına tutumunu en iyi özetleyen deneyimlerden biri psikocerrahinin serüvenidir. 1930'larda Portekizli Moniz, psikocerrahinin, beyin loblarını kesip biçerek akıl hastalıklarını sağaltma girişiminin ilk uygulayıcısı oldu. Uygulama yayıldı. Moniz, Nobel'le ödüllendirildi. Tepkiler gecikmedi. Uygulayıcıları 'parsiyel ötonazi' yapmakla, insanların ruhlarını öldürmekle, akıl hastalarından robotlar yaratmakla suçlandılar. Savunmalarında ise dönemin ruhu yaşamaktaydı. BMJ (British Medical Journal)'ın 1951'deki sayılarından birinde editoryal yazıdaki 'bilimsel' savunmanın özeti şu idi: İnsanın ruhu nasıl ki ölümle ölmüyorsa, lobotomi ile de

1970'lerde dikiş atölyesinde çalışan hastalar.

ölmez! Bu tartışmaya, Batı ahlakının büyük sözcüsü el koydu. Papa XII. Pius, uygulamaya olur verdi ve gerekçesini şu düsturla temellendirdi: 'Bütün için parça feda edilebilir...' Bu düstur, topluma genellenirse, çıkan sonuç ise ürkütücüdür: Akıl hastaları, toplumun feda edilen bir parçası haline gelir. Geldi. Bu süreçte insanlığa nasıl bir körebe oyunu oynatıldığının en somut kanıtı ise şu tarihi gerçektir: BMJ'de psikocerrahiye savunan editoryal yazının yayınlandığı yılda, 1951'de, psikiyatrinin kötüye kullanımından söz eden hemen herkesin günah keçisi konumuna sokulmuş Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde bu uygulama 'insanlık dışı' bulunup yasaklanmıştı.

12 Eylül ve Türkiye'de psikiyatrinin "sözde-devrimi"

Bizde ise, her ne kadar şimdilerde karanlık yıllar olarak öyle ya da böyle damgalansa da 60'lar, 70'ler, bilinir, toplumun özgürlük alanlarının, bazılarının fikrince, toplumca 'kaldırılamayacak kadar' genişlediği yıllardır. Tesadüf değil; yine aynı yıllar akıl hastalıklarında sosyal rehabilitasyon fikrinin tohumlarının filizlendiği, süreç içinde de meyvelerini verdiği yıllardır: Faruk Bayülkem ile özdeşleşmiş olan bu uygulamalar neleri kapsıyordu: Uğraş tedavileri, gündüz hastanesi, şehrin birçok sem-

tinde ruh sağlığı dispanserleri... Birçok insandan dinlediğimiz öykü, Faruk Bey'in bir vitrin olarak bunu yarattığıdır. Bu gerçek de olsa, bir karamela da olsa, sonuç olarak şu ortadadır: Türkiye'de psikiyatri tarihinde bir rüzgar esmiştir ve ilk örneklerini vermiştir. Bu örneklerin de toplumun çağdaş bir toplum olma arzusuyla ilgisi olsa gerektir.

Bizim kuşağın psikiyatri eğitimine katkısı olan öğreticilerin, ki büyük çoğunluğu hala şef olarak, hoca olarak, şef yardımcısı olarak psikiyatrist yetiştirmeye devam ediyor, hemen tümünün vurgusu ise yakın psikiyatri tarihinde Yıldırım Aktuna üzerindeydi. Faruk Bayülkem ise, kongrelerde ilerlemiş yaşına rağmen gençlere kendi özgün deneyimini aktarmak için çırpınıp duruyordu. Aktuna, Türk psikiyatrisinde bir bellek silici olmuştur. Kendisinden önce açılan dispanserler, gündüz hastaneleri, rehabilitasyon çalışmaları bir bir işlevsizleştirilmiştir. Ruh sağlığı hizmetleri, 'döner kapı sendromu' denilebilecek bir hastalığın kollarına itilmiştir. Nöroleptik kullanımının yaygınlaşmasıyla, yüksek doz nöroleptiklerle kısa sürede nörolepsiye sokulan hastalar döner kapının sokağa bakan yüzüne bırakılmışlar, uyandıklarında tekrar içeri alınmışlardır. Hepimiz hatırlarız: 12 Eylül döneminde televizyonda sık sık Ba-

kırköy ile ilgili vitrin haberler yayınlanırdı. Sosyal rehabilitasyon çalışmalarına önemli katkısı olan ve halen yaşayan, ömrünün uzun olmasını dilediğim Adil Üçok, biz Bakırköylülerin Adil amcası bile, bir söyleşimizde Aktuna dönemini büyük ilerleme olarak anlatırken gözleri dolu dolu bu vitrini anlatıyordu aslında: 'Bir akıl hastasının bu hastanede muz

1970'lerde Bakırköy Akıl Hastahanesi'nde spor karşılaşmaları.

yediğini ilk onun döneminde gördüm' diyordu, kendi mesleki serüveninin katkılarının silinmesini, bir yana bırakarak... İşin özü ise şudur: 12 Eylül ile topluma tespit gömleği giydirilirken, aynı yıllarda akıl hastaları, inanılmaz yüksek dozlarda uygulanan ilaçların karanlığına kapatılmıştı. Söz konusu yıllardaki tedavi tabelalarını bugünle karşılaştırmak yeterlidir. Asıl bu karanlığın bugüne yansımaları görmek için, üniversite klinikleri ile akıl hastanelerinde uygulanan ilaç dozlarının karşılaştırılması yararlı olacaktır.

Neoliberal psikiyatrinin sefaleti

Bu değişimlerin üzerinde durulmaz. Durulamaz. Nedeni kanımca bellidir: Neoliberalizmin psikiyatrideki izdüşümü olan neokrapelinian paradigma, yani organikçilik, yani biyolojizm, dayandığı dünya görüşü nasıl ki yoksulluğun sorumluluğunu bireyin omuzuna yıkıyorsa, kendisi de akıl hastalığının sorumluluğunu, buna sorumluluk denirse, yine bireyin kendine bile değil, tek bir organına, beynine yıkıyordu. Ne yapılabildi ki; bazıları doğuştan kusurluydu, bazıları nörolojik gelişimleri sırasında 'arıza' göstermişlerdi. Sorunun çözümünün toplumla, yoksullukla, sorunun tanımlanma biçimiyle bir ilgisi yoksa, öyleyse en iyi ilacı bulursunuz, biter... Oysa biraz tarih... Biraz olsun... Akıl hastanelerinin hemen tümünün kökeninde Batı'da yoksullarevi, bizim kültür-

müzde aşevleri yok mudur!.. Türecinin ilk örneklerinden Londra Betlam Hastanesi, önce yoksullar için bir hayirevi olarak kurulmamış mıdır?.. Sonra akıl hastanesine dönüşmemiş midir? Binaların duvarlarına bile sinmiş olan hakikat, devasa bir literatüre sahip psikiyatrinin gökyüzlerinde niye ışımaz?..

Bir de bunları dediğinizde, refleks tadındaki tepki şudur: Sizin bir ideolojinin insanı sıkıştırdığı, indirgediği, 'parçayı bütüne feda ettiği' yere itiraz ettiğiniz görülmez ve gösterilmek istenmez ve insanın biyolojik varoluşunu yadsımakla suçlanırsınız. Birincisi şu: Biyolojik araştırmalar birçok şey öğretmiştir ve gerçeklikle ilgili başka herhangi bir bilgi kadar önemlidir. Karşı çıkılan, eninde sonunda bir davranış bilimi iddiası da olan bir alanda soruların ya da yanıtların biyolojik determinizme indirgenmesidir. İkincisi şu: Gerek biyolojik çalışmaların, daha da önemlisi gerek de betimleyici çalışmaların, epidemiyolojik araştırmaların, sendrom tariflerinin hemen tümü Batı kültürünün bir ürünüdür. Daha da ileri giderek şunu da söyleyebiliriz: ister psikanaliz olsun, ister davranışçı bilişsel kuram, isterse organik... Psikiyatri kurumsal ve kuramsal olarak Batı kültürünün bir parçasıdır. Bunun süreç içinde nimetleri olmuştur, külfetleri olmuştur. Kanımca, geline nokta nimetler başka kültürlerce devşirilecektir. Akıl hastalığı alanı ile ilgili bilgi ve

uygulamada artık yaratıcı olan kültürel özgünlüklere dikkati yoğunlaştırmak ve kollamaktır. Bir örnek vermek gerekirse, sosyal beceri verme- tipik örneği otobüse binince bileti kutuya atma, akıl hastası olmayıp da aynı beceriye yabancı-lık çekecek önemli bir nüfusu barındıran toplum-larda hemen başka bir anlama da bürünebilir. He-

men tüm rehabilitasyon çalışmaları, ahlaki olarak toplumu rahatlatmayı amaçlayan pragmatizmin ve yöntem olarak hayata değil, soruna odaklanan problem çözmenin boyunduruğu altındadır. Hem pragmatizmin, hem de problem çözme yönteminin aşılması gerekmektedir.

Bu babın sözünü, ne zaman psikiyatri ile ilgili söz söylemek istesem aklıma gelen bir kardeşimden, B.U.'dan öğrendiklerimle bağlayayım: Meğer bütün ihtilalleri general-ler Cuma günü yapmışlar. İhtilaller ne denli sık olsa da asıl ihtilalin insanın ömründe bir iki kez belki yaşadığı kendi ihtilali olduğunu da yine ondan öğrendim. Hemen bir ömür sürmüş akıl hastalığı serüvenini yazdığı bir şiirde, bağlanarak, ya da akraba zoruyla hastanelere getirilişten, insul-lin komalardan, EKT'lerden söz ettikten sonra, şöyle bitiriyordu:

"Kendim geldim
İhtilal bu işte !"

Psikiyatride ideolojik bir gömlek olarak tıbbi paradigma

Paradigma kavramı bilim felsefesinin, daha doğrusu bilimsel bilginin gelişimi tartışmasının evrenine almışlı yıllarda Thomas Samuel Kuhn'ca atıldı. Bilimsel Devrimlerin Yapısı adlı kitabında Kuhn, 'olağan bilim', 'olağandışı bilim', 'bunalım', 'paradigma' gibi kavramlardan oluşan terminolojisini siyasal ihtilaller tarihine bakarak oluşturduğunu belirtmektedir. Her ne kadar kita-

binin adı 'Bilimsel Devrimlerin Yapısı' olsa da, kitaptaki tüm bu terminolojik değişimin, devrim ve onun çevresinde oluşmuş anlamlar silsilesinin yerine konulduğu açıkça görülmektedir. Kuhn'un yapıtının ideolojik doğasının tek göstergesi bu değil: *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nda Kuhn, nerede bilim tarihi yapıyor, nerede bilim sosyolojisi, nerede bilim felsefesi icra ediyor, ya da bütün olarak yapıt bunlardan hangisini asıl eksen olarak dert ediniyor kavrayabilmek mümkün değil. Kuramsal bir çabanın 'ben şimdi bilim felsefesi yapacağım' savıyla başlamayacağını, hatta yan bilgi alanlarına açılımın zenginleştirici, derinleştirici katkılarının olabileceğini elbette kabul edebiliriz. Bir şartla, alanları birbirinin yerine koymadan, disiplinlerin çerçevesini genişletme iddiasıyla yola çıkarken sınırları belirsizleştirmeden, flulaştırmadan. Kuhn'un yapıtının bir özelliği de bu söylem bulanıklığıdır ve eninde sonunda bilim alanlarında bir üst-dil (de) olan felsefe de bu bulanıklığın bize gösterdiği önemli bir tehlike vardır: 'Burada ideoloji var !..'

Peki, hangi ideoloji?..

Paradigma kavramı ve onun etrafında kopan gürültü son otuz yılda genel geçer söylemin iyice bir parçası oldu. Kuhn yapıtını 1962 yılında yayınladı ve 1969'da ikinci baskısı yapılmadan önce tekrar gözden geçirdi. Bu gözden geçirmenin aynı zamanda paradigmlar kavramının ıslahını içeren bir ekle sonuçlandığını ve 1969'da kitabın bu 'ıslah edici' ekle birlikte çıktığını biliyoruz. Kavram bugünlerde neredeyse konuşma diline girdi, ya da girmek üzere. Bu denli kabul görmüş ya da hazır topraklara doğmuş bir kavramın ve ait olduğu terminolojinin vaaz ettiği ideolojinin ne'liğini araştır-

madan önce doğduğu bilimsel ortamın çerçevesini kavramaya çalışalım.

Aslında, Amerikan üniversitelerinde geçerli olan bilim anlayışına kabaca bir bakış bile Kuhn'cu bilim yorumunun niye bu denli kabul gördüğünü anlamak için yeterlidir. Bu bilim anlayışını ayrıntısıyla tartışmak bu yazının kapsamında gereksiz. Yalnızca köşe taşlarıyla söylemek gerekirse, bu üniversitelerde üretilen bilimsel felsefenin özünü yöntem olarak 'problem çözme', ahlakını 'pragmatizm' oluşturur. Pragmatizm, anglosakson etik kuramı geleneğinin gövdesini oluşturan yararcılık-utilitarizmin kaba bir yorumu, daha doğrusu nihai ulaştığı noktadır ve ne zaman pragmatizmi savunan birini dinlesem aklıma Wells'in *Gizli Rapor* adlı filmi gelir: Orson Wells'in filminde bir maskeli balo vardır fakat maskeler aristokrat salonlarında düzenlenen balolardaki incelikten yoksun, garip, kaba maskelerdir. Bu garip, kaba maske, pragmatizm, tüm toplumu, küresel-

leşme ile birlikte giderek tüm dünyanın türdeş olduğunu, bu kaba çizgilerinin anlamsızlığıyla birlikte vazeder. Problem çözme ve onun ahlaki boyutu olan pragmatizm Kuhn'un yapıtının da gizli ya da açık önerdiği şeylerdir. Kuhn'cu söylem asıl gücünü de buradan alır, ideolojik bir vaaz olmasından: Küreselleşmeyi olumlayıcı tutumundan(1).

Ben bu kuramsal tartışmayı, bu yazının kapsamı açısından fazla uzatmadan son olarak şunu söylemek istiyorum: Türkiye'de bilimi, bilim topluluğunu konuşmanın, tartışmanın tek yolu Kuhn'cu paradigma değildir ve bu saplantıdan kurtulma gereklidir.

Türkiye'de hakim paradigma: Tıbbileştirme ve sonuçları

'Delilik bir hastalıktır; zatürre gibi, sarılık gibi, apandisit gibi...' bu özlü söz, Türkiye'de psikiyatriliğin yapan birçok insanın zihninde atasözlerinden daha fazla ve etkin bir işlev görür ve sahibi ülkemizde modern psikiyatrinin kurucusu Prof. Dr.

Mazhar Osman Uzman'dır. Daha ileride de göreceğiz, Türkiye psikiyatrisi hakkında şimdiden söyleyebileceğim iki tez:

Birincisi; Türkiye'de modern psikiyatri ilk kurumsallaşmaya başlamasından bugüne kadar temel bir eğilimi hep korumuştur ve hiçbir zaman bu eğilimi tartışma konusu yapmamıştır: Tıbbileştirme.

İkincisi daha genel bir tez; Türkiye'de psikiyatri, belki de ilk tezdeki sorunun-tıbbileştirmenin bir sonucu olarak kendini, bilgi üretme, bilgiyi yayma ve kurumlaştırma tarzlarını köklü bir tartışmaya, eleştiriye tabi tutmaya yanaşmamıştır. Böylece, bilimin temel dinamiklerinden eleştiri ortadan kalkınca, temel tutumlar ve özellikler 1927'de ne ise o olarak kalmıştır.

Bu iki tez ekseninde bilginin ve uygulamasının aşırı tıbbileştirmeye maruz bira-

Bakırköy Akıl Hastahanesi'nde bir firardan arta kalan.

kılması, uygulayıcılarında aşırı uzmanlaşmaya yönelme (klinisyenlerin öncelik tanıdıkları tedavi modellerine göre değil de kendi meslek gruplarında 'disosiyatifçi', 'duygudurumcu', 'obsesifçi', 'panikçi'... diye anılmalarını bir düşünelim!)nin sonuç olarak başta hekimlikte çok ciddi tahribatlar yaptığı, hem ahlaki sorunlara, hem eğitimde çarpıklıklara uygun topraklar oluşturduğunu düşünüyorum.

Dr. Faruk Bayülkem'in kanımca en büyük katkılarından biri 'Bakırköy'ün 40. Yılı' ve 'Bakırköy'ün 50. Yılı' adlarıyla başhekimlik döneminde bastırıldığı kitaplardır. Burada ortaya konulan tezlerin birçoğu, modern psikiyatrinin ilk hocalarının, ilk tanıklarının bu kitaplarda toplanmış yazılarından ve yedi yıldır psikiyatri camiasının bir üyesi olan bu satırların yazarının kişisel gözlemlerinden çıkartılmıştır.

Tıbbileştirme eğilimine ek olarak şunlar söylenebilir:

1) Psikiyatride, eleştiriye tabi tutulamaz yetkeler ve roller vardır. Bu rollerin en başında da 'tamgüçlü hoca ya da şef' prototipi vardır.

2) Türkiye'de psikiyatri, uygulayıcıları için zaman zaman bir dünya görüşü halini almakta ya da bir dünya görüşünün olumlanması için araç olarak kullanılmaktadır. Althusser'den ödünç bir kavramla söylersek, psikiyatri, ülkemizde, değerden düşürülmesi istenilen grup, kişi ya da görüşlerin değersizleştirilmesi için her daim 'hazır tüfek' bekleyen ideolojik bir aygıttır.

3) Ülkemizde sırf psikiyatride özgü olmadığı kesinlikle söylenebilecek başka bir özellik de, bilim-öncesi bilgi tartışmasının bir karakteri olan kişiselleştirmedir. Bunun iki yanı var: Birincisi; kurumların başında olanların kendi kişilikleriyle kurumu özdeşleştirme gayretleri ve ne yazık ki bunu başarabilmeleri, ikincisi; aykırı bir tezin, söylemin kişiselleştirilerek, eleştirilmeden etkisizleştirilmesi.

4) 'Sağlık Müdürü'nün... ricaları üzerine hastalarımızı kamyonlara bindirerek ilk defa akıl hastalarını hastahane dışında çalıştırıyorduk.' Bu alıntıda sözü edilen yıllar

1950'lerin sonları. Türkiye'de psikiyatrinin bir özelliği de 'hasta istismarı'dır. Elbette günümüzde, yukarıdaki gibi kaba bir şekilde, ücretsiz emek gücü olarak çalıştırarak bu istismar gerçekleşmiyor, daha ince bir şekilde; araştırmalarda, kliniklerde sürüyor...

5) Ülkemizde bilimsellik ölçütlerine bakıldığında da temel kabullerin öteden beri değişmediği gözlenmektedir. 'Nazım Şakir seçilemedi. Mazhar hocanın talebesi olduğundan Mazhar Osman buna itiraz etti, iş gazetelere düştü...' Bunları aktarıyor Dr. İzzettin Şadan, başka 'gazetelere düşme' öyküleri ile birlikte. Ülkemizde bilimselliğin önemli iki ölçütü, medyada sık görünmek ve biat birinin adamı olmaktır.

6) Bir başka bilimsel geçerlilik ölçütü ya yabancı olmak, ya da özellikle Amerika'da bir süre kalmış olmaktır. Ülkemizde yurttaş bilimciye kesin bir güvensizlik vardır.

7) Son olarak, bilimsel gelişmenin önünde kesin bir engel olan bir bilimsel geçerlilik ölçütü: Modadır. Araştırmacıyı moda olmuş alanlarda yapmanız her zaman en geçerli bilimsellik ve bilim camiasında olumlanmanın en kolay yoludur.

Toplumsal gereksinimlerinin karşısında psikiyatri

Kanımca tıbbileştirme eğilimi ve anlayışı yalnız Türkiye'de değil, bütün olarak psikiyatride mantığının sınırlarına ulaşmıştır. Halen bilgi üretiminde ve uygulamasında bu sınırların yarattığı ahlaki, aşırı uzmanlaşmacı ve insan karşıtı olabilen sorunlarla uğraşıyoruz. Yazık ki, sorunu tartışmak yetmiyor, doğru öncüllerle ve tarzda tartışmak gerekiyor. Söz konusu ahlaki sorunlar artık kaçınılmaz olarak gündeme geldiğinde yapılan şu oldu: Kongrelerde, sempozyumlarda etik panelleri düzenlendi ve bu tartışmalar sorunların üzerine bir şal gibi örtüldü. Şimdiye varılan nokta: Önümüzdeki yıllar içinde yetişecek kuşağa ahlaksızlığın imkansızlaştığı bir kurumlaşma ve bilgi üretimi, uygulaması modelini tartışmak, yaratmak yerine tartışmayı bir hukuk problemi haline getirmek oldu.

Depremle birlikte ise psikiyatrinin kurumlaşma biçiminin yanlışlığı ve bilgi üretimini motive eden niteliklerin bu toplumda yaşayan insanların sorunlarıyla pek de ilgili olmadığı gerçeği su yüzüne çıktı. Yaşanılan şuydu: psikiyatrinin aşırı tıbbileştirilmiş diline ve çözüm önerilerine göre, tüm eksikliklerine rağmen psikologların psikolojize olmuş dilleri ve önerileri bölgedeki insani acıyı anlamada daha başarılı oldu. Böylece paradigma tartışmaları da başladı.

Türkiye'de yeni bir psikiyatri modeli tartışılmalı. Bu tartışmanın dinamikleri ise Türkiye'deki insanların somut sorunları olmalıdır. Daha kesin söylemek gerekirse, mesela antropolojinin veya 17 Ağustos sonrasında İzmit'te fabrikalara girmekten korkan işçilerin tedavi edilmesiyle ilgili Türkiye Psikiyatri Derneği'ne gelen talep anımsanırsa siyasal iktisadın vargılarından haberli bir bakışla deprem, ya da sosyolojinin vargılarından haberli bir bakışla Batman'daki intiharlardır yeni bir psikiyatrinin öncülleri. Bir de yukarıda sayılamaya çalıştığım psikiyatrinin temel özelliklerinin değişebilirlikleri artık psikiyatri camiasının gündemine gelmeli, getirilmelidir.

İhtiyacımız olan, zahmetli çalışmaları göze almak, yöntemli eleştiriyi ülkemiz bilim ortamına bıkmadan sokmaya çalışmak, genel geçer başarılarından ister kariyer şeklinde, isterse ün olarak gelsin, uzak durmaktır. Tüm bunların hamuru bir bilimci geleneğinin bu topraklarda kök salabileceğini göstermiş olan, Cahit Arf, Mustafa İnan, daha sonrasında Oktay Sinanoğlu örneklerindedir. □

DİPNOTLAR

1) 'Kuhn'un 'olağan bilim' ve 'olağandışı' bilim terimlerinin... Bütünüyle ideolojik olduğunu düşünüyorum.' Karl Popper, Olağan bilim ve tehlikeleri. 'Anladığım kadarıyla bu ideoloji yalnızca, uzmanlaşmacılığın (specialism) en dar görüşlü ve en kibirli türüne teselli sağlıyordu. Bilginin gelişimini engelleme eğilimini taşıyordu. Ve anti-hümaniteren eğilimleri artıracağı muhakkaktı.' Paul Feyerabend, Uzmanlaşma yanlışını teselliler.

Makedonyalı Büyük İskender

Söylenceye göre, annesi Kraliçe Olimpias'ın gördüğü rüyalar, onun doğumuna atfedilir. Kraliçe karnına yıldırımlar düştüğünü, ateşlerin fışkırdığını, karnına aslan başlı mühürlerin basıldığını görür. E doğrusu, İskender'in M.Ö. 356 ile M.Ö. 323 arasındaki hayatı da bu rüyaları haklı çıkaracak kadar hızlı, heyecanlı, hareketlidir.

Çiğdem Ülker

(Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Görevlisi)

Nereye gittiysem, hep oradaydı. Gittiğim her yerde, ya adını ya resmini ya heykelini gördüm. Hep at sırtındaydı, hep ufka bakan bir savaşçıydı. Kimi zaman bir Romalı giysisiyle kimi zaman bir demir zırhla savaşa hazırды her zaman. Öyle yaman bir savaşçıydı ki, doğumundan yüzyıllar sonra bile doğduğu yerin adı, hâlâ iki ülke arasında savaş konusu.

“Makedonya”nın adı bile, Yunanistan’la Makedonya Cumhuriyeti arasında paylaşılamayan bir sözcüktür yıllardır.

Makedonyalı İskender de öyle...

Elenlerin, Arnavutların Makedonların ve güney Slavlarının kendilerinden saydıkları bir kahraman.

İtalya’da Pompei’de gördüm, yarıdağın yok ettiği antik kentte yıkık duvardaki bir mozaikteydi. Elinde mızrağı, etrafında kalabalıklar, çok genç bir komutandı atın üstündeki.

Yunanistan’ın Ege kıyısındaki altın şehri Selanik’te tekrar karşılaştık. Rıhtımda at üstünde görkemli bir heykel. Başımın üstünden Anadolu’ya doğru deli bir tutkuyla baktı.

Mısır’da, Batılıların Aleksandriya, bizim İskenderiye dediğimiz kent zaten onun kentiydi. Onun küstah ve sınırsız gururundan bir şeyler vardı havada.

Gordion’da da karşılaştık, elinde kılıcı ile Kral Gordias’ın sıkı sıkıya bağladığı düğümün yanındaydı. Çok uzun yolunun daha başındaydı ve Asya kapılarını ardına dek açmış bekliyordu onu.

Akdeniz’in kıyısında bizim İskenderun’da adı hâlâ sokaklardaydı.

Üsküp yakınlarındaki antik kent

Stobi’de, anfi tiyatronun merdivenlerine oturdum, soğuk bir kış günü, yanımda Makedonca konuşan dostum, onun torunuydu, adı Aleksandar.

O, Makedonlar, Yunanistanlıların hatta Arnavutların paylaşamadığı Makedonyalı Büyük İskender.

O, Makedonya’nın Pella kentinden yola çıkıp neredeyse bütün Asya’yı ele geçiren Makedonyalı İskender.

Bugünlerde bir Hollywood projesinde, ölümünden 2325 yıl sonra, Leonardo Di Caprio’nun sarışın bebek yüzüyle yeniden canlanacak Büyük İskender.

Çağının bu büyük ütöplastini ve tarihin ilk büyük imparatorluğunun kralını yeniden canlandırmak, uyuşturucu, gözbacı ütöplastlar başkenti Hollywood’a nasip olacak.

İskender ise, hem kıyıcıdır, hem filozof. Hem savaşçıdır, hem bilge.

Antik çağın ünlü filozofu Aristoteles, onun ilk öğretmenidir.

“Babam bana hayat verdi, Aristoteles ise, yaşama sanatını öğretti” dediği, Aristoteles, İskender’in kişiliğine damgasını vurmuştur.

Homeros’un İlyada’sını yanından ayırmayan, Asya seferine çıkarken Euripides’in, Aishkiloş’un, Sophokles’in tragedyalarını, Telestos’la, Filoksenos’un şiirlerini de alan İskender, aynı zamanda on beş bin Persli’yi de öldüren adamdır.

Bugünün lanetlenen kimyasal savaşları, İskender için hiç de yabancı değildir. Askerleri, tarihin ilk kimyasal silahını kullanır, düşmana mançıkla kireç atarlar.

Tam bir savaş hastası olmasına karşın, bilimadamlarını ve filozofları sevdiği, Sinop’ta bir küfenin için-

de yaşayan Diyogen’in, “Gölge etme, başka ihsan istemem” diyen tavrına rağmen, onu korumaya devam ettiği de bilinir.

Bilgeliği Aristoteles’ten gelir dedik ya, kıyıcılığı da, Yunan öldürmekle tanınan babası II. Philip’ten.

Söylenceye göre, annesi Kraliçe Olimpias’ın (ki bugünlerde yapılan filmdeki annesi güzeller güzeli Nicole Kidman olacak) gördüğü rüyalar, onun doğumuna atfedilir. Kraliçe karnına yıldırımlar düştüğünü, ateşlerin fışkırdığını, karnına aslan başlı mühürlerin basıldığını görür. E doğrusu, İskender’in M.Ö. 356 ile M.Ö. 323 arasındaki hayatı da bu rüyaları haklı çıkaracak kadar hızlı, heyecanlı, hareketlidir.

İlk kavgasını bir düğün yemeğinde, üvey annesinin akrabası Attalos’la yapar, henüz on altı yaşındadır ve tahta geçmesine daha dört yıl vardır. Hocası Aristoteles ona bir komutan olmanın sırlarını şöyle anlatmaktadır: “Avrupa’nın soğuk bölgelerinde oturmakta olan kavimler, cesaretlidirler, fakat kafa ile çalışmaya ve sanat işlerine yatkın değillerdir. Bundan dolayı onlar serbest yaşarlar, fakat devlet yaşamına ve başkalarına hakim olmaya yetenekleri yoktur. Asya’dakiler ise, uyanık ve sanatlara elverişlidirler; fakat cesaretleri yoktur. Bundan dolayı bir hükümdara sahip bulunuyorlar, kendileri de köledir. İkisnin ortasında oturan Helenlerin ise, her ikisinden de payları vardır. Onlar cesaretli oldukları kadar, düşünme yeteneğine de sahiptir. Bundan dolayı Helenler, bir devlet halinde birleşirlerse bütün uluslar üzerinde egemenlik kurabilecek yetenektedirler.”

Bu düşüncelerle büyüyen, “Pan Hellenism” ütopyasını gerçekleştirebileceğine inanan İskender, yirmi yaşında tahta geçince, önce çevredeki şehir devletlere egemenliğini kabul ettirir. M.Ö. 336’dır, Thrace ve İlyria’daki başkaldırıları bastırıp Balkanlar’da üstünlük sağlar. Güçlü bir orduyla yürüdüğü Anadolu’da Frigya, Kilikya, Halikarnassos, Milet uygarlıklarına egemenliğini kabul ettirir. Sırada Doğu’nun yenilmez gücü Persler vardır ama doğrusu Persler de, hiç de kolay lokma değildir.

İskender, Edirne önlerindeki Pers savaşında, “Büyük” lakabını kaybetmekten son anda şans eseri kurtulur.

İskender’in komutanları, Meriç kıyısında, atını suya süren, pervasızca ileri atılan genç imparatora dikkatli olmasını önerirler ama tabii ki o, hiç kimseyi dinlemez. Küçük bir süvari birliğinin başında nehri geçip Pers ordusuna saldırır. Persler geri çekilir. Başında kocaman beyaz tüylü bir miğfer olan İskender ilerler, Persler geri çekilir ve ilerledikçe kendi arkadaşlarıyla arası açılır.

Nitekim Persler, İskender’i çembere alırlar. Pers komutan Spithritades elindeki baltayı İskender’in beyaz tüylü miğferine indirir. Ve...

Spithritades, sersemleyen ve yere yıkılan İskender’in başına ikinci darbeyi indiremez, çünkü İskender’in koruması Kara Cletius yetişir ve komutan, baltayı indirmeden adeta saniyeler önce vurur ve İskender’in Perslerle olan bu ilk savaşı zaferle noktanır.

İskender ömrünün bundan sonraki on yılını hep at sırtında ve savaşarak geçirir, defalarca yaralanır.

Ama İskender, hem ölümü kovalar hem de Pers ordusunu ezerek Küçük Asya’ya geçer. Suriye ve Finike üzerinden Mısır’a iner. 150 yıl boyunca bir kültür merkezi olacak İskenderiye kentini M.Ö. 332’de kurar ve tekrar İran’a döner, Darius’un ordusunu bozguna uğratar.

Hindistan’ın şimdi Pencap denen bölgesine iner, ama askerleri artık daha ileri gitmek istemedikleri için baş kaldırırlar. Beas nehrinden öteye geçmek istemezler. İskender’in tüm

dünyayı ele geçirmek istediğini anlamıştır askerleri ve bu, onların pek de umurlarında değildir. Dünyayı fetheden bir ordunun askerleri olmak, onları hiç ilgilendirmemektedir, uzun seferlerin sonunda yorgun düşmüşlerdir, artık evlerine dönmek istemektedirler. Üstelik Hindistan’dan ötede, İndüs ırmağından sonra dünyanın değiştiğini bilmektedirler. Bundan sonra yeni bir dünya başlayacak coğrafya ve iklim değişecektir. Makedonyalı askerlerin daha uzağa gitmeye hiç niyetleri yoktur.

İskender, askerlerinin arzusuna boyun eğerek, dönüş yoluna çıkar. Zaten, askerlerinin savaşmaktan vazgeçmesi ile yaşamının anlamını, ütopyasını kaybetmiştir.

Üzgün ve karamsardır. Şansı dönmüştür ve evine, Makedonya’ya ulaşamaz. Dünyayı fethetmek için yola çıkmıştır ama evine bile geri dönemez. Son durağı Babil’dir ve yıl M.Ö. 323’tür.

13 Haziran günü bütün askerleri ile tek tek vedalaşır. Ölümü, sıtma mıdır yoksa zehirlenmiş midir bilinmez, ama öldüğünde sadece 32 yaşındadır.

İskender’in hayatı gibi, ölümü de yer yerinden oynatır. Çocukları ve komutanları anlaşılamazlar. Hindistan’da işgal edilen topraklar, 300 yıl karşılığında Chandragupta Maurya’ya verilir. Makedonyalı General Ptolemaios I. Soter, Mısır tahtını ele geçirir.

Onun açtığı yolda Doğu ile Batı birbiriyle karşılaşmıştır. Yunan kültürü ile Asya kültürünün, geleneklerin birbirine karışması anlamına gelmektedir bu.

Gelecekteki imparatorluklar çağının ilk işaretidir İskender’in seferleri.

Avusturya-Macaristan, Osmanlı, Büyük Britanya İmparatorlukları gibi dünya imparatorluklarının ilk örneği.

Kültür etkileşimin ama aslında güçlünün, zayıfa kültürünü ve dilini dayatmasının da ilk örnekleridir.

İskender’in ele geçirdiği her dev-

XVII. yy. sonlarında Hitli bir minyatürünün gözüyle Büyük İskender.

lette Yunanca devlet dili olmuştur. Yunanca, bu dev imparatorluk aracılığıyla dünyanın büyük bir bölgesinde kullanılan diplomasi, ticaret ve edebiyat dili olmuştur. Makedon ve Grek halklarının kültürüyle Asya halklarının kültürünün buluşması, Hellenistik kültürün her alanda kendi izlerini bırakması bugün bile etkilerini sürdürecektir yaygınlıktadır.

Rönesans’ın ressamı Rafael, “Atina Okulu” adlı tablosunda Sokrat ile Aristo’yu yan yana resmeder. Sokrat yukarıyı, (tanrıyı), Aristo ise eliyle bu dünyayı göstermektedir. Aristo, gerçeğin, yaşanabilecek her şeyin bu dünyada olduğunu işaret etmektedir.

Öğrencisi ise iyice anlamıştır hocasının ne söylediğini.

O, bütün dünyayı ve bu dünyadaki herşeyi istemiştir.

Türk edebiyatının “Şair-i Âzam”ı Abdül Hak Hâmid ise, İskender’in son seferini ve Hindistan’ın fethini anlattığı “Eşber” adlı manzum tiyatrosunu şöyle bitirir.

İşgal edilmiş, yanmış yıkılmış Pencap’a dehşetle bakan ve “Aristo, bu nedir?” diye soran İskender’e filozofun yanıtı şudur.

“Zafer veya hiç, İskender. Zafer veya hiç.”

Aristo’nun cevabı elbette doğrudur, ama kuruluşları da yıkılışları da ölüm dolu zaferlerle, hiçliklerle dolu imparatorluklar çağı daha yeni başlamaktadır. □

Fizikte yanıt bekleyen 10 soru

Bu soruları düşündükçe, içinde bulunduğumuz doğayı ve evreni anlamakta akılcı tek aracımızın Fizik olduğunu görüyoruz. Buna bağlı olarak, fiziğin vardığı sonuçları bilmeden yapılan her felsefe verimsiz kalmaya mahkumdur. Fizikçilerin, insan zekasının tüm olanaklarını kullanarak verdikleri bu mücadele sonunda, Stephen Hawking'in kitabının son bölümünde dediği gibi, "belki de Tanrı'nın niyetini öğrenebileceğiz."

Prof. Dr. Bekir Karaoğlu

Bu gelenek 1900 yılında Alman matematikçisi David Hilbert ile başladı. 20. yüzyılın başladığı o yılda, matematiğin patronu sayılan bu bilim adamı, eğer matematik bir yere varacaksa, önlerindeki yüzyıl içinde yanıt bulunması gereken 23 tane matematik problemi sıraladı. (Bu problemlerin bir kısmı daha sonra çözüldü. İlgi lenenler <http://aleph0.clarku.edu/~djoyce/hilbert/> sitesine bakabilirler. Günümüzde, matematikte çözümlenemeyen 7 önemli soru kaldı.)

21. yüzyıla girerken de fizikçiler bu geleneği sürdürdüler. 2000 yılı Haziran ayında Michigan'da toplanan Sicim Teorisi konferansında yetkin üç fizikçi (Witten, Duff ve Gross) katılımcılar arasında bir anket düzenleyip "Önümüzdeki 100 yıl içinde fizikte yanıt bulunması önemli olan 10 soru nedir?" sorusuna cevap aradılar. Diğer bir deyişle, "100 yıllık bir uykudan uyanan bir fizikçi 2100 yılında meslekdaşlarına hangi soruları sorardı?" Bu anket sonucu, en çok oy alan 10 soru "Fizikte yanıt bekleyen 10 soru" olarak ilan edildi. (Bu Sicim Konferansı küçümsemeyin, günümüzde bu konferansa tüm ülkelerden binden fazla fizikçi katılmaktadır.)

Böyle bir girişimin resmi bir yanı olmamasına rağmen, sorular kamuoyunda büyük ilgi gördü. New York Times gazetesi bu soruları ilk sayfasında yayınladı (15 Ağustos 2000). Kuzey İrlanda'daki Belfast kentinde Queen Üniversitesi'nden bir öğretim üyesi de bu soruların posterlerini kentin değişik yerlerinde duvarlara astı. (Öğretim üyesi şiddet eylemlerinin hiç durmadığı bu ülkede belki de "siz birbirinizi öldürürken, bakın

uygar insanlar hangi soruları tartışıyor?" demeye getiriyordu.)

Sorular fizik camiasında da büyük eleştirilere sebep oldu. Soruların si-

cim teorisi ağırlıklı olduğu, fiziğin değişik alanlarını yansıtmadığı ileri sürüldü. Örneğin, fizikçi David Mermin, Physics Today dergisindeki köşe yazısında bu soruları alaya aldı. Onun bilmek istediği sorulardan biri de şuydu: "Yüz yıl sonra en önemli bilim dalları hangileri olacak? Fizik hala yaşıyorsa, hangi dalları ön plana çıkmış olacak?" Gerçekten de fizik sadece "temel yasaları arama" çabası anlamına gelmez. Böyle düşünürsek, fiziğin diğer dallarındaki ciddi soruları ihmal etmiş oluruz. Örneğin, yoğun madde fiziğinde de çok heyecan verici konular (süperiletkenlik, kuantum Hall olayı, vb.) bulunmaktadır.

Fakat, ben bu fizikçilerin cesaretini takdirle karşılıyorum, çünkü onlar her kesimden eleştiri alacaklarını bildikleri halde bu girişimden kaçınmadılar. Bilim adamı yaptığı bir çalışmadan heyecan duyuyorsa, bunu herkese anlatabilme isteği duyar. İngiliz fizikçi Maxwell'in köpeğine fizik teorilerini anlattığı söylenir. Günümüzde de bilim adamlarının, ça-

lıştıkları konuları halka anlatabilmenin zorluğunu öne sürerek kendi içlerine kapanmaları doğru karşılanmıyor. İçinde yaşadıkları topluma her düzeyde katkıda bulunmaları bekleniyor.

Bu yazıda sizlerle bu 10 soruyu paylaşmak istiyorum. Hemen belirtiyim ki bu sorulardan çoğunun ilgili olduğu fizik alanlarında araştırmacı olarak çalışmadım, yani ilk elden bilgi sahibi değilim. Türk fizikçileri arasında bu sorulardan bazılarında araştırma yaptığı için, daha derin yorumlayabilecek kişiler vardır. Ayrıca, bu konuları popüler bir dergi düzeyinde, hiç denklem yazmadan, herkes için anlaşılabilir bir dille anlatabilmekte güçlük çektiğimi de itiraf edeyim. (1, 3)

Yanda "Fizikte yanıt bekleyen 10 soru"nın metinleri verilmiştir. Kişisel tercihim uymasalar da, soruları olduğu gibi aldım. Amacım, fizik ve felsefe konularında bir gezinti yap-

Fizikte yanıt bekleyen 10 soru

1. Evreni belirleyen temel fizik sabitleri ilke olarak hesaplanabilirler mi, yoksa tarihsel veya kuantum mekaniksel rastlantılar sonucu mu belirlenmişlerdir?
2. Kuantum gravitasyon teorisi evrenin başlangıcını nasıl açıklayabilir?
3. Protonun yarı ömrü ne kadardır ve bunu nasıl yorumlamak gerekir?
4. Doğa gerçekten süpersimetrik mi? Eğer öyleyse bu simetri nasıl bozulmaktadır?
5. Evren niçin 3 uzay ve 1 zaman boyutu ile gözlenmektedir?
6. Kozmolojik Sabit neden belli bir değer almakta? Bu değer sıfırdır, veya gerçekten sabit midir?
7. Sicim teorilerinin yapıtaşları nelerdir? Bu teoriler doğayı doğru kavrayabiliyor mu?
8. Kara Delik Bilgi Paradoksu'nun çözümü nedir?
9. Tipik Gravitasyon enerji ölçeği ile temel parçacıkların tipik kütle ölçeği arasındaki muazzam farkı hangi fizik açıklayabilir?
10. Kuantum Kromodinamik (QCD) teorisinde kuark ve gluon sıkışmasını ve enerji aralığının varlığını nicel olarak anlayabilir miyiz?

maktır. Daha farklı sorular da olsa aynı işlevi görürlerdi ve o gezintiden de aynı tadı alabilirdik.

SORULAR ve YORUMLARI

1) Evreni belirleyen temel fizik sabitleri ilke olarak hesaplanabilirler mi, yoksa tarihsel veya kuantum mekaniksel rastlantılar sonucu mu belirlenmişlerdir?

Günümüz fizik teorilerinde en temel sabitler ışık hızı (c), elektron yükü (e) ve Planck sabiti (h) vs. olmaktadır. Bu sabitlerin değerleri deneysel ölçümler sonucu tespit edilirler. Bu soruyu Einstein en güzel şöyle özetlemişti: "Tanrı, evreni yaratırken, seçme hakkı var mıydı?" Yani, sabitler başka değerlerde olsaydı, örneğin ışık hızı 300 000 km/s değerinin iki katı olsaydı, bırakın canlı yaşamı, evrenin varolması mümkün olur muydu? Soru gerçekten çok temel, diğer soruların çok üstünde felsefi bir düzeyde yer almaktadır. Bu sorunun cevabı belki hiç bulunmayacaktır, çünkü cevabın bilinmesi için evreni her yönüyle açıklayan daha temel bir fizik teorisi yapılmış olmalıdır ki oradan giderek sabitlerin hangi değerleri için çözümler olduğu görülebilirdi.

Ama, fizikçiler yine de bazı ipuçlarına bakarak düşünmekten kendilerini alamazlar. Böyle bir heyecan 1947 yılında yaşanmıştı. O yıllarda, atom yapısında elektronların enerji spektrumunda "ince yapı" gözlemlendi. Örneğin, sodyum spektrumunda tek bir çizgi gibi görünen sarı ışık aslında dalgaboyu birbirine yakın iki çizgiden oluşmaktadır. Bu yapıyı karakterize eden "ince yapı sabiti" boyutsuz bir parametre olup, temel sabitler cinsinden şöyle basit bir ifadesi vardır:

$$\alpha = e^2/hc$$

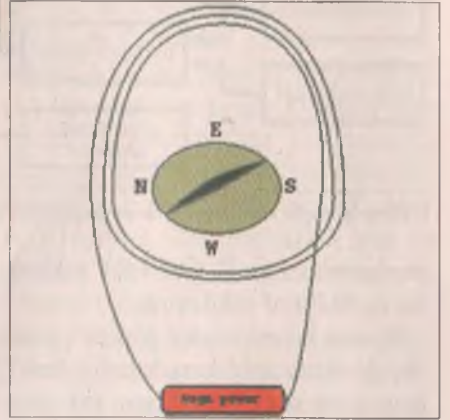
Üç temel sabitin bu şekildeki çarpımı boyutsuz bir sayı olmaktadır. O yıllarda e , h ve c sabitleri için bilinen değerlerle hesap yapıldı, ince yapı sabiti için $1/137.0$ sayısını bulan fizikçiler, bunun 137 gibi asal bir sayı olabileceğini düşünüp heyecanlandılar. Burada bir mesaj olabilir miydi? Fakat bu spekülasyon fazla uzun sürmedi, daha duyarlı deneyler sonucu sabitin $1/137.036$ olduğu anlaşıldı. Fizikçiler bu sorunun cevabını hiç bilemeyecek olsalar da, yorum yapmaktan geri durmayacaklardır.

2) Kuantum gravitasyon teorisi evrenin başlangıcını nasıl açıklayabilir?

Bundan yüz yıl kadar önce elektrik

ve magnetizma ayrı birer fizik dalıydılar. Her biri için ayrı bir teori vardı. Fakat, deneysel gözlemler aralarında bir ilişki olduğuna işaret ediyordu. Örneğin, elektrik akımı geçen bir tel yakınında bulunan pusulayı saptırır. Keza bir mıknatıs tel bir çerçeve civarında hareket ettirilirse, çerçevede bir elektrik akımı oluşur. 1865 yılında İngiliz fizikçi Maxwell bu iki fizik dalını Elektromagnetik Teori adı altında birleştirdi. Maxwell denklemleri adı verilen dört denklemlilik bir sistem tüm elektrik ve magnetik etkileşimleri birlikte açıklayabiliyordu.

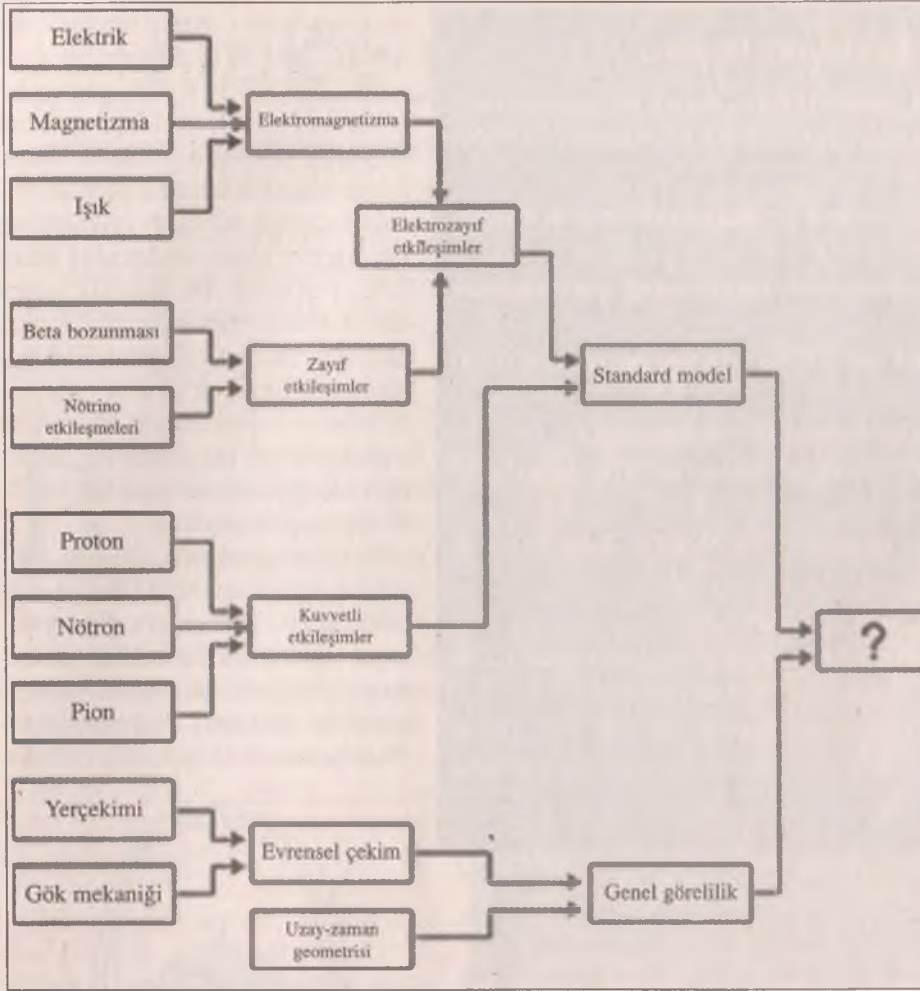
Elektromagnetizma dışında yerçekimi (gravitasyon) etkileşmesi de biliniyordu. Daha sonra diğer etkileşimler de keşfedildi. 1950 yıllarına gelindiğinde, birbirine indirgenemeyen dört ayrı etkileşme olduğu anlaşıldı. 1) Yerçekimi, 2) Elekt-

Akım geçen bir elektrik teli mıknatısı saptırır.

İngiliz fizikçi James Clark Maxwell, eşi Katherine ve köpeği. Maxwell'in köpeğine fizik teorilerini anlattığı söylenir.

Fizikte birleşik alan teorilerinin geçmişten bugüne gelişimi.

romagnetizma, 3) Çekirdek etkileşmesi, 4) Zayıf etkileşme.

Bu son iki etkileşme günlük yaşam ölçeğimizde asla karşılaşmadığımız, ama atom altı parçacıkların rol oynadığı olaylarda (örneğin, radyoaktivite ve nükleer patlamada) etkili olurlar.

Bu dört etkileşme türü iyice anlaşıldıktan sonra, Maxwell'in yüz yıl kadar önce yaptığı gibi, birleşik teori arayışları fiziğin en ilginç uğraş alanlarından biri oldu.

Günümüzde bu birleşim kısmen gerçekleşmiştir. Modern fizikte şimdi iki büyük teori vardır:

1) *Standard Model*: Nükleer, zayıf ve elektromagnetik etkileşmelerin Kuantum Teorisi.

2) *Genel Rölativite*: Gravitasyonel (yerçekimsel) etkileşmenin teorisi. Bu teoriye göre, klasik fizikteki uzay ve zaman kavramlarının değişmesi gerekiyor.

Fizikçiler bu iki teoriyi birleştirebilmek, yani bir "Kuantum Gravitasyon Teorisi" yapmak için büyük uğ-

raş veriyorlar. Şu anda kabul gören yaklaşıma göre, evrenin başlangıcı 15 milyar yıl kadar önce büyük bir patlama ile oldu (Bing Bang).

O patlamanın ilk anlarında, çok yoğun ve sıcak bir ortamda tüm kuvvetler aynıydı, daha sonra evren genişleyip soğurken kuvvet türleri birer birer farklılaştılar. Şöyle kaba bir benzetme yapabiliriz: Bir cam balonda 101 derecede su buharı düşünelim. Başlangıçta su molekülleri tü-

müyle gaz halinde bulunurlar. Şimdi, sıcaklık 100 derecenin altına düştüğünde bir kısım moleküller ikinci bir hale, yani sıvıya dönüşürler. Sıcaklık daha da düştüğünde, sıfırın altında bu kez üçüncü bir hal, buz hali ortaya çıkar. Böylece su, aynı anda katı, sıvı ve gaz halinde birlikte bulunabilir. Doğadaki dört kuvvet de Big Bang'dan hemen sonra, sıcak azaldığında farklılaştılar.

Dört kuvveti birleştirecek tutarlı bir teori hala bulunamadı, çözülmesi gereken büyük sorunlar var. (Örneğin, evrenin genişlemesi için illa da Big Bang gerekli mi? Kronometreyi başlatan neydi? "Daha önce" ne vardı? Kara delik paradoksu...vb.) Ne tuhaftır ki en iyi bilindiği sanılan gravitasyon (yerçekimi) kuvveti birleşmeye en zorluk çıkaran kuvvet türü olmaktadır.

"Süper-sicim Teorisi" bu birleşmeyi sağlayabilecek iyi bir aday olarak görünüyor. Bu teoride maddenin yapıtaşları, noktasal parçacıklar olmayıp, açık veya kapalı sicim gibi yapılar olmaktadır.

Sicim teorisi bu soruları çözebilecek midir? Bu konuyu 7. soruyu yorumlarken ele alacağız. Ancak, birleşik alan teorilerini tartışırken şunu şimdiden belirtmekte yarar var: Fizik sadece birleşik teorilerle sınırlandırılmayacak kadar engin bir alandır. Örneğin, katıhal fiziğinde, atom ve molekül fiziğinde çok daha farklı ve önemli problemlerle uğraşılmaktadır. Yani, bir birleşik alan teorisi bulunsada dahi, örneğin biyolojik bir dokunun yapısını anlamakta hiçbir katkı sağlamayacaktır. Bunu önemle belirtiyorum, çünkü bazı çevrelerde öyle bir inanış hakim ki birleşik teori bulunduğu anda sanki diğer fizikçiler tatile çıkacakmışlar gibi bir izlenim olabiliyor.

3) *Protonun yarı ömrü ne kadardır ve bunu nasıl yorumlamak gerekir?*

Atom çekirdeğini oluşturan, nötron ve proton adlı temel parçacıklardır. Şimdiye kadar nötronun kararsız, ama protonun kararlı bir parçacık oldukları biliniyordu. Kararsız bir parçacık kendi haline bırakıldığında bozunarak daha temel parçacıklara ayrışır. Örneğin, serbest kalan bir nötron

10 dakika süre içinde bozunarak 3 parçacığa (proton, elektron ve anti-nötrino) dönüşür. Fakat, serbest proton kararlı bir parçacıktır, sonsuza kadar bozunmadan kalabilir.

Büyük Birleşik Teori arayışlarında aday teoriler protonun da kararsız, yani bozunan bir parçacık olmasını zorunlu kılıyorlar. Hesaplar proton yarıömrünün çok uzun olacağını öngörüyor (yaklaşık 10^{31} yıl). Bunun deneysel olarak gözlenmesi çok zor olduğundan, fizikçiler şöyle bir yol izlediler: En basit element olan hidrojenin çekirdeği sadece bir protondan oluşur. Hidrojen de doğada bol miktarda bulunan suyun bileşiminde var. Uzun yarıömrüleri gözlemekte denek miktarı artırılır. Örneğin, 1 kilo hidrojen için 1 milyon yıl beklemek gerekiyorsa, 1 milyon kilo hidrojen için 1 yıl bekleyerek bozunma gözlenebilmelidir. Yeraltı mağaralarında yüzbinlerce ton su ile yapılan

deneyler henüz bir sonuç vermedi. Fizikçiler bu arayıştan birşey çıkıp çıkmayacağını merak ediyorlar.

4) Doğa gerçekten süpersimetrik mi? Eğer öyleyse bu simetri nasıl bozulmaktadır?

Fizikçiler 4 kuvveti birleştirecek olan teorilerde "süpersimetri" adıyla yeni bir simetri türü olması gerektiğine inanıyorlar. Nedir süpersimetri? Temel parçacıklar en temel düzeyde iki sınıfta toplanabilirler:

1) *Fermiyonlar*: elektron, proton, nötron,

2) *Bozonlar*: foton, mezonlar.

Kuantum mekaniğinde, parçacığın temsil eden dalga fonksiyonu bozonlar için simetrik, fermiyonlar için antisimetrik alınır. Süpersimetrik bir teoride her fermiyonun süpersimetrik bir bozon kardeşi olması gerekiyor. Örneğin, elektron için *selektron*, foton için fotino,...vb. Maddenin simetrik yapısı daha önce başka bi-

çimlerde de gözlenmişti. Örneğin, madde-anti-madde simetrisinin doğru olduğunu biliyoruz. Örneğin, elektronun anti-maddesi olan pozitron adlı parçacık gözlenmiştir. Süpersimetri bundan çok daha bilinen parçacıkların süpersimetrik ikizleri olan parçacıklar deneysel olarak gözlenmiş değillerdir. Bu parçacıkların bilinen parçacıklardan çok daha ağır oldukları için henüz gözlenemediklerine inanılmaktadır. Bu konunun hızlandırıcı deneylerinden çıkan sonuçlarla on yıl içinde açığa kavuşacağı düşünülmektedir.

Süpersimetri

gözlenmediğine göre, evrenin yaratılışından hemen sonra bozulmuş olması gerekiyor. Soru, bu simetri bozulmasının nasıl bir mekanizmayla gerçekleşmiş olabileceği hakkındadır.

5) Evren niçin 3 uzay ve 1 zaman boyutu ile gözlenmekte?

Fiziğin başlangıcından beri *uzay* ve *zaman* en kolay anlaşılan temel kavramlar olarak biliniyordu. Newton zamanı "düzgün ve herkes için aynı oranda gelişen" bir kavram olarak tanımlamıştı. Acaba öyle midir? Modern fizikte en çok zorluk çıkarılan, anlaşılması en güç kavramlar *uzay* ve *zaman* oldu. Rölativite teorisine göre zaman görelidir. Örneğin, A ve B noktalarında aynı anda iki havai fişek patlatıldığını varsayalım. Bize göre eş zamanlı olan bu iki olay, hareketli bir diğer gözlemciye göre eş zamanlı olmaz, yani A fişegi B den daha önce patlamış görünür. Daha da önemlisi, zaman ve uzay birbiriyle iç içe geçmiş iki kavramdır. Bir örnek vereyim: Evrende tüm cisimler bulundukları konumlarda donmuş, yani hareketsiz olsunlar. Bu durumda zaman hala tik-tak eder mi? Hareket eden bir sarkaç yok ki zamanı ölçelim. Zaman, cisimlerin uzayda birbirine göre hareketleri sonucu ortaya çıkan bir kavramdır. Tüm cisimler *uzayda* donmuş ise zaman kavramının bir anlamı olmaz. Keza, sadece *uzay* kavramı da yalnız başına bir çelişkidir. Örneğin, *uzayda* sadece A ve B gibi iki noktasal cisim bulunduğunu, başka hiçbir şeyin olmadığını varsayalım. Bu ikisi arasındaki AB uzaklığının bir anlamı olur mu? Uzaklığı ölçmek için üçüncü bir C olmadan AB uzaklığından söz edemeyiz. Sonuç olarak, zaman ve uzayın birbirinden ayrılmaz boyutlar olduğunu kabul etmek gerekir.

Süper-sicim teorilerine göre yaşadığımız evren 11 boyutludur, ancak sadece 4 boyutu (3 uzay+1 zaman = 4) gözleniyor. Buna göre, diğer 7 boyut, 10^{-33} cm kadar çok küçük bir mesafede (Planck uzunluğu L_p) kendi üzerine kıvrıldığı için gözlenmiyor.

Niçin sadece 4 boyut açık? Diğerlerinin kapalı olması hangi mekanizmayla sağlanıyor? Planck uzunluğu L_p için fiziksel yorum ve deney henüz

Japonya'da yeraltı mağaralarında milyonlarca metreküp su ve onbirlerce detektörle yapılan deneylerde proton bozunması aranmaktadır.

ortada yok. Bu teoriler doğru mu?

Bence bu konuda son söz söylenmedi, teorinin bu aşamasında ortaya konan Planck uzunluğu gibi yapay kavramlar zamanla aşılabacaktır. (Bir düşünün, bir boyut gözlenemeyecek kadar küçük mesafede kendi üzerine kıvrılıyorsa, bu mesafeyi ölçebilmek bir çelişki olurdu.) Bazı fizikçilere göre, 100 sene sonra yapılan fizikte temel kavramlar uzay ve zaman olmayabilir.

6) Kozmolojik Sabit neden belli bir değer almakta? Bu değer sıfır mıdır, veya gerçekten sabit midir?

Bu soruyu anlayabilmek için “koz-molojik sabit” kavramını bilmek gerekir. Kısaca belirtmek gerekirse, evrendeki boşluğun (vakum) enerji yoğunluğuna kozmolojik sabit denir. Modern teoride boş evrenin de düzgün dağılmış bir enerjisi olduğu kabul edilir. Şöyle bir benzetme yapabiliriz: Bir silindir içindeki gazı pistonla sıkıştırdığımızda, yaptığımız iş, içerdeki gazın iç enerjisini artırır. Peki, içi boş yani havasız bir silindirin üst kenarındaki pistonu dışarı doğru çekmek için harcadığımız kuvvet nereye gidecektir? Bunu, silindir içindeki boşluğun iç enerjisi artırmış gibi görebiliriz. İşte, genişleyen evrende böyle bir vakum enerji yoğunluğu olduğu kabul edilir ve adına kozmolojik sabit denir. Bu sabit kozmolojik hesaplarda bir parametre gibi kullanılır.

Bundan 70 yıl kadar önce Einstein bir kozmoloji modeli kurdu. “Einstein’ın Statik Kozmolojisi” denilen bu modele göre evren genişleyebilirdi, çünkü yüzeyinde net bir yerçekimi vardı. Bunun kaba bir hesabı kolaydır: Homojen yoğunlukta bir küre yüzeyinde yerçekimi sabiti (boşluğun negatif enerjisi-ni de hesaba katarak) şöyle yazılabilir:

$$g = (4\pi/3)G[r_{\text{madde}} - 2r_{\text{vakum}}] R$$

Evrenin genişlemesini istemeyen Einstein $g = 0$ olsun diye sonlu bir r_{vakum} değeri seçti. (Einstein buna daha sonra “yaptığım en büyük hata” demişti.)

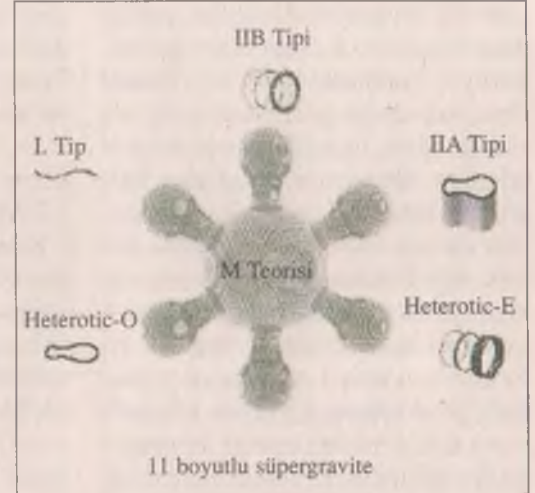
Bu model gözlemlerle uyumuyor. Çünkü evren, sanki uzaydaki tüm madde bir noktadan yola çıkmış gibi, genişliyor. Şimdiye kadar yapılan gözlemler kozmolojik sabit için $r_{\text{vakum}} < 8 \cdot 10^{-30}$ g/cc gibi bir üst sınır veriyorlar. Bu değer büyük olasılıkla sıfır olmalı. Oysa, süpernovalar üzerine yapılan son deneyler kozmolojik sabitin sıfırdan büyük olduğunu gösteriyor. Bu konu aydınlığa kavuşmadıkça kozmolojik modeller belirsizliğini koruyacaktır.

7) Sicim teorilerinin yapıtaşları nelerdir? Bu teoriler doğayı doğru kavrayabiliyor mu?

Yakın zamanlara kadar 5 farklı si-

cim teorisi vardı. Sonunda 11 boyutlu bir çerçevede anlaşılar: *M-teorisi* denilen bu modelde maddenin yapıtaşları noktasal parçacıklar yerine sicimler (yeni teoride, membranlar) var.

Bir gitar teli düşünün. Değişik notalara basıp gitarı tıngırdattığımızda

farklı sesler çıkarır. Bu seslerin herbirini telin farklı uyarılma kipleri olarak düşünebiliriz. Sicim teorileri de temelde bu düşünceye dayanır. Evrende farklı temel parçacıklar yerine en temel birim sicimler olur, yani sicim “diğer birşeyden yapılmış” değildir. Gitar telinde olduğu gibi, diğer parçacıklar bu sicimlerin farklı uyarılma kipleri olurlar.

Sicim teorileri Kuantum Teorisiyle Gravitasyon Teorisi arasındaki birliği sağlamayı amaçlıyor. Teori süpersimetri öngörüyor. M-teorisi hesapları belli bir düzeye erişmiş durumda, ama buradaki sorunlar çok derin:

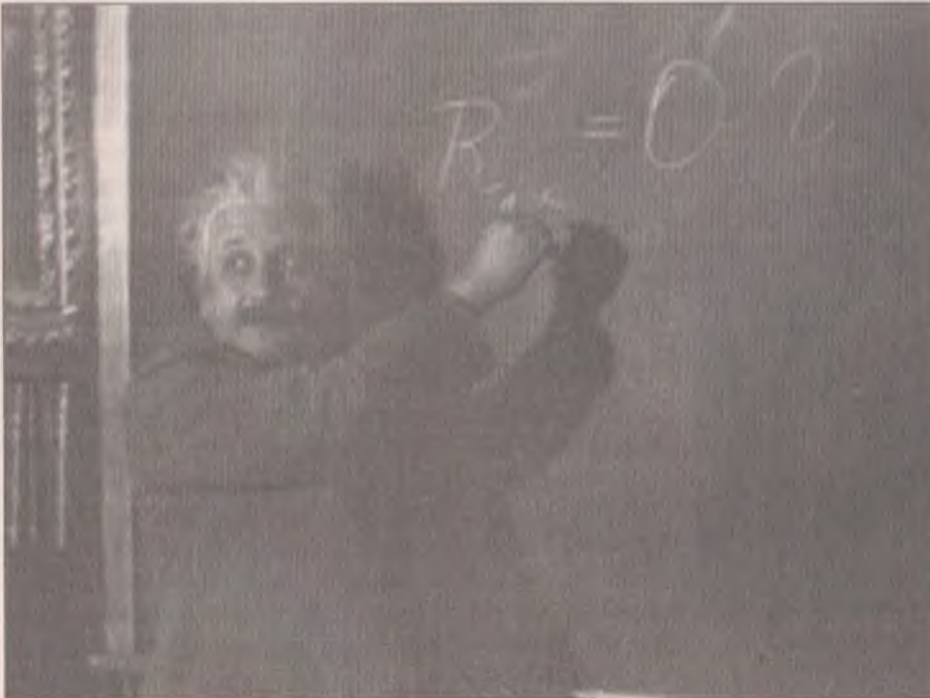
a) Matematiksel birçok sorunlar çözüldü, örneğin gravitasyon kuvveti teoride doğal olarak yer alıyor. Ama fiziksel yorum henüz yok.

b) Doğanın süpersimetrik olup olmadığı henüz bilinmiyor. Ama, bu yönde ipuçları var. On yıl içinde hızlandırıcı deneylerinden öğrenilebileceğiz.

c) Kozmolojik sabit anlaşılmasından süpersimetri bozulma mekanizması anlaşılamiyacak gibi görünüyor.

8) Kara Delik Bilgi Paradoksu’nun çözümü nedir?

Bence en güzel soru bu. Felsefe

Kuantum Mekaniği ile Gravitasyon Teorisi arasında temel bir çelişki var. Bu çelişki Kuantum Gravitasyon teorisi bulunmuş olsa bile var olacak. Kuantum Mekaniğine göre evrende bilgi kaybolmaz. Örneğin, bir odada Marx'ın Kapital kitabını yaktığımızı varsayalım. Kitap yanıp kül olduğunda, bu kitaptaki bilgiler yok olmuş mudur? (Elbette, gidip aynı kitaptan bir tane daha alabilirsiniz. Ben o kitabın içindeki bilgiden söz ediyorum.) Kuantum mekaniğine göre, kitaptaki bilgi odadaki herşeyde iz bırakır. Örneğin, yerdeki küllerin veya duvardaki izlerin dağılımı bu bilgiyi yansıtır. (Yani, 66. sayfanın 12. satırında "k" harfi yerine "m" harfi olsaydı izler farklı olurdu.) İlke olarak, bu izlerden giderek kitabı yeniden okumak mümkündür. Aynı şekilde, tüm konuştuklarımız evrendeki izlere bakılarak yeniden dinlenebilir. Tabii, ilke olarak diyorum, zira bu hesabı geriye giderek yapmaya günümüzdeki tüm bilgisayarların kapasitesi yetmez.

Öte yandan, gravitasyon teorisinde bir Kara Delik kavramı var. Kara delik yapısını biraz açmamız gerekiyor: Ömrünü tamamlamış olan bir yıldız çökmeye başladığında, kütlesi yeterince büyükse uzay-zaman örgüsünde bir delik açıyor (singülarite). Singülarite çevresinde dönüşü olmayan bir bölge var, adına "ufuk" denilen bu bölgeye giren hiçbir şey geri gelmiyor. İşte kara delik böyle tanımlanıyor:

Singülarite +Ufuk = Kara Delik

şöyle bir tartışma başlattılar "Kara delikten içeri bir Britannica ansiklopedisi atsak ne olur? Bilgi kaybolur mu?" Zira, kara delikte yokolon bir parçacığın kütle ve enerjisi daha sonra ısı radyasyonu şeklinde uzaya yayılıyor, yani hiçbir yapı içermiyor çünkü ısı düzensiz bir enerji türüdür. Bu ise kuantum mekaniğiyle çelişmektedir. Eğer, gravitasyon teorisi ile Kuantum mekaniği birleşecekse, bu soru spekülasyon de olsa cevabının verilmesi gerekiyor.

Hawking ve Thorne bu soruyu "bilgi kaybolur, Kuantum Mekaniği kendini düzeltmeli," diye yanıtlıyorlar. Preskill'in yanıtı daha ilginç: "Bilgi kaybolmaz. Kara deliğin ufkunda, iki boyutta sergilenir." Sanıyorum, fizikçiler ne kadar çetin bir soruyla karşılaştıklarını giderek daha çok farkedecekler. Bu konuda en güzel yorumu Hollandalı fizikçi 't Hooft yaptı: "Birleşik teori bulunduğunda bir bedel ödemesi gerekecek; kuantum mekaniği de genel rölativite de bundan yara almadan çıkmıyacak."

Stephen Hawking. Birleşik alan teorilerinde önemli bir yeri olan kara deliklerin teorisini geliştirdi.

ölçeği arasındaki muazzam farkı hangi fizik açıklayabilir?

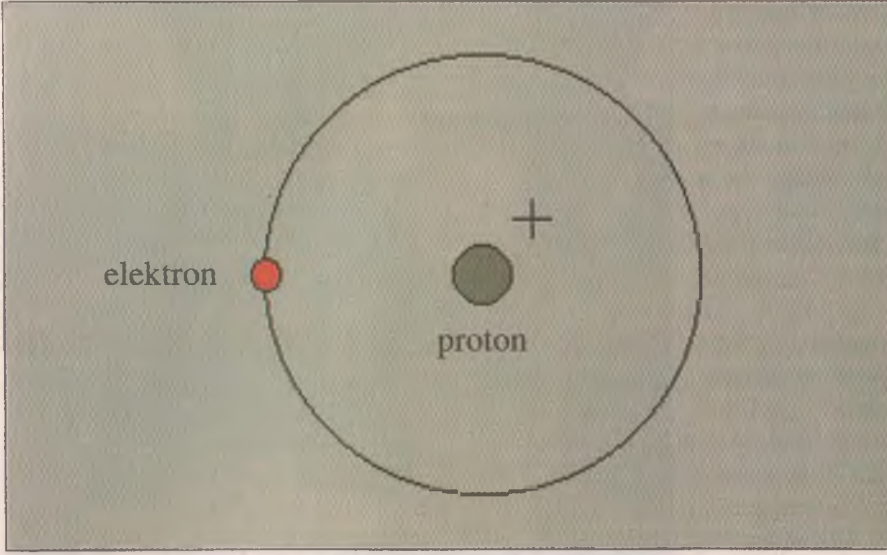
Bu soruyu şöyle de ifade edebiliriz: Dört etkileşme arasında gravitasyon kuvveti diğerlerine göre neden bu kadar zayıf? Bu zayıflık kavramını belki gözönüne getiremeye bilirsiniz, ne de olsa Dünya üzerinde Güneş'in muazzam bir çekim kuvveti var. Ama diğer kuvvetler, özellikle çekirdek kuvveti ve elektromagnetik kuvvet bundan çok daha büyük mertebelerde etkin olurlar. Örneğin, hidrojen atomunda proton çevresinde dönen elektron, aralarındaki gravitasyon kuvveti etkisiyle değil, elektromagnetik çekim kuvvetiyle o yörüngede kalabilmektedir, yoksa kütle çekimi buna yeterli olmaz. Keza, çekirdekte protonlar arasında elektromagnetik itme kuvveti olsa da, daha güçlü olan çekirdek kuvveti onu bir arada tutabilmektedir.

Gravitasyon teorisinin mimarlarından Hawking, Thorne ve Preskill

9) Tipik Gravitasyon enerji ölçeği ile temel parçacıkların tipik kütle

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Bilim ve Ütopya Şubat 2004 23

Soruna diğer bir açıdan bakacak olursak, Einstein'ın kütle-enerji eşdeğerliğini ifade eden meşhur formülü $E=mc^2$ ifadesi, her parçacığın durgun halde bile sahip olduğu enerjiyi verir. Bu ifadeyi 1 gram madde için dahi hesapladığımızda bulunan enerji, 1 gramın oluşturacağı kütle çekiminden kat kat fazla olmaktadır. Diğer etkileşmeler bu kütle enerjisi mertebesinde olabiliyorken, gravitasyon kuvveti neden diğerlerinden bu kadar küçüktür? Gravitasyon kuvvetinin diğerlerine göre bu kadar zayıf oluşu, birleştirme çabalarında zorluk çıkarılabilir. Fizikçiler, burada bir muamma olduğunu düşünüyorlar.

Yeni bir teoriye göre, gravitasyon aslında zayıf değil, gücünün büyük bölümü ekstra bir boyutta yer alıyor. Üstelik, bu hipotezi deneysel olarak test etmek için çok güçlü hızlandırıcılar gerekmiyor, daha düşük enerjilerde test etmek mümkün.

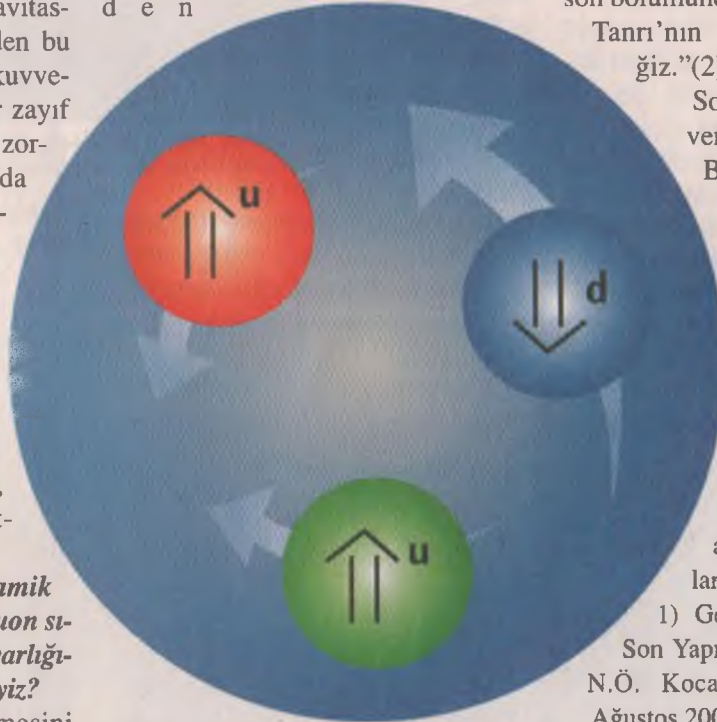
10) Kuantum Kromodinamik (QCD) teorisinde kuark ve gluon sıkışmasını ve enerji aralığının varlığını nicel olarak anlayabilir miyiz?

Kuvvetli çekirdek etkileşmesini açıklayan QCD teorisinde en temel yapıtaşları "kuark" denilen parçacıklardır ve bunlar arasındaki etkileşme "gluonlar" aracılığıyla sağlanıyor.

Örneğin, eskiden temel parçacık olarak bildiğimiz proton şimdi 3 tane kuarktan oluşmaktadır.

Teoriye göre kuarklar hep böyle

diğer parçacıkların yapısında bulunacaklar, ama asla serbest olarak gözlenmeyecekler. Bu özelliğe "kuark sıkışması" adı verilmiştir. Teorideki mekanizmaya göre, örneğin proton içinden bir kuark veya gluon çıkarmak için gerekli enerji, kuarklar arasındaki mesafeyle azalacağı yerde giderek artıyor, öyle ki belli bir değerde n

Şimdiye kadar kararlı bir parçacık olduğu düşünülen proton, kuark modelinde iki u kuark ve bir d kuarktan oluşan bir parçacıktır.

sonra enerji yeni bir kuark-antikuark çifti yaratmaya yeterli oluyor.

Ama, kuark ve gluon sıkışmasını deneysel olarak ispat etmek gereki-

yor. Henüz edilmedi. Amerikada Clay Enstitüsü adındaki bir kurum bu sorunun çözümüne 1 milyon dolar ödül ortaya koydu. CERN hızlandırıcısında yapılan deneylerde parçacıkların "jet" denilen demet gibi fışkırması olayında dolaylı gözlemlendiği kabul edilen kuark-gluon sıkışması QCD kullanılarak analitik bir şekilde anlaşılabilir mi? Bu sorunun cevabı teoremin sağlam bir temelle oturmasını sağlayacaktır.

Sonuç

Bu yazıda sizlere fiziğin uğraştığı temel sorunları yorumlamaya çalıştım. Bu soruları düşündükçe, içinde bulunduğumuz doğayı ve evreni anlamakta akılcı tek aracımızın Fizik olduğunu görüyoruz. Buna bağlı olarak, fiziğin verdiği sonuçları bilmeden yapılan her felsefe verimsiz kalmaya mahkumdur. Fizikçilerin, insan zekasının tüm olanaklarını kullanarak verdikleri bu mücadele sonunda, Stephen Hawking'in kitabının son bölümünde dediği gibi, "belki de Tanrı'nın niyetini öğrenebileceğiz."(2)

Son sözü yine Hilbert'e vererek bitirmek isterim.

Bu büyük bilim adamı 1900 yılında o soruları ortaya koyduğunda şunu söylemişti: "Bir bilim dalı ciddi sorular sorabildiği sürece yaşıyor demektir." □

KAYNAKÇA

Fizikteki yeni gelişmeleri merak edenler için anlaşılabilir bazı kaynaklar şunlardır:

- 1) Gerard't Hooft, Maddenin Son Yapıtaşları, Çev: M. Koca ve N.Ö. Koca, TÜBİTAK Yayınları, Ağustos 2003. (Bu kitap gerek içeriği ve gerekse çeviri dilinin güzelliği bakımından Türkçe'de en iyi kaynaktır.)
- 2) Stephen W. Hawking, Zamanın Kısa Tarihi, Çev: S. Say ve M. Uraz, Doğan Kitapçılık.
- 3) Roger Penrose, Fiziğin Gizemi, Çev. Tekin Dereli, TÜBİTAK Yayınları, 1989.

Temel Etkileşmeler Fiziği alanından bazı güncel problemler

Prof. Dr. Ali Ulvi Yilmazer

(AÜFF Fizik Mühendisliği Bölümü)

Fizik bilindiği gibi doğayı anlamaya çalışan bir bilim dalı. Basit gibi gözükse de bu işin hiç kolay olmadığını bilim tarihinden biliyoruz. Duyu organlarımızla algıladığımız ve gündelik yaşamımızdan edinilen sağduyu ile pekiştirdiğimiz dış dünya tasviri genellikle pek safça kalıyor.

Fizik aynı zamanda düşünebileceğimiz en geniş olgular alanını inceliyor. Şöyle ki doğanın temel yasalarının keşfedilmesi, bu yasalardan yararlanarak pratik uygulamalara yol açabilecek olguların anlaşılması ve nihayet bu olgulardan hareket ederek insanlığa yararlı teknolojilerin, diğer mühendislik dallarıyla işbirliği halinde geliştirilmesi, fizik biliminin uğraştığı problemler. Atomaltı uzaklıklardan tutun da kozmolojik ölçekteki boyutlara varan ve saniyenin trilyonda birinin trilyonda birinden daha kısa zaman aralıklarından evren yaşına kadar uzanan zaman dilimlerinde fiziksel dünyanın kavranması uğraşı beraberinde pek çok alt disiplinlerin doğmasını getirdi. Nükleer fizikten biyofiziğe, astronomiden yoğunmadde fiziğine kadar alt uzmanlık alanlarında henüz cevaplanamamış pek çok sorunun bulunması da çok doğal. Ancak fiziğin onlarca alt dalı arasında, sadece yüksek enerji fiziği dalı (temel etkileşmeler fiziği ya da parçacık fiziği adları da aynı amaçla kullanılmaktadır) tamamıyla doğanın anlaşılması konusuna odaklanmıştır.

Fizikçiler genellikle kulağa çok tuhaf gelen sorular sorarlar. Yüksek enerji fiziği alanındaki sorular ise iyice şaşırtıcı cinsten. Bazılarının beş on yıl içerisinde diğerlerinin ise muhtemelen çok daha sonra cevaplarının bulunacağını düşündüğüm başlıca sorular şunlar olabilir:

1) Kütlenin kaynağı ne-

dir? Örneğin maddenin temel yapıtaşlarından olan elektron ve proton gibi parçacıkların kütleleri neden farklıdır ve nereden kaynaklanır? Standart model adı verilen ve deneylerle mükemmel uyuşan teoriye göre parçacıklar Higgs alanı ile etkileşmeleri sonucunda kütle kazanırlar. O halde Higgs parçacığını deneysel olarak gözleyebilmeliyiz? 2007 yılında veri toplamaya başlaması planlanan Büyük Hadron Çarpıştırıcısının (LHC) ana hedefi bu Higgs bozonunu gözleyebilmektir.

2) Doğada süpersimetrisinin bir rolü var mı? Varsa nasıl ve süpersimetrisinin kırılma mekanizması nedir? Parçacık fiziğindeki standart modelin deneylerle olan müthiş uyumu bu modelin ötesine geçme düşüncesinden alıkoymuyor. Bunun pek çok gerekçesi var ama en önemlisi hesaplamalardaki kuantum ıraksaklıklarının süpersimetrisinin işe katılmasıyla tamamen ortadan kalkması. O halde yüksek bir simetri türü olan süpersimetri doğada nasıl realize olmaktadır? LHC'nin fizik araştırma programında en başta gelen konularından birisi budur.

3) Standart Model ötesi fizik hangi düşünce ve deney sonuçlarına dayanacak? Nötrino fiziğindeki son gelişmeler, ekstra uzay boyutların düşük enerji etkileri, komütatif ol-

mayan geometrilerin rolü, müonun anormal manyetik momentine ait son deneysel veriler, yeni gözlenen dört kuarklı ve beş kuarklı parçacık durumları, K ve B mezonlarındaki CP bozulmasının orijini vb. problemlerin önemli bir kısmı SM ötesine geçilmesini zorunlu kılmaktadır. Peki modeldeki genişletme nasıl olacak?

4) Kuark – gluon hapsi QCD çerçevesinde daha iyi anlaşılabilir mi?

5) Kütleçekiminin kuantum kuramı nasıl inşa edilebilir? Doğadaki diğer üç etkileşme SM bünyesinde incelenebiliyorken kütleçekiminin tutarlı bir kuantumlu kuramı halâ mevcut değil.

6) Uzay–zaman neden 3 + 1 boyutludur?

7) Doğanın tasvirinde sicim kuramlarının (M–kuramının) rolü nedir ve düşük enerjilerdeki görünüşleri nasıldır?

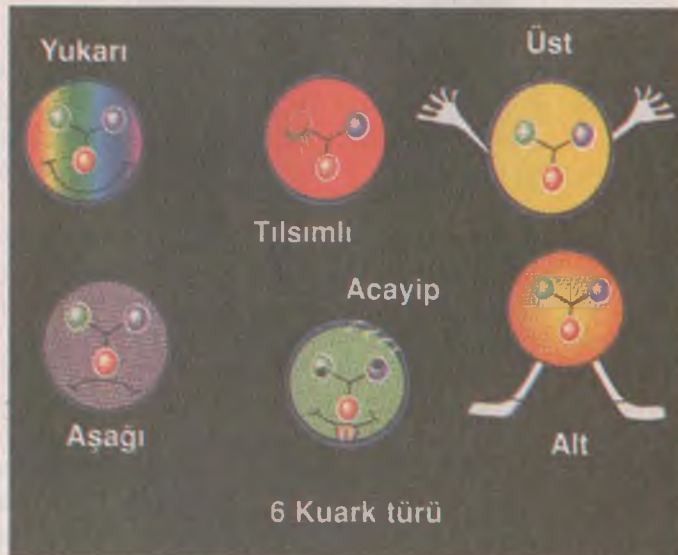
8) Temel doğa sabitleri nihai bir teoride ilkesel olarak hesaplanabilir mi?

9) Kozmolojik sabitin değeri tam olarak nedir?

10) Kuantum dolanıklık kavramından hareket ederek kuantum bilgisayarlarına giden yolda kavramsal, matematiksel ve teknolojik güçlükler aşılabilecek mi? Nasıl? Bu soru

sadece yüksek enerji fiziğinin değil de tüm fizik dallarının, matematik ve diğer mühendislik bilimlerinin üzerinde birlikte uğraştıkları temel bir problem.

Yukarıdaki soruların tümü birbirleriyle doğrudan ya da dolaylı ilişkili. Bir kısmına önceden verilecek cevaplar diğer soruları etkileyecektir; dolayısıyla her yeni aşamada ya soruları değiştirmek ya da yeni sorular eklemek gerekebilecek. □

Evren niçin 3 uzay ve 1 zaman boyutu ile gözlenmekte?

Dr. Bayram Tekin

(ODTÜ Fizik Bölümü)

Özel olarak “evren niçin 3 uzay ve 1 zaman boyutu ile gözlenmekte?” sorusuna yorumumu yazmadan önce, “fizikte yanıt bekleyen 10 soru” düzenlemesi ile ilgili kısa bir yorum yazmak istiyorum. Bu soruların subjektif olduğu ve sadece (teorik) yüksek enerji fiziği problemlerini içerdiği doğrudur. Nitekim (her yıl düzenlenen) Süper Sicim Teorisi konferansında, biraz da fizikçileri “eğlendirmek” için kaleme alınmış sorular bunlar. (Fizikçilerin konferanslarda eğlenebileceklerine inananlar çıkabilir! Bir örnek vereyim: 1998’de Santa Barbara’da katıldığım Süper Sicim Konferansı’nda 200 kadar fizikçinin hep beraber genç bir Harvard’lı fizikçi olan Maldacena’nın teorik fizikte yazdığı çok önemli bir makaleyi kutlamak için “makarena” dansı yaptığını hatırlıyorum. Bu dans da New York Times’da yer almıştı! Tamam kabul edelim ki espri kabiliyetimiz Maldacena-Makarena benzerliğini yakalamaktan öteye gidemiyor çoğu zaman!)

Sorularla ilgili göz ardı edilmemesi gereken diğer bir husus da bu soruların konferans esnasında “yahu bu evrenle ilgili biz neler bilmek istiyoruz acaba” türünden bir zoraki prosesle ortaya çıkmadığıdır. Yüksek enerji fiziğinde, literatürü takip edenler, araştırmaların de facto olarak bu sorular etrafında döndüğünü göreceklidir. Belki soruların sayısının biraz daha fazla olması gerektiği itirazı makuldür.

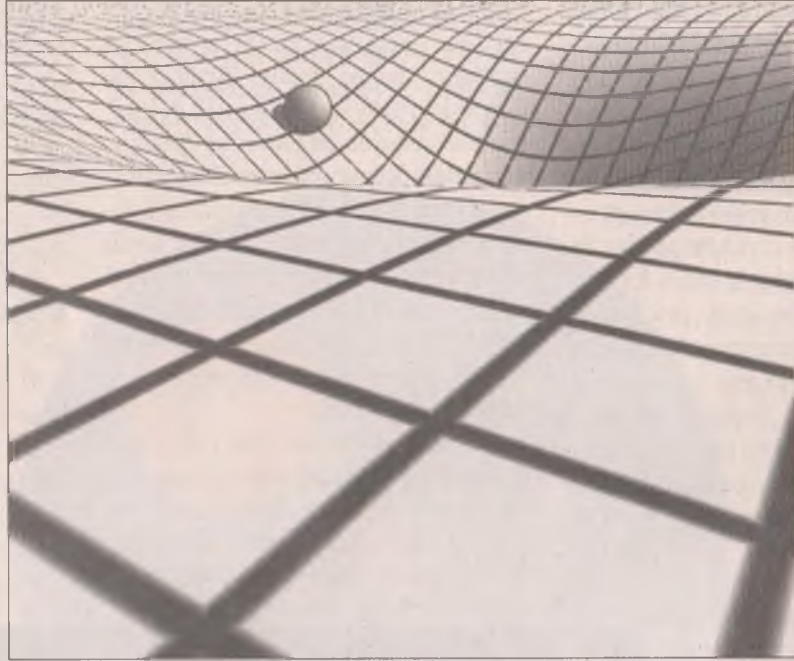
Yukarıdaki sorunun yorumuna geçelim. Bu soruya bir cevap arayabilmemiz için şu iki kabulden birini yapmamız gerekiyor: a) Herhangi N boyutlu evrende fizik kanunlarını ifade eden diferansiyel denklemler aynı kalsınlar (yani, örneğin 7 bo-

yutlu (teorik) bir evrende de 4 temel kuvvetin var olduğunu farzedelim), b) N boyutlu evrende fizik kanunları değişsin, sabit kalan, kuvantum prensipleri ve genel göreceliğin prensipleri olsun. Şimdi, kısaca bu 2 alternatifi irdeleyelim.

a) Herhangi N boyutlu evrende fizik kanunlarını ifade eden diferansiyel denklemler aynı kalsınlar. Bu bakış açısına göre, mesela N boyutta Newton’un genel çekim kanunu, $3 + 1$ boyuttaki $1/r^2$ formundan $1/r^{(N-2)}$ formuna değişir. Diğer kanunlar da benzer değişikliklere uğrarlar. Bu tür bir yaklaşım ile evrenin niye 3 uzay boyutuna sahip olduğu

ni hidrojen atomu için N boyutta çözmüşler ve sadece 3 uzay boyutu için atomun kararlı yörüngelere sahip olduğunu göstermişlerdir. Benzer bir analiz Albert Einstein’ın Genel Görecelik Teorisi için de yapılmış ve bir yuvarlak yıldız etrafında kararlı yörüngelere sahip gezegenlerin ancak 3 uzay ve 1 zaman boyutuna sahip evrende oluşabilecekleri gösterilmiştir.

Yine antropik argümanlar gözönüne alınacak olursa, elektriksel ve akustik sinyaller sadece 3 uzay boyutlu evrende dağılmadan, bozulmadan keskin bir şekilde bilgiyi taşıyabilirler.

Kısaca, eğer fizik kanunları aynı kalırsa, sadece 3 uzay ve 1 zaman boyutlu bir evrende elementler ve insan gibi gözlemciler oluşabilir. (Burada değinmediğimiz bir nokta zaman boyutunun neden sadece 1 olduğu: her ne kadar son zamanlarda birden fazla zaman boyutu olan modeller

sorusu tarihte pek çok fizikçi ve filozofu meşgul etmiştir. Hatta temel fizik kanunlarının bilinmediği eski Yunan’da dahi 3 boyut üzerine Ptolemy’nin kafa yorduğu ve yazdığı bilinmektedir. Daha sonları Immanuel Kant, Herman Weyl ve başka pek çok bilim adamı biraz da antropik (insan merkezli) argümanlar öne sürerek evrenin 3 uzay boyutuna sahip olması gerektiğini iddia ederler. Özellikle de kuvantum mekaniğinin ortaya çıkışından sonra, Ehrenfest, Tangherlini, Gurevich ve Mostepanenko Schrödinger dalga denklemi-

çalışılsa da, bütün bu modeller fizikte vazgeçemeyeceğimiz kozalite prensibini çiğnemektedirler. Konu epey detaylı olduğu için kısa geçiyorum.)

b) N boyutlu evrende fizik kanunları değişsin, sabit kalan, kuvantum prensipleri ve genel göreceliğin prensipleri olsun. Yine çok uzun süre önce ortaya atılan bu düşünce, geçen yüz yılın başında, özellikle Kaluza ve Klein isimli fizikçilerin 5 boyutlu evrenlerdeki ilginç çalışmaları ile matematiksel bir zemine oturdu. Kaluza ve Klein Einstein’ın vazgeç-

mediği bir hayali olan Elektromagnetik ve Genel Görecelik teorilerinin birleştirilmesini ve her ikisini de geometrik bir orijin verilmesini 4+1 boyutta sağladılar. Böylece 5 boyutta fizik kanunları değişti: elektromagnetik teori ortadan kalktı. İlk bakışta üzücü görünecek bu sonuç, 4. uzay boyutunun gözlenemeyecek kadar küçük alınması ile yaşadığımız evrende hem elektromagnetik hem gravitasyon teorisini verince, fizikçilerin gözünde çok değer kazandı. Nitekim, son 30 yıldır, 4 temel kuvveti içine alan, hepsine geometrik bir orijin veren Kaluza ve Klein benzeri modeller ortaya atıldı. 9+1 boyutlu süper sicim teorileri ve 10+1 boyutlu M-teori (ki henüz bu modelin denklemleri bulunmuş değil, sadece simetrilerinin ve mikroskobik yapı taşlarının bir kısmı, mesela 5 ve 6 boyutlu zarlar, biliniyor) bu meydana gelen en son noktalar. Mesela M-teoriyi ele alalım: Bu model 10 tane uzay boyutu olan ve bütün temel kuvvetleri "prensipite" izah eden bir model. Bu modeli çalışanların temel sorunu, tutarlı ve doğal bir biçimde $10 = 7 + 3$ şeklinde modelin evrenini, gözlenebilir 3 uzay ve gözlenemez 7 uzay boyutuna ayırmak. Henüz fizikçilerin üzerinde mutabık oldukları bir çözüm yok ama pek çok ilginç fikir literatürde detaylı bir şekilde çalışılmakta. Bu fikirlerden en eski olanı, Klein'in ekstra boyutları çok küçük yapma düşüncesi. Fizikçiler ekstra boyutları, matematikçilerin de çok ilgisini çeken Calabi-Yau isimli manifoldlar şekline sokuyorlar.

Son zamanlarda ortaya çıkan başka bir fikir de, 3 boyutlu evrenimizi daha yüksek boyutlu bir evrende bir duvar olarak görmek: bu duvardan dışarıya sadece gravitasyon çıkabiliyor (çıkıp dağıldığı için de diğer kuvvetlere göre şiddeti çok zayıflıyor). Bizim gibi Standart model parçacıklarından (elektron, proton vb) oluşmuş cisimler, duvara (3-brane) mahkum!)

Sonuç: Niye 3 +1 boyutta yaşadığımız sorusu henüz net bir cevap bulmuş değil, daha da önemlisi ne tür bir modelin böyle bir soruya cevap vereceğini bilemiyoruz. □

Fizikte 10 soru

Doç. Dr. Yusuf İpekoğlu

(ODTÜ Fizik Bölümü)

Fizik araştırmalarını çok kabaca birkaç sınıfa ayırmak olası. Bunlar maddenin (madde derken kastım sadece dar anlamda madde değil, aynı zamanda enerji, uzay vs gibi temel kavramlar) temel yapısını anlamaya yönelik araştırmalar, maddenin davranışlarını anlamaya yönelik araştırmalar ve bu iki tür araştırmada elde edilen bilgilerin uygulamasına yönelik araştırmalar diye ayrılabilir.

Witten, Duff ve Gross'un STRINGS 2000 konferansına katılan fizikçiler arasında yaptıkları ankete dayanarak belirledikleri on soru (Bkz. M. J. Duff, *Top Ten Problems in Fundamental Physics*, International Journal of Modern Physics, A16, (2001) 1012-1013.) bence maddenin temel yapısını anlamaya yönelik araştırmaların önemli soruları arasında. Ama bu sorular en önemli on soru mu, bence şüpheli. Hangi sorunun daha önemli olduğu çoğu öznel olan birçok faktöre bağlı. Bir katı hal fizikçisi için bu on sorudan hiçbiri belki yüksek sıcaklıkta süperiletkenlik

problemi kadar önemli değil. Sicim kuramı ile ilgilenenler dışındaki fizikçiler yedinci sorunun (M-kuramı) böyle bir listeye dahil edilmesini saçma bile bulabilirler.

Örneğin birçok fizikçi onuncu soruyu diğerlerinden daha ilginç bulabilir. Bunun nedeni onuncu sorunun diğerlerinden daha önemli olması değil tabii ki. Sadece Boston'daki Clay Matematik Enstitüsü'nün bu soruyu çözecek olan kişi veya kişilere bir milyon dolar ödül verecek olması soruyu daha ilginç kılıyor.

Sekizinci soru (kara delik paradoksu) bence bu sorular arasında en önemlilerden biri. 21. yüzyılda olası bazı bilimsel devrimler bence bu soruya verilecek yanıtlarla yakından ilişkili olacak.

Bilim felsefesi açısından tartışmaya değer bir diğer soru da 21. yüzyılda fiziğin 20. yüzyıldaki önemini koruyup koruyamayacağı sorusu; bence bu yukarıda tartıştığımız konu kadar hatta daha da önemli. Ama bu tabii ki benim fikrim. □

Berberilerle İmazighen dansı

"Tam bağımsızlık ve özgürlük, tüm halkların en temel istemidir. Berberileri kıskırtan Fransızların Jan Dark'ı varsa, Berberilerin de el-Kahine'si var.

El-Kahine, VII. yüzyılda Arap istilalarına karşı Avras Direnişi'yle halkına öncülük eden yiğit bir kadın kahramandır. O, doğal bir Berberi önderidir. O'nun anısına ve onun bıraktığı yerden, bağımsızlık bayrağını göklere yükseltme zamanı gelmiştir! Yeniden."

Dursun Özden

Geçtiğimiz hafta Tunus Kültür Bakanlığı'nın çağrılısı olarak, Tunus'ta yapılan geleneksel "Tozeur Vaha Festivali" ve "Douz Sahra Festivali" etkinliklerine katıldım.

Tunus, Avrupalılar için olduğu kadar, Türk vatandaşları için de vazgeçilmez bir tatil yeri. Tunus-Türkiye arasında bir saatlik zaman farkı bulunmaktadır. Tunus'a her gün düzenli uçak seferleriyle iki buçuk saatte ulaşabilirsiniz. Türk Hava Yolları ve Tunus Hava Yolları ile gidiliyor. Her bakımdan, THY'yi tercih etmenizi öneririm. Tunus'a vize de yok.

Kayıbolan bir kültürün yaşatılması için düzenlenen festivaller ve böyle-

si etkinlikler, o halkların yaşam tarzlarını müzeliği gibi gösteriyor. Kara kıl çadırlarda ya da Kapadokya topografyasına benzer tuf kayalardan oyma yeraltı mazgallarında yaşayan Berberiler, giderek azalan nüfusları ile yok olan kültürlerini ancak böyle etkinliklerde gösteriyorlar.

Kimi Tunuslular kendilerine Arap ya da Kartacalı deseler de, Berberi halkı ile uyum içinde yaşıyorlar. 10 milyon nüfuslu Tunus'ta, yüzde 3 oranında Berberi yaşıyor.

Her şey turizme endeksli

Başkent Tunus'da Medina'dan sonra en önemli alış veriş merkezi olan, beyaz duvarlı-mavi pencere ve kapıları yasemin sarmaşıklı evlerin bulunduğu Sidi Bou Said, tarihi Kartaca Harabeleri, Bardo Mozaik Müzesi, Okba Camisi, El-Jem Amfi-Tiyatrosu, Kapalı Çarşı gibi Osmanlı izlerinin ardından, narenciye ve zeytin üretimiyle ünlü Türk köyünden sonra, kongre turizm merkezi ve golf sahalarının bulunduğu lüks otelleri, balık lokantaları, Talasa terapi merkezi, Akdeniz kıyısındaki altın kumsallarıyla ünlü Hammamet, Sousse, Sfax, Jerba Adası, kutsal içme suyu havuzlarının bulunduğu Kararan, Sufi okulu ile ünlü Sidi Sahbi, Antik Roma kenti Sbitla, kağıt fabrikası ile ünlü Kasserine, Güney Atlas Dağları üze-

rindeki kanyonları ile tanınan Moulaires, fosfat fabrikası ve "Kırmızı Kertenkele" denilen treni ile ünlü Metlaoui, Star Wars filminin çekildiği Hadada Kasrı, Vaha Gölü, tuzlu Jerid Gölü'nün kuzeyinde yer alan hurma ağaçlarıyla ünlü vahaların bulunduğu ve hava limanının yer aldığı Tozeur, geleneksel çöl festivallerinin yapıldığı ve safari turizmine hizmet veren Douz, Kebili, Medeninna, Berberilerin yerleşik yaşadığı Matmata ve Tataouine gibi turizm ve kültür merkezlerinin dışında, kuzey Tunus'ta Bizerte, Bou Selam, Beja, Jendouba ve Le Kef gibi yerleri de mutlaka görmek gerekli.

Berberi dili yok mu oluyor?

Libya, Fas, Tunus ve Cezayir gibi Kuzey Afrika ülkelerinin çöl ve dağlık bölgelerinde yaşayan ve bugün sayılarının 8 milyon olduğu söylenen Berberiler, sanıldığı gibi aksine Arap olmayan, tamamı ile farklı bir dilde konuşan bir halk. Fakat ne yazık ki kendi ünlü edebiyatçıları bile Berberice'yi benimsememişler.

Arapça ve Fransızca yazan Berberi aydınları, zaman zaman Fransızların kıskırtmaları sonucu, ayrılıkçı hareketlere öncülük etmektedirler. Özellikle, İsviçre'de yaşayan Berberi Özgürlük Hareketi öncülerinden Muhammed Kabili ve Cezayir'de 19 milletvekili ile parlamentoda yer alan Sosyalist Güçler Cephesi (FFS)'nin eylemleri; Libya, Tunus ve Fas'ta yaşayan Berberileri etkilememektedir. Öte yandan, Tunus nüfusunun (yüzde 3)'ünü oluşturan Berberi halkı, laik ve demokratik Tunus Cumhuriyeti ile uyumlu götü-

nüyorlar.

Develerle ve atlarla, Büyük Sahra'nın sarı sığağında yol alırken, zaman zaman kum fırtınalarına tutulmanın zorluklarını, sahra çadırında verilen öğle yemeğinde içilen bol şekerli deve sütü ya da kırmızı Tunus Magon şarabının baş döndürücü dinginliği, tüm yorgunlukları unutturdu.

Uzağı yakın eyleyen Berberi atları; Kuzey Afrika kökenli olup, Arap atından iri, her tür hava koşullarına dayanıklı, az yem ile yetinen hızlı, asil ve gösterişli bir cins binek atı. Zeki, güçlü ve çok dayanıklı olması nedeniyle, develerin yanı sıra, geceleri uzun çöl yollarında tercih nedenidir. Büyük Sahra'da tuz taşımacılığı yapan Tuaregler, binek ve yük taşımacılığının yanı sıra, çöl savaşlarında tek hörgüçlü beyaz Afrika develeri ve dayanıklı Berberi atlarını kullanmaktadırlar. Şimdilerde festivallerde ise, atlar ve develer; dört çekerli sahra jipleri ve serüvenci burjuva gençlerin tutkusu motosikletlerle birlikte yarış aracı olarak gösterilere katılıyorlar. Yani sizin anlayacağınız, artık onlar da turizm sektörünün malı olmuşlar. Kendileri de, sahiple ri de hayatlarından memnun görünüyorlar. Artık onlar da, küreselleşmişler. Ama, özlerinde gizil bir yan hep beklemekte. Bağımsızlık ve öz-

gürlük dansı. İmazighen dansı... Haydi, dans başlıyor! Berberi gençlerin kaval eşliğinde kobra yılanlarıyla yaptıkları İmazighen dansına, benim semah dönerek eşlik etmem, alkışlarla zenginleşti. Kendilerine "İmazighen" diyen Matmata (Güney Tunus) Berberileri, dövme yüzleri ve yüzlerindeki dövmeleri süsleyen rengarenk giysileri ile çölde açan yaşam kaynağı gökkuşağı çiçeklerini andırıyor. Yer yer Tuareg (lacivert derili yerliler) izlerine rastlanan Büyük Sahra'da, Berberilerle Türkler arasında tarihi bağlar da bulunmaktadır.

Mustafa Kemal - Berberi dayanışması

Osmanlıların yaklaşık 400 yıllık Kuzey Afrika yönetimi sırasında, Fransızların Berberileri, Arap ve Osmanlılara karşı kışkırtmalarına tanık olunsada, Berberiler en uyumlu ve en özgür dönemlerini Osmanlılar zamanında yaşamışlardır. Yakın tarihimiz buna tanıktır. Hatta, Trablusgarp Savaşı'nda (1911-1912) İtalya Akdeniz'i, İngiltere de Mısır'a giden yolları kapattıkları için, Osmanlı Ordusu Trablusgarp'ın işgaline müdahale edemedi. Fakat bir grup Osmanlı askeri (aralarında Mustafa Kemal'de vardır) bu-

raya gelip Berberileri örgütlediler ve onların yardımıyla büyük bir direniş verdiler. Mustafa Kemal, Trablusgarp'a giderken yanında valizler dolusu kitap götürmüştü. Özellikle, Kuzey Afrika halkları hakkında bol bol kitap okuyan Mustafa Kemal, Berberilerin savaşçı, bağımsızlıkçı ve özgürlükçü geleneğini dikkate alır ve onlarla sahrada İmazighen dansı yaparak, Berberilerin sempati ve desteğini kazanır.

Mustafa Kemal, Berberileri örgütlerken söylediği şu sözler ajitasyon yüklüdü: "Tam bağımsızlık ve özgürlük, tüm halkların en temel istemidir. Berberileri kışkırtan Fransızların Jan Dark'ı varsa, Berberilerin de el-Kahine'si var. El-Kahine, VII. yüzyılda Arap istilalarına karşı Avras Direnişi'yle halkına öncülük eden yiğit bir kadın kahramandır. O, doğal bir Berberi önderidir. O'nun anısına ve onun bıraktığı yerden, bağımsızlık bayrağını göklere yükseltme zamanı gelmiştir! Yeniden." (Tozeur Müzesi-Osmanlı Belgeleri).

Kuvayı Milliye-Berberi dayanışması

İlginç olan bir başka tarihi gerçeği de burada anımsatmak isterim. Sevr Antlaşması sonucu Anadolu topraklarını işgal eden emperyalist ülkeler ve onların desteklediği bazı komşu ülkelerin saldırganlıklarına karşı, Anadolu'da başlatılan Kuvayı Milliye hareketi, Türk halkının içsel-öz-

gürlükçü ve tam bağımsızlıkçı direnişi ile utkuya giden yolda, düşmana vurucu darbeler indiriyordu. İşte bunlardan biri de, konumuzla yakından ilgili olan Çukurova, Toros Dağları ve Ulukışla direnişleridir.

1920'lerde Çukurova'yı işgal eden Fransız Ordusu içinde paralı askerlik yapan Tunuslu Berberiler; Adana, Kozan, Kadirli ve Saimbeyli bölgelerinde, kadın ve çocuklar başta olmak üzere düşmanlar tarafından yapılan katliamlara katılmayarak ve Kuvayı Milliyecilere yer yer destek vererek, dayanışmalarını göstermişlerdir. Hatta, Pozantı'dan Ulukışla'ya çıkmak isteyen Fransız trenine karşı Çiftehan kaplıcaları yakınlarında başlatılan direniş sonucu, demiryolu köprüsü havaya uçurulduğunda; Fransız binbaşı, mukavemet göstermeyen emrindeki Tunuslu askerleri cezalandırmıştır. Bu direniş sonunda düşman, Anadolu'ya ayak basamamıştır. Dünyaca ünlü Türk asıllı Tunuslu ressam Hedi Türki'nin yaptığı yağlı boya Atatürk tablosu, Tunus-Türkiye kardeşlik bağının bir başka yüzü olarak yansıyor.

Berberiler Yörüklere çok benziyor

Yörük kültür ve yaşam tarzına çok benzeyen Berberi kültürü, farklı coğrafyada bile olursa halkların kardeşliğinin bir kanıtıdır. Bu iki halk; yüzlerindeki ve ellerindeki döğmeler, rengarenk giysileri, yemekleri, göçebe alışkanlıkları, baş örtüleri,

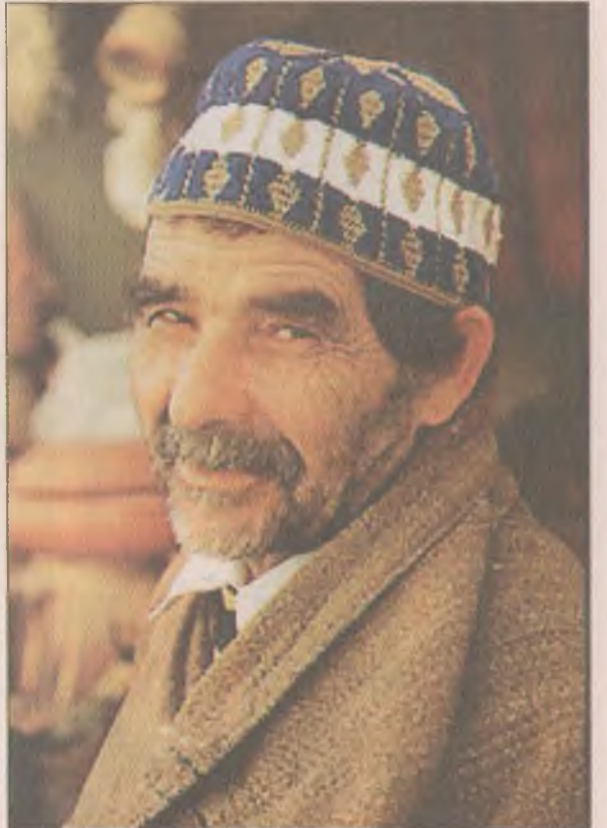
dokuma şalları ve pullu tepeliklerinin yanı sıra, konukseverlikleri ve doğal yaşamlarıyla sanki ortak kökten gelmişler gibi. El değirmenlerinde öğüttükleri tahıllardan yeraltı tandırılarında ekmek yapmaları ve kara kıl çadırlardan yaptıkları barınaklarda, hayvanlarıyla birlikte yaşamaları gibi pek çok ortak yanları var. Özellikle Berberi kadınların okuma yazma oranı, yok denecek kadar düşük. Berberi erkeklerin Arapça ve yer yer de Fransızca konuşmalarına karşın; yaşlı Berberi kadınlar, yalnızca kendi dillerini, Berberice'yi konuşuyorlar. Ama, giderek Tuaregce gibi bu dilin de kaybolmaya yüz tuttuğu söyleniyor.

Öte yandan, ay yıldızlı bayrağı bulunan iki ülke (Tunus-Türkiye) arasındaki dost ve kardeşçe bağın en belirgin unsuru; hiç kuşkusuz, Berberi-Yörük yakınlığı ya da İmazighen-Şaman dansı ortak paydasıdır. Ya da, her iki halkın da özünde ve soy ağacında, haksızlığa boyun eğmeyen, özgürlükçü, bağımsızlıktan yana, direngen, dayanışan ve paylaşan ortak yanlarının olması ağır basıyor. Zaten tüm mazlum halklar böyle değil mi?

Berberi güzeli Lilya'nın armağan ettiği Şeyh Tahalbi'nin "Acı Çeken Tunus" kitabını okurken, Nazım Hikmet'in "Kuvayı Milliye Destanı"nı anımsadım. Çöl serinliğini ve ülkemizdeki kar soğuşunu ısıtan ney ve tef sesi, bizi sufi yaşamın gizemi ile bütünleştiren ve içsel dünyamızda sonsuzluğun kapısını aralayan, tüm mazlum halkların kurtuluşunda doğal önder olan Mustafa Kemal'in "Olgun ve nurlu bilgiler ordusu" hep utkuya ulaşsın diye. Kendilerine Atatürk'ü rehber edinen eski *Başkan Habib Burgiba* ve genç-dinamik Cumhurbaşkanı Bin Ali ile Tunus; "Afrika'nın Avrupa'sı" olma yolunda dörtlüye koşuyor. Dostlukla... Şükran!

"İmazighen Dansı" şüri

Düşistan'a gün doğa...
Sevgi ve barış için dans başlıya...
Berberi, Yoleri, Firari bir ola...
Sabah ola hayrola...
Günümüz aydın ola...
Sabahel-Hayır! □

Yazın türü olarak Ütopya

Ütopya öteki belli başlı yazınsal türlerden belirli biçimsel özellikleriyle ayrılan kendi başına bir tür değildir. Çünkü ütopya anlatım teknikleriyle değil, işlediği konuyla ötekilerden ayrılır. Bir kişinin yazdığı mektuplar biçiminde de ütopya yazılabilir, siyasal-toplumsal bir inceleme ya da eleştiri olarak da.

Dr. Hüseyin İçen

Yazın türlerinin sınıflandırılması büyük oranda biçimsel özelliklere dayanır. Şiirin, romanın, tiyatro oyununun, mektubun, gezi notlarının, yaşam öyküsünün, deneme ya da eleştirinin kendine özgü biçimsel özellikleri vardır.

Yazın türlerinin biçimsel özellikleri

Romanda kişiler olması beklenir. Ayrıca, genellikle arkada kalan kişiler fazla değişmeyebilir, ama baş kişiler durağan değil, gelişmeye açık olmalıdır. Yani romanda baştan sona bir değişim içinde olmaları, kişisel olarak bir evrim geçirmeleri gerekir. Bir olay örgüsü vardır. Bu örgü, bir tek olaydan değil, birbirlerine neden-sonuç ilişkisi ile bağlanan birçok olaydan oluşur. Bu olaylar ve ayrıntıları romanın sonunda bir çözüme ulaşır.

Eldeki yapıt şiir olursa, geleneksel

olarak ölçü ve uyak beklenir, ama günümüz şiirinde bu, belli ölçülerin geçerli olduğu, önceden belirlenmiş bir kalıp değildir artık. Dünya yazınında şiirde belki yine rastlanıyor ölçü ve uyağa ama çok belirsiz ve ancak aranınca bulunabilen biçimde belki. Artık görülmekten çok seziliyor uyak. Ayrıca, şiirde bir tartım, yani ritim duygusu beklenir. Dizeler belli biçimde okununca seziilen, vurgularda, duraklamalarda ses yükselmelerinde, birden düşüşlerde görülen bir tartım. Buna sözcük ve ses yinelemelerini de ekleyin, bütün bu özellikleri içeren bir Nazım şiiri, iyi okuyanın elinde bir senfoniye dönüşür:

TARANTA-BABU'dan:

YAŞAMAK..

Ne acayip iştir ki

bu ne mene gidiştir ki TARANTA - BABU

bugün bu

«bu inanılmıyacak kadar güzel»

bu anlatılamıyacak kadar sevinçli şey:

böyle zor

bu kadar

dar

böyle kanlı

bu denli kepeze...

Tiyatro oyununda da kişiler ve olay örgüsü vardır, ama oyunda, anlatımın, şiirin, belki romanın da tersine, daha nesnel olması beklenir. Çünkü öteki türlerde yazar, olayı doğrudan doğruya kendisi anlatabilirse de tiyatro

Bertolt Brecht geleneksel tiyatronun sınırlılığını epik tiyatro anlayışıyla aşmaya çalıştı.

oyununda her şey izleyicinin gözü önünde olacaktır. Ve yazar, romancının ya da şairin yapabileceği gibi düşüncelerini doğrudan doğruya aktarmaz. Bir olayı ya da düşünceyi betimleme, değerlendirme, yorum yapma, sav ileri sürme olanağı, kişilerin ağızlarından çıkacak sözlerle sınırlıdır.

Bertolt Brecht, geleneksel tiyatronun bu sınırlılığını, epik tiyatro anlayışıyla aşmaya çalışmış. Olayın gelişmesi sırasında ya kişilerin biri ya da dışarıdan biri sahneye gelip “Yahu, bu pek anlaşılamadı galiba, aslında yazar bu olayla (ya da bu sözlerle) şöyle şöyle demek istiyor. Uyuklayıp da işin özünü kaçırmayın, tamam mı?” diye açıklama yapabilir. Bu teknik, Eski Yunan'dan beri vardır. Bir film gösterebilirsiniz epik tiyatrodaki sahneye dansçılar çıkarabilir, söylenen ortak şarkılarla sahnede olup bitenlere ilişkin yorumlar yapabilirsiniz. İzleyicinin, sahnedeki kişilerle kendini özdeşleştirmesini önleyecek

Nazım Hikmet'in şiiri, iyi okuyanın elinde bir senfoniye dönüşür.

tekniklerdir bunlar. Tiyatro terimi olarak bunlara genel olarak 'yabancılaş(tır)ma' denir.

Öteki yazınsal türlerin de belli biçimsel özellikleri vardır.

Ütopya bir yazın türü mü?

Genellikle roman kılıfına uydurulur ütopya. Gerçekmiş gibi gezi notları biçiminde yazılanlar da olur. Ama ütopya kavramı bir türün sınırları içinde kalmaz. Önemli olan kafamızda yarattığımız bir dünyayı insanlara nesnellik izlenimi verecek biçimde ve onları etkileyerek aktarmaktır. Bunun için, roman olması gerekmez. Romanın seçilmesi, en alışlagelmiş ve insanların en ilgi duyacağı bir tür olması dolayısıyla. Biçimsel yönden kolaylığı da bir başka nedendir. Hepimiz belirli dönemlerde öyküler, masallar, anılar dinlemiş ve anlatmışızdır. Bunlar da tıpkı roman gibi anlatıya dayanır.

Ama bu türle sınırlanmasına gerek yoktur ütopyanın. Ütopya bir tiyatro oyunu biçiminde betimleneceği gibi, uzun bir şiir olarak da anlatılabilir. Belki bunların seçilmemesi, tür olarak daha zor tekniklerin yazarca incelenmesini, öğrenilmesini gerektirmesindendir. Bernard Shaw'un yazdığı ve daha önce *Bilim ve Ütopya*'da incelediğim (Cilt: 14, Sayı: 85 Temmuz 2001) *Methuselah*'ya *Dönüş* ütopyası, tiyatro oyunu biçimindedir. Şiir biçimindeki ütopya da örnek olarak Dante'nin *İlahi Komedya*'sını verebiliriz. Dante, öteki yazarlardan ayrı olarak ütopyasının içinde karşı-ütopyasını da bulundurur.

Bunlarla anlatmak istediğim şu: Ütopya öteki belli başlı yazınsal türlerden belirli biçimsel özellikleriyle ayrılan kendi başına bir tür değildir. Çünkü ütopya anlatım teknikleriyle değil, işlediği konuyla ötekilerden ayrılır. Aynı biçimde, korsan öyküleri, polisiye öyküler, tarihsel anlatılar kendi başlarına bir tür değil, değişik türlerin kullanılabileceği, 'konularına' göre yapılmış bir sınıflamadır. Ütopya da tıpkı böyle. Bir kişinin yazdığı mektuplar biçiminde de ütopya yazılabilir, siyasal-toplumsal bir inceleme ya da eleştiri olarak da. (Sayın Ayhan Yalçinkaya,

Dante ütopyasının içinde karşı ütopyasını da bulundurur.

Bilim ve Ütopya'daki yazısında (Cilt: 13, Sayı: 79 Ocak 2001) bu iki alanı, 'ütopya edebiyatı' ve 'ütopya-cı teori' biçiminde ayırıyor. Benim bu sayıda incelediğim de 'ütopya yazını'. Ütopya, yazının sınırlarını aşan, hangi biçimde anlatılırsa anlatılsın, toplumsal kurama çok yaklaştan bir anlatı türüdür.

Yazın alanında ütopya...

Yine de bütün bu denemlere karşın, genellikle öykü, roman, gezi notları biçiminde, tek sözcükle söylersek anlatı biçiminde rastlanır ütopyalara. Yazın sanatının sınırları içinde bakılırsa, genellikle ikiye bölünür ütopya kavramı: Ütopyalar ile olumsuz ya da karşı-ütopyalar. Yazarın, içindeki verileri büyük oranda ya da tümüyle benimsediği, en azından olumlu bir açıdan baktığı bir yapıt, ütopya değildir. Ütopya, yazarın kafasındaki kusursuz ya da birçok açıdan olumlu bir toplum örneğinin yazıya dökülmüş biçimidir. Öte yandan, yazar, bir dünya görüşünü, bir toplumsal kurum ya da düzeni,

insan uygarlığını, bir inanma biçimini olumsuz bir açıdan değerlendirir, eleştiriler yöneltir ve bize ne kadar olumsuz bir şey olduğunu kanıtlamaya girişirse, karşı-ütopya ortaya çıkar. Karşı-ütopyalar, yapıları gereği, eleştirici, karamsar, hatta saldırgan olabilir.

Bu iki kavramın anlaşılmasında bir nokta daha var. Birçok ütopya (ya da karşı-ütopya) yazarı, yazdıklarına bu iki adı vermez. Yazıldıktan çok sonra eleştirmenlerin bunları değerlendirenken ortaya attığı kavramlar bu ikisi. Onun için, ütopya ya da karşı ütopya dediğimizde bizim yazarın yazdıklarına bakış açımızı yansıtır bu. Bir metni siz övüp ütopya olarak

değerlendirirken ben yerip karşı-ütopya adını verebilirim ona. Örneğin George Orwell'in *Hayvan Çiftliği* ile 1984'ü, açıkça olumsuz bir bakış içerdikleri düşünülürse, belirgin olarak karşı-ütopya ya da Bernard Shaw'un *Methuselah*'ya *Dönüş* oyun dizisi bize kolayca sınıflandırma olanağı vermez. □

Bernard Shaw'un *Methuselah*'ya *Dönüş* oyun dizisi bize sınıflandırma olanağı vermez.

Son yılların ilgi çeken konusunu, Prof. Dr. Osman İlhan'la konuştuk: Kök hücre nakli

Yıllardır biz kök hücrelerini kana dönüşen hücre olarak bilirdik. Son iki yıldır, kana dönüşen bu hücrenin, aslında karaciğere, kalbe, beyne döndüğü ortaya çıktı. Bu bir devrimdir.

Söyleşi: Feyziye Özberk

Prof. Dr. Osman İlhan, bir yandan hastalarının tahlil sonuçlarını değerlendirirken bir yandan da bize bilgi veriyor: İlk hastanın altı kardeşinden birisiyle doku uyumu olduğu görülüyor, ama Osman İlhan bunu yeterli görmüyor, doku uyumu olduğu saptanan kardeşle ilgili yeni tahliller istiyor. Hasta SSK'lı olduğu için tüm masrafları devlet tarafından ödeniyor. Bu işlemin yurt dışındaki fiyatı 300 bin dolarmış. Dr. Osman İlhan Türkiye'de kök hücre nakli yapıldığı halde, Babuna olayının da etkisiyle gerekli olmadığı halde tedavi için yurt dışına gidildiğini söylüyor.

Dr. Osman İlhan, bir çeşit kemik iliği tembelliği ile giden MDS (miyelodisplastik sendrom) teşhisi sonucu kök hücre nakli yapılacak bir hastanın durumunu değerlendiriyor. Bu hastalık ileri yaşta görülüyor. Hastanın, kardeşiyle % 100 doku uyumu belirlenmiş. Dr. Osman İlhan naklin komplikasyonlarının yüksek olduğunu vurguluyor. "Şu anda hastaya katater takılacak, kataterden sonra işlemler başlayacak. Bu hastalarda, ilik nakli yapıldıktan sonraki ilk 100 günde, ölüm oranı % 10-15'tir" diyor.

AML (akut miyeloid lösemi) hastası 20 yaşlarında bir genç, ilk şikayetleri; halsizlik, çabuk yorulma, eklem ağrıları, gece terlemeleri, sararma, saç dökülmesi vb. olmuş, ilaç tedavisi uygulanmış, % 90 iyileşme gerçekleşmiş, hastalığın nüksetmesini önlemek amacıyla tedavi şimdilik sürdürülüyor.

Türkiye'de ilk defa İbn-i Sina Hastanesi'nde damar tıkanıklığı olan bir kişi, bacağı kesilmeden önce kendi ilik hücrelerinin bacağına enjekte edilmesiyle bu işlemde kurtulmuştur. Yani kök hücreler yeni bir damar oluşturmuştur. Yalnız bunların altını çiziyorum, hepsi araştırmadır, mutlaka etik kurul onayı gerekir. Bunu diğer hastalara uygulamıyoruz. Hasta tedavi yöntemi olarak değil, araştırma bazında ele alıyoruz.

Akut lösemi her yaşta görülebilen ciddi bir hastalık

Genelde akut lösemilerde; hastanın durumuna göre, eğer gençse, vericisi varsa ilik nakli yapılıyor. Diğer tedavi yöntemi kemoterapi... Hastalık nüksedebiliyor, nüksettiğinde tekrar nakil yapılabilir. Bu durumda dünya doku bankasından ilik nakli için araştırma yapılıyor.

Dr. Osman İlhan, akut lösemisinin her yaşta görülebilen ciddi bir hastalık olduğunu, % 60-70 olan, beş yıl yaşama şansının giderek büyüdüğünü söylüyor. Sorunlarının hastane hizmetleri olduğunu, özel odaya ihtiyaç duyduklarını belirtiyor.

Hastalar, Dr. Osman İlhan'a olan güvenlerinin, hastalığı yenmede büyük ölçüde etkili olduğunu vurguluyorlar. Dr. Osman İlhan, Türkiye'de, kandan hücre toplama ayırma bilimi olan aferezmayı kuruyor, yine Türk Hemaferaz Derneği'nin de kurucu başkanı oluyor. Aferez Derneği'nin, Dünya Aferez Birliği'ne on birinci ülke olarak katılmasını sağlıyor. *Aferez Science Dergisi*'nin uluslararası editörlerinden birisidir. 2005 yılında Antalya'da yapılacak olan Avrupa Aferez Kongresi'nin Başkanı olarak görev yapacak.

Prof. Dr. Osman İlhan'a aklıma ta-

kılan soruları peş peşe soruyorum:
- Kök hücre nedir? Nereden, nasıl elde edilir? Başka insanlara nasıl verilir?

- Kök hücre dediğimiz "stem cell", ana hücre artık biliyoruz ki farklı hücrelere dönüşen hücredir. Yıllardır biz kök hücrelerini kana dönüşen hücre olarak bilirdik. Son iki yıldır, kana dönüşen bu hücrenin, aslında karaciğere, kalbe, beyne döndüğü ortaya çıktı. Bu bir devrimdir, yani kök hücre plastisitesi (esnekliği). Bu, son zamanlarda gündemde. Belki Alzheimer hastasında, belki ALS'de (amiyotrofik lateral skleroz), belki kalp krizinden sonra kullanacağız ama şimdilik araştırma safhasındayız.

Kök hücresi; kemik iliğinde, kanda, yeni doğan çocuğun göbek kordonunda bulunur. Bu hücreler istediğiniz zaman toplanıp dondurulabilir. Örneğin normal sağlıklı bir insanın kendi kanından aferez dediğimiz bir yöntemle bu hücreleri toplayıp dondurabiliyoruz.

- Ülkemizde kök hücre nakli yapılıyor mu?

- Ülkemizde kök hücre nakli yapılıyor, aslında bu işlemin adı yıllardır ilik nakliydi... Son on bir yıldır, dünyayla beraber Türkiye'de, kandan ilik nakli yapıyoruz. Çok basit bir

Sağlıklı ve gönüllü bir vericiden trombosit topluyoruz. Kan merkezinde normalde altı kişiden alınan kandan elde edilen trombosit bu bu cihazla bir tek kişiden toplayabiliyoruz.

teknoloji, herhangi bir sağlık sorunu yaratmadan diyaliz makinesi gibi bir makineyle hücreyi alıp saklıyoruz, daha sonra gerekli olan kişiyle yüzde 100 doku tipi uyuşması varsa boynuna bir kateter takmak suretiyle iliği oradan veriyoruz. Aslında kök hücre nakli çok basittir. Verici geliyor yemek yiyor, televizyon seyrediyor, makineye bağlıyoruz, bir saat sonra evine ya da işine gidiyor. Hiçbir sorun yok, yan etki sıfır. Damar- dan aldığımız hücreyi hastaya yine damardan veriyoruz. Herhangi bir ameliyat, herhangi bir ağrı, ölüm tehlikesi vb. söz konusu değil, gerçek bir bilimkurgu...

- Kök hücre nakli, kan kanserinde kullanılıyor mu? Beyin ve kalple ilgili tedavilerde; örneğin enfarktüs- ten sonra ölen hücrelerin yenilenil- mesinde rolü olduğu söyleniyor. Ne dersiniz?

- Kan kanserinde kullanılıyor. Akut lösemili bir hasta geldiğinde, kemoterapi yapıyoruz, yüzde 90 başarı sağlıyoruz. Beş yıllık yaşam ihtimali % 60-70'tir. Bu büyük bir gelişmedir. Bu rakam daha önce % 5-10'du. Maalesef % 10 oranında kanserli hücreler yeniden çoğalıyor ve hastalık nüksediyor, bunu engelle- mek için, % 100 doku uyumu olan kardeşinden kök hücre nakli yapıyo- ruz. Burada % 100'lük bir iyileşme

var ama kök hücre ya da ilik naklinin komplikasyonları var, reaksiyona neden oluyor. Bu reaksiyon, maale- sef ilk 100 günde % 10-15 oranında ölümle sonuçlanıyor. Dünyada ve Türkiye'de bu oran aynı. İlik naklinin en olumsuz özelliği ölümle so- nuçlanabilmesidir.

Kök hücre naklinin beyinle ve kalple ilgili tedavilerde kullanımı ise henüz araştırma konusu, klinik uy- gulama yok. Türkiye'de de bu yapılmaktadır; örneğin kalp krizi geçiren bir kişide, kriz sonrasında kendi ka- nından alınan ilik hücreleri, kalp ka- sına enjekte ediliyor ve ilik hücre- nin kalp hücrelerine döndüğü ortaya çıkıyor. Türkiye'de ilk defa İbn-i Si- na Hastanesi'nde damar tıkanıklığı olan bir kişi, bacağı kesilmeden ön- ce kendi ilik hücrelerinin bacağına en- jekte edilmesiyle bu işlemde kurtulmuştur. Yani kök hücreler yeni bir damar oluşturmuştur. Yalnız bunla- rın altını çiziyorum, hepsi araştırma- dır, mutlaka etik kurul onayı gerekir. Bunu diğer hastalara uygulamıyo- ruz. Hasta tedavi yöntemi olarak de- ğil, araştırma bazında ele alıyoruz.

Babuna'ya kök hücre mi verilecekti?

- Babuna olayı yaşanmış, binlerce kan örneği toplanmıştı. Babuna'ya kök hücre mi verilecekti? Bu olay neydi? O zamanki Sağlık Bakanı kan

örneklerinin yurt dışına çıkarılması- na karşı çıkmıştı? Dernek olarak bu olaydaki tutumunuz neydi? Şimdi nasıl değerlendiriyorsunuz?

- Dr. Babuna olayı maalesef şans- sız başlamıştır. Meslektaşımızın has- ta olması tabii bizi üzmüştür. Ama sanki bu tedavi Türkiye'de yapılmı- yormuş gibi bir düşünce oluşturul- muş, Türk Hematoloji Derneği'ne danışılmamış, fikir sorulmamıştır. Maalesef halkımız çok iyi niyetli ol- duğu için kan toplanmış, sanki Tür- kiye'de kan doku tipi bakılmıyormuş gibi kanlar yurt dışına gönderil- miştir. 140 bin kan örneğinin gittiği söyleniyor. Bu en azından etik açı- dan uygun değildir. Sağlık Baka- nı'nın karşı çıkışı doğru ve haklıydı.

Sağlık Bakanlığı bünyesinde doku bankacılığı geliştirilmekte ve bugün Türkiye'de her tür hizmet yapılmak- tadır. Tabii ki dernek televizyona çı- kıp "biz bunu yapıyoruz" diyemezdi. Biz bilim adamıyız. Yani kurumsal bir yapımız var.

- Halkı aydınlatmak için televiz- yonda açıklama yapmanız yararlı olmaz mıydı?

- Ben zaman zaman bu konularda, televizyonda açıklama yapıyorum. Sonuç olarak biz bu tür tahlil ve te- davilerin Türkiye'de yapılmasından yanayız. Ülkemizde, Türk Hemato- loji Derneği merkezine bağlı otuz kadar Kök Hücre Merkezi vardır, bunlar Avrupa ve dünya ile işbirliği yapmaktadırlar. Olumlu bir gelişme de, Avrupa Kan ve Kemik İliği Kongresi'nin Temmuz 2003'de İs- tanbul'da yapılmış olmasıdır. Kong- re başkanlığını da bizim arkadaşlar yapmıştır.

- Türk Hematoloji Derneği'nin kök hücre nakli konusunda çalışmaları var mı?

- Türk Hematoloji Derneği'nin kök hücre nakli konusunda çalışma- ları vardır. Görsel ve yazılı basında, "Kordon kan bankacılığı hayat kur- taracak vb." gibi bilimsellikten uzak yayınlar olması üzerine, derneğimiz Ağustos ayında Yönetim Kurulu toplantısı yaparak Sağlık Bakanlı- ğı'na bir yazı yazmıştır. Bu yazıda, görsel ve yazılı basında çıkan haber ve yazıları belirterek halkı aydınlat-

mak gerektiğini, bu konuda Sağlık Bakanlığı'nın bir yönetmeliğinin olmadığını belirterek, eğer varsa bize göndermelerini istedik, yoksa Türk Hematoloji Derneği'nin hazırlanması için gerekli çabaları göstereceğini Sağlık Bakanlığı'na bildirdik. Dernekte, benim başkanlığında kök hücre ile ilgili bir komite kurduk. Dernek bu konuda üstüne düşeni yapmaktadır.

Türkiye, Ortadoğu, Balkanlar ve Orta Asya'nın kök hücre nakil merkezi olacaktır

- ABD ve Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında kök hücre nakliyle tedavide ülkemizdeki durum nedir?

-ABD ve Avrupa ülkeleriyle karşılaştırdığımızda yurt dışında 300 bin dolara yapılan kök hücre nakli ülkemizde 25-50 bin dolara yapılmaktadır. Yani çok ucuzdur, para Türkiye'de kalmaktadır. Ucuz olmasının nedeni doktor ve hemşirenin para almamasıdır. Onların maaşları devlet tarafından ödenmektedir. Ayrıca yurt dışında sağlık turizmi olduğundan, her hastaya ilik nakli yapılmaktadır. Oysa % 100 uygunluk gereklidir. Siz gider merkeze "...bana ilik nakli yapılmasını istiyorum" dersiniz onlar da size bir kağıt imzalatırlar. Örneğin, Dr. Babuna'nın işleminde % 40 ölüm olasılığı vardı. Ben Dr. Babuna'ya televizyonda sordum: "Amerika kanser merkezinde ilik nakli yapılacağı zaman, size araştırma sonuçlarını sundular mı? Ölüm oranının % 40 olduğunu söylediler mi?" Ama Dr. Babuna bu sorumu yanıtlamadı. Maalesef tedavi için yurt dışına giden birçok Türk insanı üzerinde deney yapıyor. Halkımıza bunu anlatamıyoruz. İbn-i Sina hastanesi olarak, yirmi yıldır hiçbir hastamız için "yurt dışında tedavi olmalıdır" yazısı yazmadık.

Batı toplumlarında kardeş az olduğu için uygunluk şansı azdır. Türkiye'de bu oran yüksektir. Dört kardeşle uygunluk oranı % 25, altı kardeşle % 90'dır. Biz ilik naklini rahatlıkla yapma olanaklarına sahibiz. Bu nedenle ilik nakli için yurt dışına gidilmesine karşıyız. Tam tersine Türkiye Cumhuriyeti, yakın tarihte Or-

Nöroblastom dediğimiz bir malin hastalık. Hastadan otolog kemik iliği topluyoruz.

tadoğu, Balkanlar ve Orta Asya'nın kök hücre nakil merkezi olacaktır.

- Kök hücrelerin saklanması, kan bankacılığıyla ilgisi var mı? Kan bankalarının özelleştirilmesi girişimlerini duyuyoruz... Siz bu tür girişimleri nasıl değerlendiriyorsunuz?

- Devletin, sağlıkta, eğitimde, güvenlikte yer alması gerekir. Ben özelleştirmeye de sıcak bakıyorum, ama sağlık otoritesinin denetimi altında olmalı. Örneğin Amerika'da kemik iliği merkezleri bağımsızdır ama yine bağımsız olan kemik iliği kontrol merkezine bağlıdır. 30 bin dolar yatırıp kontrolden geçiyorlar ve eğer uygun bulunurlarsa üç yıl boyunca işlem yapıyorlar. Eğer üç yıl sonra yeniden kontrolden geçmezlerse geri dönüş olmuyor. Ben Sağlık Bakanlığı'na bu konuda görüş bildirdim. Hazırlanan ulusal kan kanununda, yönetiminde ve bilimsel kurulunda mutlak olarak devletin olması gerektiğini bildirdim. Yani yukarıda Sağlık Bakanlığı denetim merkezi, onun altında kanla ilgili bilim kurulu, daha altta üniversite, devlet ve özel sektör. Ama kontrol şart.

Göbek kordonu bankacılığı

Biz göbek kordonu bankacılığında şu soruları soruyoruz: 1) Dünyada

bugüne kadar saklanan göbek kordonlarından ancak yirmi binde biri kullanılmış, ekonomik değil. 2) Her göbek kordonu için peşin 1500 dolar verilmesi gerekiyor. Daha sonra da 100 dolar ödeniyor. 3) On yıl sonra, bir afet oldu elektrik kesildi, artık kullanılamaz. 4) Bizim kontrolümüz dışında, gayri resmi birileri onu başkası için kullandı. Vatandaş sorduğunda ona ne cevap vereceğiz? 5) Başka bir konu göbek kordonunu kaç yıl saklayacaksınız? 15 yıla kadar. Dünyada en eski göbek kordonu yedi yıl öncesine ait. 6) Çocuk büyüdü kırk kiloyu geçince o hücreler yeterli olmuyor. Bu maliyet-etkinlik nedenlerinden dolayı Türk Hematoloji Derneği Başkanlığı olarak, Sağlık Bakanlığı'na bir yazı yazdık durumu açıkladık. Parası olana yapalım ama ben devlete soruyorum: parası olmayan ne yapacak? Vatandaş dava açtı "Anayasaya göre devlet benim sağlığımı korumak zorunda" dedi ona hangi yanıt verilecek? Kullanım oranı yirmi binde bir olan yirmi binde biri kullanılmış, saklamanın etiği nedir? Biz yeni doğmuş bebeğin, göbek kordonundan kök hücre naklini sadece kardeşlere yapıyoruz. Örneğin bugün gördüğünüz birinci hasta lösemili bir çocuk, ilik nakli gerekiyor, anne, baba ile konuşuyoruz, anne hamile kalıyor, doğum öncesi göbek kor-

donundan doku kontrolüne bakılıyor, uygun olduğu anlaşıyor, kadın doğuma gidiyor, teknik elemanımız Erol Bey, göbek kordonundaki hücreleri alıyor ve nakil yapıyoruz sonuç mükemmel.

- Nakli hemen mi yapmak gerekiyor?

- Hayır, istediğimiz zaman kardeşlerine ya da kendisine kullanabiliriz. Kordon bankamızda, altı yıldır koruduğumuz göbek kordonları var. Kan bankacılığı ayrı bir konudur. Kan bankacılığı şarttır. Devletin kontrolünde bölge bankacılığı şarttır. Her hastanede bankaya gerek yoktur. Ankara, İstanbul, İzmir'de birer bankanın olması yeterlidir. Ben Sağlık Bakanı'na da, müsteşara da anlattım; biz, yurt dışından faktör, plazmalar ve immünoglobulin getiriyoruz, bunun bize maliyeti 180 milyon dolar... Biz sadece plazmayı alsak yurt dışında bir fabrikada işletsek karımız 180 milyon dolar olacak. Eğer fabrikayı da kurarsak, Ortadoğu'ya Balkanlar'a da satarız. Sağlık Bakanlığı'nda bu konularla ilgili "Ulusal Kan Kanunu" hazırlanıyor. Henüz taslağı görmedik, ama takip ediyoruz. Hematoloji derneğimizin transfüzyon tıbbı adı altında bir alt komitesi var, yetkilidir. Türkiye'de bir elin parmakları kadar az sayıda olan kan bankası uzmanlarından, bir tanesi de bizdedir. Göreve hazırlar, her türlü hizmete varız...

-Kök hücre nakli ile ilgili etik tartışmalar var mı?

- Kök hücre nakli ile ilgili etik tartışmalar vardır. Lösemilerde, lenfomalarda yani bazı hastalarda kök hücre nakli endikasyonu vardır. Zaten devlet geri ödemeyi yapıyor. Bugün Sağlık Bakanlığı bünyesinde kemik iliği nakli komitesi vardır, bu komite çalışmaktadır. Yine bunun dışında Türk Hematoloji Derneği'nin alt komitesi olan KİT (kemik iliği transplantasyonu) komitesi vardır. Bu komitenin başında Prof. Dr. Burhan Dilberoglu var. Türkiye şu anda Avrupa'nın en ünlü merkezlerinden bir tanesi. Avrupa kan ve kemik iliği merkezine kayıtlı otuz merkezimiz bulunmaktadır.

Sağlıkta devletin rolü

- Sağlıkta devletin rolü sizce ne olmalı?

- Sağlık alanında devlet olmalıdır. Sağlık Bakanlığı yukarıda otorite, altında bilimsel bir grup, bu bilimsel grup içinde kanla ilgili bilim adamları, dernekler, yetkililer, bakanlık yetkilileri, maliye yetkilileri altında da kan merkezleri ve özel sektör. Ama devlet olmazsa olmaz.

- Sağlıkta, özel sektörün olmasının olumsuzlukları yok mu?

- Devlet yukarıda olacak, standardizasyonun ve akreditasyonun altını çiziyorum. Bugün Türk Hematoloji Derneği laboratuvar standart komitesi kurmuştur. Başına Prof. Dr. Emin Kansu getirilmiştir. Bu ekip iki yıl

Bilim ve Ütopya Kooperatifi Ankara Bürosu Salı Söyleşileri

10 Şubat 2004

"Emperyalizmin Yeni Politikaları"

Turhan İçli

24 Şubat 2004

"Genetiğin Toplumdaki Yeri"

Prof. Dr. Işık Bökesoy

9 Mart 2004

"Mostmodernist Tarih Anlayışı"

Dr. Nesrin Çobanoğlu

Saat: 18.30 - 20.30

Bütün söyleşiler için saat: 18.30 - 20.30
Adres: Toros Sok. No: 9/1 Sıhhiye/Ankara
Bilgi için: 0312 232 04 79

sonra Türkiye'de bütün hematoloji laboratuvarlarında olmazsa olmaz standartları belirlemiştir. Biz belirlenen bu standartları Sağlık Bakanlığı'na ve Maliye Bakanlığı'na götüreceğiz, bu kurallara uymayan laboratuvarların ister devlete, isterse özel sektöre ait olsun geri dönüşsüz olarak kapatılmasını isteyeceğiz. Siyasi ve bilimsel otorite şart.

Dünya Hematoloji Kongresi ve Avrasya Hematoloji Birliği

- Dünya Hematoloji Kongresi ile ilgili bilgi verebilir misiniz?

- Türk hematolojisi yalnızca Türkiye'de değil dünyada da belli bir yeredir. Türk Hematoloji Derneği 37 yıllık bir dernektir. Ben seçilmiş üçüncü başkanım. Dünya Hematoloji Kongresi'ni 2005'de İstanbul'da yapıyoruz. Dört bin hematoloğun katılmasını bekliyoruz. Bu kongre ilk defa yapılıyor. Bu da gösteriyor ki Türkiye, hematoloji dünyasına önderlik yapıyor. Eğer başarabilirsek Türki Cumhuriyetlerden yüz kadar doktoru eğiterek Türki Cumhuriyetlerde hematolojinin önünü açmak ve Avrasya Hematoloji Birliğini kurmak gibi bir düşüncemiz var. □

İbni Sina Hastahanesi Aferez Ünitesi çalışanları. Sol baştan ayakta; temizlik görevlisi Bülent Keskin, Uz.Bio. Erol Ayyıldız, Prof. Dr. Osman İlhan, Doç.Dr. Önder Arslan, Uz.Dr. Mutlu Arat, Teknisyen Yasin Yıldırım, Sekreter Nilgün Ergün. Sol baştan oturanlar; Hem. Ayşe Başkan, Hem. Kiraz Mızrak, Hem. Seyhan Gökçe, Bio. Meltem Tol.

İslâm'da savaş ve barış

İslâmi savaş/barış etiği dinidir ve modern öncesidir. Bu, uluslararası değerlerin insanların dinlerine göre değil, bağımsız devletler arası ilişkilere dayanan günümüzün gerçeğini dikkate almamaktadır. Savaş ve barışa ilişkin İslâmi doktrin, dünyanın daru'l-İslâm ve daru'l-harp şeklindeki bir ayrıma dayalı olarak devam etmektedir.

Bassam Tibi

Çev: Yrd. Doç. Dr. İsrail Balcı

(Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

İslâm, tanrısal vahiyden kaynaklandığına inanılan ve insan bilgisinin asla yeterli olamayacağı savına dayalı olan bir ahlâki yükümlülükler sistemidir. Bunu, Müslümanlar için doğrunun mutlak kaynağı olan tanrısal bilgi doğrultusunda hareket etmeleri zorunluluğu takip eder. İslâm'da ahlâk, insanın eylemleriyle ilgili olmasına rağmen, bu eylemler daima Peygamber Muhammed'e vahyedildiği şekliyle ve Kur'an'da toplanan tanrısal kelimelerle ilgilidir. Bu ahlâki anlayış, Sünni veya Şii, Arap ya da Arap olmayan bütün Müslümanlar tarafından kabul edilir(1).

Bu çalışmada ben, öncelikle bu ahlâki temele dayalı olan savaş ve barışa ilişkin Kur'an'ın yaklaşımlarını saptamaya çalışacak, ardından da savaş nedenlerini, savaş halini ve İslâm'ın modern uluslararası sistemle olan ilişkisini bazı İslâmi gelenekler

Çevirmenin Notu: Çeviriye esas olan metin, *The Ethics of War And Peace; Religious and Secular Perspectives* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press 1996) ed. Terry Nardin, adlı eserin 128-145 sayfaları arasında yer alan Bassam Tibi'ye ait *War and Peace in Islam* adlı makaleden alınmıştır. Çeviri sırasında orijinal metne bağlı kalmaya özen gösterdik, ancak Türkçe'mizin anlatım olanaklarını kullanmak için, yer yer esnek olmaya çalıştık. Ayrıca çeviriyi gözden geçirme nezaketinde bulunan Doç. Dr. Mustafa Köylü'ye minnettarlığımı belirtmeliyim.

açısından değerlendirmeye tabi tutacağım. Sonuç olarak, İslâm'ın dünya görüşünün değişime kapalı olduğu ve modern çağın gerçekleriyle uyumlu bir savaş ve barış etiğinin geliştirilmesinin önünde pek çok engel bulunduğunu göstereceğim.

İslâm'ın kutsal kaynakları olan Kur'an ve Hadisler Arapça yazılmıştır. Benim burada savaş ve barış hakkındaki İslâmi düşünceyi anlamaya ilişkin gayretim, Kur'an ve İslâm'daki çağdaş Sünni geleneğe ilişkin yorumlara odaklanmaktır. Sünni İslâm'daki en önemli eğilimler Arap

dünyasında meydana geldiğinden dolayı, (örneğin bütün Sünni Müslümanlar Kahire'deki İslâmi el-Ezher Üniversitesi'nin fetvalarına tabidirler) benim Arapça Kur'an'a, el-Ezher'in öğretilerine ve İslâm kökten dinciliğine ilişkin yetkin kaynaklara dayalı göndermelerim, Arap merkeziliğini değil, İslâm'ın gerçeklerini yansıtacaktır.

Savaş ve barış kavramları

Kur'an, İslâm'ın kuruluşunun, (M.S.) 610-632 yılları arasında Arabistan'da gerçekleştiğini söyler. Mekke döneminde, (yani) Medine'de ilk İslâm devleti kurulmadan önce, devlet yapısına karşı düşman olan bir bedevi kültüründe, elbette hiç kimse savaş ve barış ile ilgili Kur'an'da herhangi bir yargı bulamaz. Nitekim, çoğu Mekki ayet, manevi konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Peygamber ve ashâbı, 622'de Mekke'den ayrıldıktan (hicret) sonra, Medine'de ilk İslâmî siyasi toplumu (ümme) kurdular. 622'den 632'deki peygamberin vefatına kadar vahyolunan bütün Kur'an ayetleri, şehir devletini kuşatan düşman kabilelere karşı şiddetli mücadele ve çarpışmalar sonunda Medine'de İslâm'ın kuruluşuyla ilgilidir.

Savaş ve barışın İslâm etiğine ilişkin Müslümanlar arasındaki pek çok

tartışma, Medine'nin ilk günlerine karşılık gelen Kur'an ayetlerinin sözel (literal) yorumlarına dayanmaktadır. Müslümanlar, mutlak olarak Kur'an ve hadisin (peygamberin söz eylem ve onayları) ebedî geçerliliğine inanırlar ve insanoğlunun Kur'an'ın emirlerine titizlikle uymak zorunda olduğu kanaatinde dirler. Buna ilaveten onlar, genellikle kendi din ve kültürlerine tarihselci bir yöntemle bakmayı da kuşkuyla karşılarlar. Müslümanlarca, Kur'an'dan yapılan alıntılar, savaş ve barış tartışmaları için bir hareket noktası olarak kullanılır(2).

Savaşla ilişkin Kur'anî dogmalar, belli olaylar sonucu ortaya konan ayetlere dayanır. Bazen bu ayetler birbirleriyle çelişir. Bu yüzden, bu ayetlere dayanarak herkesin üzerinde uzlaştığı modern tek bir İslâm savaş ve barış etiği kurmak mümkün değildir(3). Bu yüzden, (İslâm dünyasında), her biri kendi savaş ve barış görüşünün meşruluğunu temellendirmek için, seçmeci bir tutumla sadece bazı ayetlere dayanan birbirinden farklı pek çok gelenek vardır.

Savaş ve barışın tüm İslâmî kavramları için ortak temel, "İslâm yurdu" (dârü'l-İslâm), "barış yurdu" (dârü's-selâm) (Kur'an, Yûnus 10/25), ile "gayri Müslim yurdu", "savaş yurdu" (dârü'l-harb) arasındaki ayrıma dayanan dünya görüşüdür(4). Bu ayrım, modern uluslararası sistemin ortaya çıkmasından ve Avrupa toplumunun birleşmesinden önce İslâm'ın ayırt edici özelliğiydi(5). Bununla birlikte, gerçekte ilk dönem İslâm'ında dünyanın dârü'l-harb ve dârü'l-İslâm şeklindeki ayrımı, Avrupa'nın çok uzun süreden beri İslâm dünyasına nüfuz etmesi gerçeği ile çatışmaktaydı. Örneğin Bernard Lewis, ortaçağa kadar dârü'l-İslâm'ın büyük oranda savaşan sultanlardan dolayı bir çok parçalara bölündüğünü ileri sürer. Aynı za-

Bedr'de Ali ve Hamza düşmanla savaşıyor.

manda Lewis, "uluslararası meselelerde politikacıların ihmal ettiği ve İslâm hukukçularının gizlemek için ellerinden geleni yaptıkları, hukuki doktrinle siyasî gerçekler arasında giderek artan bir uçurumun ortaya çıktığına" işaret eder(6). İleride göreceğimiz gibi, bu gerçekle karşı karşıya gelmeyi reddetmek bugünkü İslâmî düşüncenin de ayırt edici bir özelliği olarak ortadadır.

Medîne'de yeni İslâmî siyasetin kurulması ve yeni dinin yayılması, cihad yoluyla gerçekleştirilmiştir. Kılıç, Batı'da İslâm'ın imgesi haline gelmiştir(7). Klasik İslâmî dönemde olduğu gibi, bu oluşum döneminde de, Müslüman askerî gücü Müslümanların kendi düşmanlarına karşı üstünlüğü yönünde kullanıldı. Müslüman hukukçular, sınırlı bir anlaşma altında düşmanlıkların geçici bir süre durması hariç, "dârü'l-harptekilerin" (savaş yurdundakilerden) dışındaki gayrimüslimler ile hiçbir zaman ilgilenmemişlerdir.

1500-1800 yılları arasında yer alan askerî devrimler, modern çağın başlamasını, bunun sonucunda Batı'nın

yükselmesini ve ona eş değer ölçüde İslâm dünyasının gerilemesi sonucunu doğurmuştur. XVII. yüzyılın başlarından itibaren Müslümanlar, İslâm dünyasının gittikçe artan zayıflığını dengelemek için Avrupa modelinde ordular kurmaya başladılar(8). Süper askerî bir güç olarak Batı'nın ortaya çıkması, sonuçta Avrupa modelinin modern ulus şeklinde evrensellesmesine yol açtı. Değişen bu tarihsel denge, Müslümanları daha büyük rekabetle karşı karşıya bıraktı; zîra, darü'l-İslâm ve darü'l-harp arasındaki ayırım, dünya ulus-devleti gerçekleriyle uyuşmamaktadır. Bu değişimlerin her biri Müslümanların kendi bütünsel dünya görüşlerini ve geleneksel savaş ve barış etiğini yeniden düşündürmeye sevk etti. Fakat

mevcut uluslararası sistemle uyuşmamasına rağmen, hala bu dünya görüşüne ilişkin yetkin bir yeniden yapılanma yoktur.

Temelde İslâm, tüm insanlık için bir dinî misyondur. Müslümanlar, "biz seni alemlere rahmet olarak gönderdik" (Sebe' 34/28) ayetiyle, tüm dünyaya İslâm inancını yaymak üzere dinen sorumlu tutulmuşlardır. Şayet gayrimüslimler İslâm'a dönmeyi veya itaati kabul ederlerse, bu çağrı (dava) barışçıl bir şekilde sürdürülebilir. Eğer bunu yapmazlarsa, Müslümanlar onlara karşı savaşmak zorundadırlar. İslâm'da barış, ya gayrimüslimlerin ihtida etmeleri, ya da dini bir azınlık (zimmi) statüsünü kabul edip kendilerine yüklenen vergiyi (cizye) ödemek suretiyle İslâm'ın çağrısını (davetini) kabul etmelerini gerektirir. Çağrının son basamağı olan dünya barışına, ancak tüm insanlığın İslâm'a boyun eğmesi veya ihtida etmeleriyle ulaşılır.

Şunu ifade etmek gerekir ki, dârü'l-harp ifadesi Kur'anî bir kavram olmayıp İslâm askeri fetihleri döne-

minde ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte bu kavram dünyayı bir barış bölgesi (İslâm toplumu) ve bir düşman bölgesi (İslâm'a girmeleri beklenen kişiler, kendi iradeleriyle olmazsa savaş yoluyla İslâm'a dönme-leri gerekenler) şeklinde bölen Kur'an ayetleri ile aynı doğrultudadır. Bu bağlamda, Müslümanlar fetih yoluyla yayılmanın saldırı olmadığına, fakat barışa giden bir yol olarak İslâm'ı yaymak için Kur'an hükmünün yerine getirilmesi anlamına geldiğine inanırlar. İslâm'ı yayma konusunda güç kullanma çaresi savaş (harp) değildir. Bu sadece gayrimüslimlerin kullandığı gücü tarif eden bir ifadedir. İslâm savaşları "*hurub*" (harbin çoğulu) olmayıp, aksine İslâm'ı dünyaya "açma" ve İslâmî cihadı ifade etme eylemleri olan *fütuhattır*.

Bununla beraber, *darü'l-İslâm* ve *darü'l-harp* arasındaki ilişki Kur'an ve İslâm hukukçularının bağlayıcı olan açıklamalarına göre, bir savaş durumunu imler. Bu yolda çağrının yayılmasına engel oluşturmak suretiyle karşı gelen inanmayanlar, bu savaş durumunu hak ederler, zîra eğer diğerleri ona boyun eğerse, çağ-

rı barışçıl yolla sürdürülebilir. Bir başka ifade ile İslâm'a karşı gelenler savaşa neden olurlar ve bunun sorumlusu da kendileridir. Sadece Müslümanların gücü zayıf duruma düştüğü zaman "geçici barışa" (*huda*), (İslâm hukukçuları "geçiciliğin" tanımlamasında farklı görüşlere sahiptirler) izin verilir. Geçici barış kavramı üçüncü bir alanı ortaya koyar: Bu alan Müslüman güçlerle (*darü'l-sulh* veya bazen *darü'l-ahd*) geçici barış antlaşması altındaki topluluklardır(9).

Savaş ve barışa karşı Müslümanların tutumu kısaca şöyle özetlenebilir: Saldırganlığa ve savaşa karşı herhangi bir İslâmî gelenek yoktur. Zîra savaş inanmayanların İslâmî kurallara boyun eğmeyi reddetmelerinden dolayı, asla yüceltilmez ve İslâm'ı yaymak için çağrı nedeni olarak basit anlamda son çare olarak görülmez. Bir başka ifade ile, İslâm dini kadar barışsever bir şey yoktur.

Savaş esasları

Belli savaş esaslarına bağlanan adil ve adil olmayan savaşlar arasındaki Batı ayrımı, İslâm'da bilinmemektedir. Mevcut sebebi ne olursa olsun inanmayanlara karşı herhangi

bir savaş ahlâkî olarak kabul edilmiştir. Ancak bu noktada, İslâmî gelenekte adil ve adil olmayan bir savaş ayrımı yapılabilir. Şayet Müslümanlar İslâm'ı yaymak için savaşarlarsa, bu adil bir savaştır, (Futuhât, anlam itibarıyla "açmak", bir bakıma İslâm'a davet için güç kullanarak dünyayı açmak); ancak gayrimüslimler Müslümanlara saldırırlarsa, bu adil olmayan bir savaş (*udvan*)tır.

Bu yüzden, Batı nezdinde bir "adil savaş" olarak cihadın Batı'daki olağan yorumu, İslâmî kavramın yanlış okunmasıdır. Örneğin ben, Khadduri'nin cihadı, *bellum justium* (haklı nedenlere dayanan savaş Ç.N.) yorumlamasına katılmıyorum. Khadduri'nin görüşü şöyledir: İslâm'ın evrenselliği, İslâm dünyası içerisinde bütün insanlar için birleştirici bir unsur temin etti ve onun savunmacı-saldırgan karakteri, savaş dünyası olan dış dünyaya karşı sürekli savaş ilan eden bir söylemi ortaya çıkardı. Bu yüzden cihad, tüm insanları inanlar safına katmakla kendi nihai hedefini yerine getirmek için İslâm'ın aracı olarak görülebilir(10).

Batı'daki adil savaş anlayışına göre, adil savaşlar bir tek konuyla sınırlıdır; bu savaşlar bir dinsel dünya

görüşü üzerine temellendirilen evrensel ve sürekli savaşlar değildir.

Klasik İslâm doktrini savaşı iki kısımda algılar: Birincisi, İslâm'daki savaş veya muharebe (kıtal) olarak adlandırılan ve genellikle gayrimüslimlerin engellemeye çalıştıkları, dinin yayılmasını teminat altına almak için Kur'an'ın emrini yerine getirmede son bir çare olarak başvurulmuş gerçek savaş (litreal war)tır. Diğeri ise mecazi olup Müslümanlarla inanmayanlar arasındaki sürekli bir savaş durumudur. Kur'an, muharebe (kıtal) ve saldırı (udvan) arasında bir ayırım yapar ve Müslümanlardan saldırgan olmamalarını ister: *"Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın; fakat haksız yere saldırmayın, çünkü Allah haksız yere saldıranları sevmez"* (el-Bakara 2/190). Aynı Kur'an pasajı şöyle devam eder: *"Onları nerede bulursanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın... Onlarla savaşın ki haksızlık ortadan kalksın ve Allah'ın dini üstün olsun"* (el-Bakara 2/190-93). Savaşmak için Kur'an ifadesi burada cihad değil kıtaldır. Kur'an İslâm'ın yayılması için savaşmayı emreder: *"Hoşunuza gitmez ama savaş sizin için zorunluluktur"* (el-Bakara 2/216). Müslümanların inanmayanlara karşı savaşması dini bir yükümlülüktür: *"Allah yolunda savaşın... Size ne oldu ki Allah yolunda savaşmıyorsunuz?... İnananlar Allah yolunda savaşırlar, inkâr edenler de tağut (şeytan) yolunda savaşırlar"* (en-Nîsâ 4/74-76).

Yukarıda değinildiği gibi, Müslümanlar kendi ahlâki görüşlerini desteklemek için, seçilerek alman Kur'an ayetlerini nakletmeye meyillidirler. Bu uygulama Körfez Savaşı sırasında Saddam Hüseyin'in kullandığı söylemde görüldüğü gibi, cihadın anlamında açık bir belirsizliğe neden olmuştur(11). Cihad kavramı hakkındaki mevcut ihtilaf, siyasal İslâm'ın ortaya çıkmasından, ayrılıkçı dini mezheplerin zuhur etmesine kadar uzanır. Bugünkü radikal İslâmi gruplar, programları İslâmi değerleri yeniden hayata geçirmeye dayanan gruplar- kendi siyasal eğilimlerini meşrulaştırmak için sürekli cihad fikrini gündeme getirmektedir. Bu

kavramın yanlış kullanılmasının sebebi basittir: Kökten dincilerin pek çoğu, İslâmi kaynaklardaki gerçek bilgilerden yoksun olan ve kendi eylemlerini meşrulaştırmak için İslâm'ı siyasallaştıran sıradan insanlardır. Örneğin bu, Körfez Savaşı'ndan önce Mısır'da, Lübnan savaşında ve Sudan'daki iç savaşta ortaya çıkmıştır(12). Bu şekilde yanlış ve çok sık kullanılmasından dolayı, cihad kavramı İslâmi anlamdaki "silahlı mücadele" (kıtal) ile karıştırılmıştır. Bu yüzden, İslâmi gelenekteki kutsal metinlerin konularının tarihsel bir analizine şiddetle ihtiyaç vardır. İslâmi savaş ve barış etiği, gerçekte çoğunlukla kutsal metinlere dayansa bile, kutsal referanslar ancak tarihsel bir bağlamda lâıykıyla yorumlanabilir.

Gördüğümüz gibi, bazen bu davet (dava) savaş yoluyla sürdürülebilse de, İslâm kendisini tüm insanlık için bir barış misyonu olarak görür. Bu durumda dava, esas itibarıyla "kişinin tüm gayretini ortaya koyması" veya savaş yoluyla ya da savaşız mücadeleyle katılabilmesi anlamına gelen cihada bir davettir(13). Cihad, ya barışçı bir yolla İslâm'a itaat etmemekle, ya da onun yayılmasına engeller oluşturmakla, İslâm'a düşman olanlara karşı bir savaş (kıtal) olabilir. İslâm ne savaşı ne de şiddeti tasvip etmemesine rağmen, dava uğruna savaşan veya ölen Müslümanların Allah tarafından yüceltildiğine inanılır.

İslâm'ın erken dönemlerinde (bu dönem 622'de Medine'de Site-devleti kurulmadan önceki süreçtir) inen ayetler, daha çok manevi konularla ilgiliydi ve savaşa yönelik hiçbir referans içermemekteydi. Mekke döneminde inen el-Kâfirûn (İnanmayanlar) Suresi'nde, Kur'an yeni dini destekleyenlerden diğer inanç sahiplerine karşı şu karşılığı vermelerini ister: *"Sizin dininiz size, benim dinim bana"* (el-Kâfirûn 109/6). Bir başka Mekki surede Kur'an, Müslümanların inanmayanlara basit bir şekilde itaat etmemelerini ister. Bu dönemde inen Kur'an ayetleri cihadi, askeri bir eylemle ilişkisi olmaksızın inanmayanları dine döndürme çabası olarak tarif eder. Mekki olan Kur'an

ayetlerinde hiçbir savaş söylemi yer almaz. Gerçekte Müslümanlar o dönemde küçük bir azınlıktı ve savaşılabilecek güçte değillerdi. *"Kâfirlere boyun eğme ve bu Kur'an ile onlara büyük cihad et"* (el-Furkan 25/52) ayeti, açıkça cihad kavramının askeri güç kullanmadan ziyade ikna edici manada kullandığını göstermektedir; Mekke'de Kur'an'ın inananlardan istediği tek şey tartışmaydı.

Bununla beraber Medine'de İslâm Devleti'nin kurulmasından sonra, Kur'an tedricen içinde kıtal (savaş) formu yer alabilen cihad emirlerini önermeye başlamıştır. Kur'an Allah tarafından verilen canı korumayı öğretilip öldürmeyi yasaklamasına rağmen, *"haklı bir neden hariç -bunun için yasaklanmıştır- öldürmeyin"* (el-En'âm 6/151) durumu bir istisnadır. Fakat bu ayeti adil savaşın Kur'ani bir açıklaması olarak yorumlamak doğru değildir. Zîra, yukarıda ifade edildiği gibi, adil ve adil olmayan savaş arasındaki ayırım, İslâm'a yabancısıdır. Oysa ayet, Müslümanlara savaş süresince ahlâki eylemlerinde inançlarını sürdürmelerini öğütlemektedir.

Savaş durumu

Savaş durumu ortaya çıktığı zaman, bir kimse İslâm ve diğer tektanrılı dinler ya da uluslararası savaş kuralları arasında sadece küçük farklar bulur. İslâm, gayrimüslimlere karşı da olsa, savaş durumunda ahlâki sınırlamalar tanımıştır. Diğer geleneklerdeki gibi, bu sınırlamalar iki gruba ayrılabilir: Bunlar, silâhlar ve savaş yöntemi hakkındaki sınırlamalar ile, tasvip edilebilir hedefler konusundaki sınırlamalardır. Yine, diğer geleneklerde olduğu gibi, İslâm bazen olağanüstü şartlarda bu sınırlamaları, geçici bir süre askıya alabilir, biz bunu İslâm hukukunda (şeriat) varolan "zaruretler yasaklamaları kaldırır" (*ed-daruratu bih el-mahzurat*) hükmünde buluruz. Bu hüküm, her ne kadar bir aciliyetin mevcudiyetinin müphem olup olmadığını belirlemek için bir ölçüt bulunsa da, acil durumlarda ahlâki sınırlamaları kaldırmaya izin verir.

Savaş durumuna ilişkin İslâmi doktrin, henüz endüstriyel savaşa ait

yıkıcı silahların mevcut olmadığı bir çağda gelişmişti. Yine savaş durumu hakkındaki Kur’ani doktrin, İslâm öncesi kabile topluluklarının şeref anlayışlarıyla biçimlendirilmiştir. Kur’an inananlardan kendi sözleri ve antlaşmalarına sadık kalmalarını ister: “Anlaşma yaptığınız zaman Allah’ın ahdini tam yerine getirin... Verdiğiniz yeminleri bozmayın” (en-Nahl 16/19) ve “Onlar Allah’ın ahdini yerine getirirler ve antlaşmalarını bozmazlar” (er-Ra’d 13/19). Aynı zamanda Kur’an, bir saldırıdan önce düşmanın haberdar edilmesini emreder.

İzin verilebilir savaş hedeflerine ilişkin Kur’ani doktrin, çocukları, kadınları ve yaşlıları hedef almayı kesinlikle yasaklayan, İslâm öncesindeki “erkeğin cesareti” (shahma) ilkesiyle aynı doğrultudadır. Bu sınırlama, İslâm öncesinde bir kimse-nin kendisinden daha zayıf birisine gücünü göstermesinin bir şeref ifadesi addedilmediği kabile inancında olduğu gibi, esirlere adaletle davranılmalıdır (el-İnsan 76/8-9) emriyle aynı doğrultudadır. Ve yine inananlara karşı savaşmanın gayesi, onları yok etmek değil, İslâm’ın üstünlüğünü kabul ettirmek için onlara karşı güç kullanmaktır. Öte yandan savaş kuralları, yağmalama ve yakıp yıkmayı yasaklamıştır.

Ulus devleti döneminde İslâm

Herhangi bir metin gibi, İslâmi kaynaklar da farklı yorum veya tefsire (te’vile) izin verir. Şimdi ben, İslâm tarihinde her biri ayrı bir dönemin özelliği olan, savaş ve barış hakkındaki İslâmi düşüncenin üç farklı örneğinin tartışmasına dönmek istiyorum: Birincisi, İslâm alimi Ahmed Bin Halid en-Nâsırî’nin muhafazakârlığı; ikincisi, daha sonraki el-Ezher’in muhafazakârlığı ve sonuncusu cihad ve kıtal kavramlarını yeniden yorumlayan çağdaş radikallerdir. Muhafazakârlık değişmiş bir dünyada, geleneksel ahlâk sistemi üzerine dayandığı dini doktrini sürdürmek için çaba sarf ederken, kökten dincilik dini doktrinin mutlak doğruluğu üzerinde ısrar eder.

Muhafazakârlığın örneği Fas düşüncesinde görülür. Pek çok İslâm

devletinin aksine, Fas, üç yüzyıldan beri bağımsızdır. Fas hanedan tarihi, devlet tarihidir ve bu yüzden İslâm muhafazakârlığının güzel bir örneğidir. Fas, Türkler’in itaat altına alamadığı tek Arap devletidir. Tıpkı Osmanlı siyasi idaresinin Sünni İslâm tarafından hilafette meşrulaştırıldığı gibi, Fas’taki siyasi idare de yine Sünni İslâm tarafından Sultanlıkta (Mahzen) meşrulaştırılmıştır. Genelde 19. asır Müslüman düşünürlerin değişen küresel güç dengeleri karşısında şaşkınlığa uğrarken, Fas Sultanı’nın hizmetinde bulunan Müslüman ulema, yeni gerçeklerle karşı karşıya gelmede daha iyi bir durumdaydı. Ahmed Bin Halid en-Nâsırî (1835-1897), İslâm’ın düşmanları karşısındaki zayıflığı kadar, İslâm toplumun-

daki (ümme) birliğin zayıflığını gören ilk Müslüman alim idi.

En-Nâsırî, Fas Devleti’nin yarı-bağımsızlığı konusunda isteksiz olması ve inananlara karşı cihad görevini reddetmesine rağmen, Fas Sultanı I. Hasan’ın politikalarını meşrulaştırıcı çözümler ortaya koymuştur. Pek çoğu en-Nâsırî’yi bilmesede, onun muhafazakârlığına benzer muhafazakârlık Müslüman devlet adamları ve onların danışmanları arasında hala tipik bir örnek olarak devam etmektedir. Bu örnek, uluslararası hukuk standartlarına ve uygulamalara bağlı kalmakla ve gayrimüslim ülkelerle barışçıl ilişkileri kabul etmekle tanımlanır. Fakat bu,

İslâm’ın üstünlüğü şeklindeki geleneksel İslâm inancını ve dünyanın Müslim ve gayrimüslim bölge olarak ayrımını ortadan kaldırır(14). En-Nâsırî, aklında sadece kendi ülkesi olan Fas olsa bile, sürekli “İslâm dünyasına” (darü’l-İslâm) atıfta bulunur.

En-Nâsırî, kendi durumunu biri maneviyat, diğeri maslahat olan iki argüman üzerine dayandırır. O, sadece bazı ayetlerle mükerreren, Fas ve Avrupa arasında kurulan barış için temel kaide teşkil eden “Şayet onlar barışa meylederlerse derhal sen de barışa yanaş” (el-Enâl 8/61) ayetine atıfta bulunur. En-Nâsırî’nin maslahatçı argümanı İslâm toplumunun (ümme) şu gerçekleriyle ilgilidir: “Bugün hiç kimse Hristiyan dünyasının güç ve üstünlüğünü görmezlikten gelemez. Müslümanlar... zayıf ve parçalanmış bir durumdadır... Bu koşullar altında, biz zayıfın güçlüye karşı koyabileceği hangi görüş ve politikaları sürdürebiliriz? Silahsız ordu, ağır silahlarla donatılmış güce karşı nasıl savaşabilir?”(15).

Bu gerçeklere rağmen en-Nâsırî, İslâm’ın eşit bir şekilde “savaş hukuku” ve “barış hukuku” olduğunu savunur. O, “Şayet onlar barışa meylederlerse derhal onlarla barış yap” ayetinin “İslâmi yararı” (maslahat) düşüncesi üzerine dayandığını ileri sürer. En-Nâsırî’ye göre, çağdaş koşullar altında İslâm’ın çıkarı, inananlara karşı cihadı yasaklar: “Mesele savaş ve barışta İslâm’ın ve onun mensuplarının yararını gözetecek bir konumda olan imama bağlıdır. Onların sürekli savaşmak veya sürekli barışı kabul etmek zorunda olduklarına dair hiçbir açıklama yoktur... Otoritenin itiraz edemeyeceği İmam’ın (Sultan I. Hasan) görüşüdür... Allah onu yazgımızı belirlemek için seçmiş ve hakkımızda karar vermek için onu otorite kılmıştır”(16).

Maslahatın bu yeni İslâmi biçimi, güçlü bir şekilde Batı düşüncesindeki modern devletin “ulusal çıkarları” anlayışını anımsatmaktadır.

İleri gelen bir alimin bu yararçı (pragmatist), fakat bağlayıcı fetvası, savaş ve barışı göz önünde bulunduran pek çok çağdaş alimin bakış açısı

sını yansıtır. Onların barış etiği, Müslümanların, zımnî olarak düşmanları olan gayrimüslimlerle en iyisi bir askeri antlaşma (*muhadene*) yapabileceklerine ilişkin görüşleriyle ortaya çıkar. Gerçek barışın lâik, uluslararası çoğulcu toplum düşüncesine aykırı olsa da, ancak Müslümanlar arasında olabileceği inancı hakimdir.

Bugün İslâm'da savaş ve barış etiği konusunda iki zıt durum vardır. El-Ezher Üniversitesi'nin yetiştirdiği ilim adamları tarafından yansıtıldığı üzere, Sünnî İslâm kurumu, güç kullanımını hoş görmeyen İslâmî cihad kavramını yeniden yorumlamak suretiyle, geleneksel İslâmî muhafazakârlığını devam ettirmektedirler. İslâmî etiğin bu barışçıl yorumuna karşın, çağdaş İslâmcı kökten dinciler, darü'l-İslâm ve darü'l-harp arasındaki ayrıma vurgu yaparken, aynı zamanda cihadın silahlı mücadele biçimi üzerinde durmaktadırlar.

El-Ezher'in otoriter fetva kitapları, hem kutsal kitaptan seçilmiş ayetlerle hem de özgür yorumlarla tanımlanan bir savaş ve barış etiğini içermektedir. El-Ezher, geleneksel savaş ve barış etiğinin ne yeni bir tanımını ne de yeni bir yorumunu sunmaktadır; o basitçe İslâmî muhafazakârlığın farklı bir yönünü sunmaktadır.

Bu okulun en çok kabul gören kitabında, Şeyh Mahmut Şeltut İslâm'ın bütün insanlık için tek din olduğunu, ancak onun çoğulculuğa karşı da açık olduğunu kabul eder(17). Şeltut, çoğulculuğa imkân veren Kur'an yorumunun meşruluğunu desteklemek için şu ayeti nakleder: "... Birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık" (el-Hucurat 49/13). O, aynı zamanda, İslâm'ın kendi inancını yaymak için savaşa başvurması gerektiği fikrini, şu ayeti örnek göstererek reddeder: "*Rabb'in isteseydi yeryüzündekilerin hepsi inanırdı. O halde sen mi insanları inanmaları için zorlayacaksın?*" (Yunus 10/99). O, savaşın İslâm'a daveti (dava) sürdürmek için uygun bir araç olmadığını ileri sürer. Zîra "savaş ahlâka aykırı bir durum" olduğundan dolayı, Müslümanlar, gayrimüslimlerle barış içinde yaşamak zorundadır. Şeltut, İslâm'ın asırlar öncesinde

uluslararası ilişkilerin barışçıl esaslara dayandığı gerçeği ile övünür, oysa: "bugünkü uygar devletler (yani Batı ülkeleri) sözde uluslararası hukukla insanları aldatmaktadırlar... Onlar barış ve insan haklarından dem vururken, dünyanın her tarafında onların gerçekleştirdiği insan katliamlarına bakınız!"

Barışçıl birliktelik "İslâm'ın temel kurallarına ters düşmeyen" antlaşmalarla sağlanmalıdır(18).

El-Ezher'in şimdiki Şeyhi, Cad el-Hak Ali Cad el-Hak tarafından çıkarılan iki ciltlik bir kitap, barış merkezli bir İslâm ahlâkî tesis etme çabasını devam ettirmekte ve cihad kavramına ilişkin oldukça yeni bir

yorum sunmaktadır(19). Fakat, İslâmî gelenekle mutabık, devletlere ilişkin bir açıklama yoktur. Söz konusu olan, bir tarafta İslâm toplumu (ümme), diğer yanda ise, dünyanın geri kalan kısmıdır.

Bu kitabın birinci cildindeki cihad bölümünde Cad el-Hak, cihadın özünde savaşı kast etmediğini vurgular. O şunu tartışmaktadır: Eğer biz cihad hakkında konuşmak istiyorsak, "silahlı cihad" (*el-musallah*) ile günlük olarak karşılaştığımız "cehaletle karşı *cihad*, yoksulluğa karşı *cihad*, kötülük ve hastalıklara karşı *cihad* ... arasında bir ayrım yapmamız gerekir. İlmi araştırma ise cihadın en üst mertebesidir." Bu ay-

Uhud Savaşı.

rımı yaptıktan sonra, el-Ezher kitabı silahlı cihadın önemini azaltmaktadır; zîra, davet silahsız olarak da sürdürülebilir.

“İlk dönemde kılıç *İslama* çağrı yolunu güvenceye almak için gerekli idi. Buna karşılık günümüzde kılıç, İslâm ve ona tabi olanlara kötülük yapmak isteyenlere karşı savunmak için hala önemli bir çare olmasına rağmen, önemini kaybetmiştir. Halbuki *İslamı* yaymak için bu gün bir çok değişik yol vardır... Günümüzde silahlara sarılanlar, zayıf aletlerle zihinlerini meşgul etmektedirler.”(20)

Cad el-Hak, aynı zamanda çağrıyla diğerlerine karşı İslâm’ı empoze etme olarak yorumlamaktan kaçınır: “Çağrı, İslama katılmak için bir tekliftir, bir dayatma değildir... İnanç, zorlama ile olmaz.” Çağrıyla yayma çabasının hiçbir zaman kital veya silahlı cihad tarzıyla olmayacağını kanıtlamak için sık sık ilk Mekki ayetler nakledilmektedir. “İslâm kılıç zoruyla yayılmamıştır. *Kital* (savaş), güvenlik için sadece bir istisna ve aynı zamanda İslâm’a davetin (çağrı) bir güvencesiydi.” Bu esaslı yeniden yoruma rağmen, el-Ezher’in ders kitabı, “*Biz seni alemlere rahmet olarak gönderdik*” (el-Enbiya 21/107) ayetine istinaden, bütün insanlık için bir misyon olarak, İslâm’ın geleneksel yönü üzerinde ısrar eder(21).

El-Ezher, modern çağdaki haberleşme ağlarının davayı sürdürmek için silahlı mücadeleden daha iyi bir vasıta sunduğuna inanır. Bununla birlikte Cad el-Hak, ayrıntılara girmemiştir. O, ne Müslüman ve gayri Müslimler arasındaki antlaşmalar sorununu çözmüş, ne de ulus devletinden bahsetmiştir. Cad el-Hak,

Kurtubi’nin klasik Kur’an tefsirini nakletmiştir(22). Bu tefsire göre, Müslim ve gayri Müslimler arasında ateşkes (hudha) sağlayan antlaşmalar on yıldan daha uzun bir süre için geçerli olamaz. Buradaki model, bir savaş durumunda Peygamber ile Kureyş arasında görüşülen Hudeybiye Antlaşması olup, o da sınırlı bir mütareke idi. Şayet Müslümanlar güçlü olsalar, bir yıldan daha fazla süre için bir mütareke yapmayabilirlerdi; onlar askeri bakımdan zayıf olduklarında on yıllık bir antlaşmaya müsaade edilmiştir. Bu on yıllık süreden sonra ne olacağı konusunda hiçbir tartışmanın olmaması, klasik doktrini yeniden gözden geçirmenin sap-

kın (heretik) bir davranış olarak görüleceğine ve değişen uluslararası şartlar ışığında bu doktrini yeniden gözden geçirilmesi arzusunun olmadığına delalet eder. Sonuç, yeni uluslararası sisteme uygunluk veya mutabıklıktır, ancak klasik sınıflamaları değiştirmek için hiçbir çaba yoktur.

Mevcut gerçekler ışığında Kur’an’ı anlamak için araştırmaya çalışan el-Ezher muhafazakârlığının aksine, kökten dinci İslâmcılar prosedürü tersine çevirme eğilimindedirler: Hakiki bir Müslüman, Kur’an ışığında gerçeği görmek zorundadır. İslâmi köktendincilik, Müslüman Kardeşler’in (el-İhvan el-Müslimin) Mısır’da ortaya çıktığı, fikri ve teş-

kilatlanma esasları 1928’lere kadar gitse de, o bir halk hareketi olarak 1970’lere dayanır(23). İslâmi kökten dinciliğin siyasi düşüncesi hakkında önde gelen otoriteler, bu hareketin kurucusu Hasan el-Benna ve bu düşüncenin en başta gelen kuramcısı Seyyit Kutup’tur. Ancak onlar, Batı medyasında sıkça yapılan bir hataya rağmen, İslâm içinde son bir süreç olduğunda, bir bütün olarak İslâm’ın temsilcisi gibi görülmeyen kökten dincilik hakkında fikir beyan etmişlerdir.

Cihad hakkındaki eserinde Hasan el-Benna, yukarıda dile getirilen muhafazakâr İslâmcılara karşı olan sonuçları desteklemek için Kur’an ve

Hadis’in sözel (literal) anlamını kullanmaktadır. Benna’ya göre cihad, “her Müslüman için bir yükümlülük” (*fari-za*)tür(24). *Cihad* ve *kital* ister mevcut rejimlere karşı direnmeyi sürdürmede, isterse gayrimüslimlere karşı savaşta olsun “güç kullanma” anlamında birbirlerinin yerinde kullanılabilirler. Kökten dinciler savaş ve barış bağlamındaki

devletleri göz önünde bulundurmaksızın İslâmi geleneği takip ederler; buradaki “savaş” ifadesi, hangi siyasi amaçla organize olurlarsa olsunlar, inanan ve inanmayan dağınık gruplar arasındaki harp anlamında kullanılmıştır. İslâm’ı yaymak için güç kullanma ve saldırı savaşları (udvan) arasında ayırım yapan gelenekçilerin aksine, kökten dinciler *cihad* kavramını, gayrimüslimlere karşı da olsa veya sadece ismen Müslüman olduklarından şüphe ettikleri inanan Müslümanlara da olsa, herhangi bir ayırım yapmaksızın güç kullanma anlamına almışlardır.

El-Benna, eserine yukarıda atıfta bulunulan “*Hoşunuza gitmez ama*

savaş size farz kılındı” (el-Bakara 2/216) ayetini alıntı yaparak başlar. O, Kur'an'dan şu alıntılarla devam eder: “Eğer ölür ya da öldürülürseniz elbette ki Allah'a döndürüleceksiniz” (Âl-i İmran 3/158) ve “Kim Allah yolunda savaşır, öldürülür veya galip gelirse, biz ona yakında büyük bir mükafat vereceğiz” (en-Nisâ 4/74). Bu ve benzeri alıntılar, el-Benna'nın “Allah yolunda” savaşmayı ve ölmeyi yüceltmesi için esas olarak hizmet görür.

Fakat el-Benna, el-Kafirûn Suresi'ndeki “Sizin dininiz size, benim dinim bana” hoşgörü ayetini tercih etmek yerine, “Kitab ehline” (Ehl-i Kitab) -Yahudi ve Hristiyanlar- karşı da olsa, savaşıma zorunluluğunu genişletmek için “Allah'a ve ahiret gününe inanmayanlara karşı... alçaltılmış olarak ve kendi elleriyle cizye ödeyinceye kadar savaşın” (et-Tevbe 9/29) ayetini tercih eder. O, tezini “Tanrı tarafından kendilerine tevdi edilen büyük bir misyonu yayarken, İslam'a çağrının sürmesini ve böylece barışın gerçekleşmesini güvenceye almak için... Allah, Müslümanları savaşmakla zorunlu kılmıştır” diyerek sonuçlandırır(25).

Bazı istisnalarla birlikte, el-Ezher'da kabul gören kitap silahlı cihadı (cihad el-musallah) modern çağdaki Müslümanlar için bir görev olarak addetmez. O, cehalet, yoksulluk ve hastalık gibi kötülöklere karşı silahlı cihadı yüceltirken, savaşın (kıtal) şeklini yerer. Aksine el-Benna, kıtalı, “küçük savaş” olarak düşünen Müslümanları aşağılayarak “küçük cihad” (el-cihad el-asğar) ile “büyük cihad” (el-cihad el-ekber) arasında bir ayrım yapar. O, cihadın gerçek hakikati olarak, kıtalın bu şekilde hafifletilmesini kıtalın bir yanlış anlaşılması olduğunu savunur: “Savaşan Müslümanlar için büyük ödül, Allah yolunda ölmek ya da öldürülmektir.” El-Benna'nın eseri gerçekte İslâmcı kökten dinciler tarafından sık sık düzenlenen terörist intihar eylemlerini meşrulaştırmak için ölümü yücelten retorik ifadelerle doludur: “Allah ölüm sanatını yücelten ve ölümün gerekliliğini kabul eden ümmeti ödüllendirir. Emin olun

ölüm kaçınılmazdır... Şayet bunu Allah rızası için yaparsanız sizler ödüllendirileceksiniz.”(26)

El-Benna için, barışın sadece İslâm nizamı altında mümkün olabileceği açıktır. Gayrimüslimlere, sadece İslâm nizamı altında korunan azınlıklar olarak yaşamalarına izin verilmelidir. Diğer bütün durumlarda, inanmayanlara karşı savaş Müslümanlar için dini bir vebidir.

Önde gelen diğer kökten dinci otorite Seyyit Kutup, dünyanın “barış yurdu” (darü'l-İslâm) ve “savaş yurdu” (darü'l-harp) şeklindeki İslâmi ayrımını yeniden hayata geçirmiştir. O, bu ayrımı Müslümanların “inanmayanlara” karşı savaşını dini bir görev (vecibe) olduğunu tesis etmek için kullanmaktadır. Eski ikili ayrım yeni bir kavram kullanarak “inanmayanlar dünyası” ve “yeni cahiliye dünyası” (Cahiliye, İslâm öncesi dönemdeki bilgisizlik için kullanılan İslâmi bir terimdir) ifadelerini ortaya atmıştır. Kutup için modernlik, cahiliyenin yeni versiyonundan başka bir şey değildir. Kutup, “inanmayanlar ve düşmanlar arasındaki savaşın tek olduğunu... onun esasının küfür ya da iman mı (inanmayan ya da inanmayan?), cahiliye ya da İslâm mı (cehalet ya da İslâm?) sorunu olduğunu” iddia eder(27). O halde yüzyüze gelme “İslâm ile uluslararası cehalet toplumu” arasındadır(28). Bu karşılaşmadaki zafer de İslâm'ın olacaktır(29).

Son yirmi yıldır, Müslüman kökten dinciler tarafından ortaya konan çok sayıdaki makaleler (risâle) El-Benna ve Kutup'tan alınan pasajların ötesine gider. Çağdaş kökten dinciler sık sık Kutup'tan aşağıdaki alıntıya benzer iktibaslar yaparlar: “İslâm'ın dinamik bir şekilde yapılması Batılı oryantalistlerin iğrenç baskılarına boyun eğen Müslüman bozuntuların düşündüğü gibi bir savunma faaliyeti sonucu değil... kılıç yoluyla cihad şeklinde gerçekleşmiştir(30).

Kutup'un İslâm'ın sadece İslâm ülkelerini korumak için savaşı son çare olarak gördüğü şeklindeki geleceksel düşüncüyü reddetmesi, kökten dinci anlayışın merkezidir.

Kutup'un etkisi Muhammed Naim Yasin'in 1990'da cihad hakkında yazdığı kitabında görülür. Kitap nihai noktada “inanmayanlar tarafından Müslüman yurduna bir saldırıya bakmaksızın... onlara karşı Müslümanların savaşı başlamalıdır” şeklinde tedrici bir süreç olarak inananlarla ve inanmayanlar arasında bir savaş anlayışı geliştirmiştir. Bu yüzden Yasin, “Allah'a ortak koşanlar nasıl sizinle topyekün savaşarlarsa, siz de onlarla topyekün savaşın” (et-Tevbe 9/36) ayeti naklederek şu yorumda bulunuyor: “İslâm'da cihad görevi, ne İslâm'a girmeyi kabul eden ne de İslâmî kurallara boyun eğmeyi kabul eden herkese karşı kıtal zorunluluğu ile sonuçlanır.” Naim Yasin, “Allah'a nihai dönüşün iyi niyetle sürdürülemeyeceği, aksine bunun ancak cihad vasıtası ile mümkün olacağı” sonucuna varır(31). Ürdün ordusunda görevli bir Albay olan Ahmed el-Mu'mini'ye göre, cihadın bu saldırgan yönü, tüm İslâm ülkelerinin askerî politikası olarak belirlenmelidir(32). El-Mu'mini'nin görüşü geniş ölçüde geçerliğini korumaktadır.

Belirttiğimiz gibi, bazı Müslümanlar İslâmi doktrini modern uluslararası sisteme uyarlamak için çaba sarf etmişler, fakat pek çoğu şimdiye kadar, insanlığın ya İslâm'ı kabul etmesi veya İslâmi kurallara boyun eğmesi şeklindeki doktrinde sadece yararı intibaklardan öteye gidememişlerdir. İslâm devletlerinin Birleşmiş Milletler'deki kendi üyelikleri nedeniyle, uluslararası hukuka boyun eğdikleri doğrudur. Fakat uluslararası hukukun savaşı yasaklamasına rağmen, İslâm hukuku (şariat) inanmayanlara karşı savaş emretmektedir(33). İslâm devletleri tarafından uluslararası hukukun tanınması, gerçekte savaş ve barışa ilişkin İslâmi etiğin bir revizyon olduğunu gösterir mi? Ya da bu tanıma, sadece Müslüman dünyanın uluslararası topluma şekli intibakına mı işaret eder?

İslâm'daki savaş ve barış hakkında pek çok Batılı otorite, İslâm'da ulus devleti kavramının olmadığı gerçeğini gözden kaçırır(34). Bu yüzden

Müslüman düşünürler göre bir mücadele olarak savaş, devletler arasında değil, bilakis bir toplum (ümme) olarak Müslümanlar ile inanmayanların oturduğu, dünyanın geri kalan bölümü (darü'l-harp) arasındadır. Buna karşılık, hukukçu Müslüman alim Necip Ermenazi, İslâmi “uluslararası hukuk” hakkındaki klasik eserinde, Vestpahalia Anlaşması ile tesis edilen uluslararası kuralların - burada devletler arası ilişkiler, bir devletin bağımsızlığını diğerinin karşılıklı tanınması esasına dayalı olarak düzenlemiştir- her yere kendi kurallarını kabul ettirmeye çalışan Arap fatihlerin niyetiyle tezat teşkil ettiğini belirtmektedir. Fakat bu çelişkiye rağmen Ermenazi, Müslümanların pratikte kendileriyle “geleneksel hukuk veya imtiyaz anlaşmaların (ahd, uhud) kuralı olan emân” esasına dayalı ilişkiler kuran devletlerin bağımsızlığını kesinlikle tanıdıklarını ileri sürer. Yine o, “savaş, Müslümanlar için temel kural, barış da sadece bir ateşkes olarak algılanır...; ancak sadece Müslümanlar [kendi düşmanlarına karşı] zayıf işeler, yeniden uzlaşma hak ve yetkisi doğar” demekte ve şunu eklemektedir: “Müslüman hukukçular için barış, sadece Müslümanların *maslahatına* (yararına) uygun olduğu zaman söz konusudur.”(35) Müslim ve gayrimüslimler arasındaki barış, sadece geçici bir antlaşmadır ve savaş kuralı olarak devam eder.

Kısacası, Müslüman devletler uluslararası kamu hukukuna bağlıdır, fakat, modası geçmiş İslâmi savaş ve barış etiğini günümüz uluslararası hukukuna uydurmak için hiçbir çaba göstermiyorlar. Bu yüzden, onların durumu, daha köklü bir “kültürel mutabakat” olmayan zahiri mutabakata dayanır ki, bu kendileri için İslâmi doktrinindeki savaş ve barışı düzenleyen daha evrensel bir hukuku kabullenmeyi mümkün kılacak İslâmi geleneği yeniden gözden geçirmeyi gerektirmektedir. Değişen sosyal ve tarihi gerçeklere ilişki dini doktrinin bu tür bir “kültürel mutabakatı”, İslâm’ın savaş ve barış etiğini kültürel temeli olarak kendi dini doktrin rolünün bir reformu anlamı-

na gelecektir(36). Şayet bu doğruysa, o zaman Mayer’in “farklı bakış açılarıyla uzun süre birbirinden ayrılan İslâmi ve uluslararası yasal gelenekler, günümüzde müşterek ilişki ortamında belli noktalarda birleşmeye başlamaktadır”(37) tezi iyimserlikten oldukça uzaktır.

Birleşme pratik meselelerle sınırlı olup, temel savaş ve barış kavramlarına kadar inmez(38).

Bilakis görmüş olduğumuz şey, Batı düşüncelerine birleşme yerine, darü'l-İslâm ve darü'l-harp arasındaki klasik doktrin ayrımının yeniden canlanmasıdır. Bu gün Müslüman yazarlar ortak bir şekilde 1798’den (Napolyon’un Mısır’ı işgal ettiği tarih) Arap-İsrail savaşları ve Körfez Savaşı’na kadar uzanan İslâm dünyasının karşılaştığı bütün savaşları, Müslüman dünyaya karşı “Haçlılar” tarafından gerçekleştirilen “adil olmayan savaşlar” olarak tarif ederler(39).

Müslümanlar için modern çağ, İslâm ile ulus devleti arasında derin bir gerilim olarak algılanmaktadır(40). Gerçekte, İslâm’da genel olarak kabul edilen bir devlet kavramı yoktur; devlet değil “inanınlar topluluğu” (ümme), her zaman İslâm doktrininin odağı olmuştur. Bazı istisnalar hariç, İslâm hukukçuları devlet şekliyle (devlet) ilgilenmezler. Faslı alim Abdullatif Husni’nin, İslâm ve uluslararası olaylar hakkındaki çalışmasında dile getirdiği gibi, dünyanın klasik İslâmi ayrımının son savunucuları, “Klasik İslâm hukukçularından iktibaslarla kendilerini sınırlandırır. Onların yazılarında biz, “devlet” terimini bile görmüyoruz. Bu kasıtlı görmezlikten gelme, onların modern uluslararası ilişkiler sisteminin karakterini ihmal etme niyetlerini ortaya koyar. Onlar *darü'l-İslâm* ve *darü'l-harp* kavramlarını

sürdürmede bağımsız ve eşit olan devletlerin çoğunluğunu tanımayı reddederler.”(41)

İslâm dünyası modern uluslararası sistem içine pek çok düzenlemeler yapmış olmasına rağmen(42), hiçbir kültürel mutabakat olmamış ve İslâmi geleneği yeniden ele alan herhangi bir ciddi eleştiri yapılmamıştır(43).

Sonuç

İslâmi gelenekteki temel savaş ve barış kavramları ve günümüzde bu kavramların Müslümanlar tarafından anlaşılması tartışmasında, benim odak noktam Müslümanların savaşa karşı tutumlarıydı. Savaş nedeni daima bütün dünyaya İslâm’ı yaymaktır. Ve savaş durumunda, Müslümanlar tahribattan kaçınmak ve zayıflara karşı adilane davranmak zorundadırlar. Müslümanlar, kendi İslâm’a davet anlayışları gereği tüm dünyayı barış yurdu olan “*dârü'l-İslâm*’a” taşımayı amaçladıklarından İslâm’ı yaymak için güç kullanmayı bir savaş eylemi olarak görmezler. Gördüğümüz gibi, bu nedenle İslâm tarihçileri tarafından İslâm fetihleri savaşlar (hurub) olarak değil, dünyanın İslâm’a “açılması” (futuhat) olarak tarif edilmiştir.

İslâm’ın bu evrensel dini misyonuna rağmen, İslâm dünyası küresel bir sistem olmayıp, bölgesel bir sistem idi(44). İnsanlık tarihinde tek küresel sistem, Avrupa modelinin yayılması sonucu ortaya çıkan günümüz uluslararası sistemidir. Gördüğümüz gibi, bu modern uluslararası sistem

taklitçilik ve kökten dinciliğin birbirinden farklı açıklamalarını doğuran İslâm'daki savaş ve barış etiği üzerinde gerilime yol açmıştır.

İslâmi savaş/barış etiği dinidir ve modern öncesidir. Bu, uluslararası değerlerin insanların dinlerine göre değil, bağımsız devletler arası ilişkilere dayanan günümüzün gerçeğini dikkate almamaktadır. Her ne kadar İslâm devletleri, uluslararası ilişkileri düzenleyen uluslararası hukukun otoritesini kabul etseler de, savaş ve barışa ilişkin İslâmi doktrin, dünyanın darü'l-İslâm ve darü'l-harp şeklindeki bir ayrıma dayalı olarak devam etmektedir. Uluslararası arena da kısmî bir toplumu tarif eden İslâm kanunu, hala modern uluslararası toplumun dayattığı kurallardan daha yüksek derecede yer almaktadır.

İslâm ve Batı arasındaki karşılaşma devam edecektir ve bu, oldukça ilginç bir şekil alacaktır(45). Bunun sonucu iki faktöre bağlı olacaktır: Birincisi, değişen uluslararası arenada, Müslümanların İslâmi-dini kavram ve ahlâki temellerine ilişkin "kültürel mutabakatı" yerine getirmedeki yetenekleri; ikincisi ise kendileri ile kendi inançlarını paylaşmayanlar arasındaki karşılıklı saygı ve eşitliği kabul etme becerileridir. □

DİPNOTLAR

- 1) George Makdisi, "Ethics in Islamic and Rationalist Doctrine", Ethics in Islam, ed. Richard G. Hovannisian, (Malibu CA: Udena Publication, 1985), 47; İslâm'da bilgi kavramı hakkında bakınız., Bassam Tibi, Islamischer Fundamentalismus, modern Wissenshaft und Technologie (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1992), 80-93; ve Tibi, "Culture and Knowledge", Theory, Culture, and Society 12 (1995), 1-24.
- 2) Bu metodun temsilcisi ve eşit derecedeki otoritesi daha önceki el-Ezher Şeyhi Abdülhalim Mahmud'un el-Cihad ve'n-Nasr (Kahire: Darü'l-Kâtibi'l-Arabi, 1968) adlı kitabıdır. Bu çalışma bu makalede alıntı yapılan diğer Arapça kitaplar için bir hareket noktası olmuştur.
- 3) Bu noktada ben, bu konu hakkında daha geniş ölçüde tanınan ve daha bağlayıcı Arapça çalışma olan el-Cihad fi'l-İslâm, 7. Baskı (Kahire: Dârü'l-Tevzii'l-İslâmiye, 1989), Muhammad Shadid ve "War and Peace in the Islamic Law"

(Baltimore: The Johns Hopkins University Press 1955) Majid Khadduri ile mutabık değilim. Her iki yazar, farklı noktalardan da olsa, uygun bir cihad kavramının Kur'an'da bulunabileceğini ileri sürerler. Benim okuduğum Kur'an bu münakaşayı desteklemez.

4) Kur'ani referanslar, Muassat Abulkerim b. Abdullah tarafından Tunus'da basılan tarihsiz Arapça kitaba aittir. Ben çevirilerimi Rudi Paret'in herkesçe itibar edilen Almanca çevirisi (Stuttgart: Kohlhammer Verlag, 1979), Adel Th. Khoury'nin yeni Almanca çevirisi (Gütersloh: Gerd Mohn Verlag, 1987) ve N. J. Davud'un genelde yetersiz kalan İngilizce çevirisiyle (London and New York: Penguin, 1974) kontrol ettim.

5) Bakınız Bernard Lewis, "Politics and War," The Legacy of Islam, ed. Joseph Schacht ve C. E. Bosworth, 2. Baskı (Oxford: Clarendon Press, 1974); Marshall G. S. Hodgson, The Venture of Islam C. I-III, Chicago: University of Chicago Press, 1974; Adam Watson, The Evolution of International Society, (London: Routledge, 1972, ss. 113; ve Hedley Bull, "The Revolt against the West," The Expansion of International Society, ed. Adam Watson ve Hedley Bull, (Oxford: Clarendon Press, 1984), 217-28.

6) Lewis, "Politics and War", 173, 176.

7) Örneğin bakınız, ed. Beate Kuckertz, Das Gerüene Schwert: Welthmacht Islam, (Münich: Heyne Verlag, 1992).

8) Bakınız, David B. Ralston, Importing the European Army: The Introduction of European Military Techniques and Institutions into the Extra-European World 1600-1914, (Chicago: University of Chicago Press, 1990), özellikle 3 ve 4. bölümler.

9) Bakınız Sabir Tuayma, eş-Şeria el-İslâmiyye fi Asr el-İlm (Beyrut: Dâr el-Cil, 1979), 217, 223.

10) Khadduri, War and Peace, 63-64. Khadduri, sanırım yersiz bir şekilde "dış işleri için geleneksel dini yaklaşımı yeniden hayata geçirmenin gelecekte mümkün olmayacağı... Cihadın tamamen bir silahlı mücadele olduğu," sonucuna varmaktadır (s. 295). John Kelsey'un Islam and War: A Study in Comparative Ethics, (Louisville, KY: Westminster/ Jhon Knox Press, 1993) daha sonraki araştırmasına bakınız.

11) Saddam Hüseyin tarafından yapılan birinci cihada çağrı için Arapça kitaba bakınız, el-Muntada (Amman) (5 Eylül 1990), 21-22. Cihad kavramı, Kenneth L. Vaux tarafından Ethics and the Gulf

War: Religion, Rethoric ve Righteousness (Boulder, CO: Westview Press, 1992), 63-86 adlı eserinde incelenmiştir. Aynı zamanda bakınız, Islamic Fundamentalisms and the Gulf Crisis, ed. James Piscatory, (Chicago: American Academy of Arts and Sciences, 1990), özellikle indeksteki cihad girişine bakınız (s. 259). Erken dönemlerde İslâmi cihad, Batı terminolojisinde sömürge düzenine karşı halkın kendi yönetimini kendisine veren bir özgürlük savaşı olarak yorumlanmıştı. Bu konuda bakınız, Rudolph Peters, Islam and Colonialism: The Doctrine of Jihad in Modern History, (The Hague: Moutao, 1979). Bassam Tibi, "Politische Ideen in der 'Dritten Welt' Während der Dekolonisation," Pipers Handbuch der Politischen Iden, ed. Iring Fetscher and Herfried Münkler, vol. 5 (Münich: Pipers Handbuch, 1987), 363-402; ve Jean Paul Charney, L'Islam et la guerre: De la guerre Juste à la revolution sainte (Paris: Fayard, 1986).

12) Mısır hakkında bakınız, Nebil Abdulfettah, el-Mashaf ve es-Sâif (Kahire: Madbuli, 1984), ve Ni'metullah Caninah, Tanzim el-Cihad (Kahire: Dârü'l-Hurriye, 1988); Lübnan hakkında bakınız, Martin Kramer, "Hizbullah": The Calculus of Jihad," Fuudeamentalisms and the State, ed. Martin Masty and Scott Appleby, (Chicago: University of Chicago Press, 1993); ve Sudan hakkında bakınız, Bassam Tibi, Die Verschwörung: Das Trauma Arabischer Politik (Hamburg: Hoffmann and Campe, 1993), 191-280.

13) Bakınız Shahid, el-Cihad fi'l-İslâm. 14) En-Nasırî'nin çalışması dokuz cilt halinde yeniden basılmıştır: Namudhac Ahmed ben Halid en-Nasırî, el-İstıksa' fi Ekber el-Mağrib el-Aksa (Casablanca: Darü'l-Kitab, 1955). Ben, giriş bölümünde, en-Nasırî'nin bu çalışmasını sorgulayan Abdüllatif Husni'nin el-Islam Wa el-'Alaqa el-Duwaliyye: Namudhac Ahmed ben Halid en-Nasırî (Casablanca: Afrikiyya eş-Şark, 1991), adlı geniş çalışmasına itibar ediyorum. Aynı zamanda bakınız, Kenneth Brown, "Profile of a Nineteenth-Century Moroccan Scholar," Scholar, Saints, and Sufis: Muslim Religious Institutions in the Middle East Since 1500 ed. Nikki Keddie, (Berkeley ve Los Angeles University California Press, 1972), 127-48. 15) Husni, el-Islam, 141'den alınmıştır. 16) Husni, el-Islam, 149. 150'den alınmıştır. 17) Mahmud Schaltut, el-Islam Akide

Hiz. Muhammed ve ordusu Mutallaka kabilesiyle savaşıyor.

ve'-ş-Şerî'a, 10. baskı, (Kahire: Daru'l-Şuruk, 1980)

18) Schaltut, el-Islam, 404, 406, 409.

19) El-Ezher için Cad el-Hak Ali el-Hak, Beyân ilâ en-Nâs, vol. I-II (Kahire: el-Ezher, 1984-88).

20) Cad el-Hak, Beyân ilâ en-Nâs, I: 277, 278-279.

21) Cad el-Hak, Beyân ilâ en-Nâs, I: 281; II: 268; I: 280.

22) Cad el-Hak, Beyân ilâ en-Nâs, II: 371.

23) Bakınız, Richard Mitchell, The Society of Muslim Brothers, (Oxford: Oxford University Press, 1969).

24) Hasan el-Benna, Mecmûat Resâilu'l-İmam eş-Şahid Hasan el-Benna, yeni resmi baskı (Kahire: Dâru'd-Da'va, 1990), 257.

25) el-Benna, Mecmûat Resâil, 275, 287.

26) el-Benna, Mecmûat Resâil, 289, 291.

27) Bakınız Seyyid Kutub, Mel'âlim fi't-Târık, 13. Resmi baskı (Kahire: Dârû's-Şurûk, 1989), s. 201'den alınmıştır. Kutub'un düşüncesi hakkında bir yorum için bakınız, Tibi, Islamischer Fudamentalismus.

28) Seyyid Kutub, el-İslâm ve Müşkilât el-Hadara, 9. remi baskı (Kahire: Dârû's-Şurûk, 1988), s. 195. Aynı zamanda onun es-Selâm el-'Âlam ve'l-İslâm, 10.

resmi bakı (Kahire: Dârû's-Şurûk, 1992) adlı eserine bakınız.

29) Seyyid Kutub, el-Mustakbel li Hudha ed-Dîn (Kahire: Dârû's-Şurûk, 1981).

30) Seyyid Kutub, Mel'âlim fi't-Târık, 72.

31) Muhammed N. Yasin, el-Cihad: Meyâdinuh ve Esâlihahuh (Cezayir: Dârûl-İrşâd, 1990), 76, 77, 81.

32) Colonel (el-Mukaddem) Ahmed el-Mu'mini, et-Tabia el-Cihadiyye fi'l-İslâm, (Constantina, Cezayir: Muassat el-Isra', 1991).

33) Şeriatın bir yorumu için bakınız, Ann E. Mayer, "The Sharia: A Methodology or a Body of Substantive Rules?," Islamic Law and Jurisprudence, ed. Nicholas Heer (Seattle: University of Washington

Press, 1990), 177-198; ve Bassam Tibi, Islam and the Cultural Accommodation of Social Change (Boulder, CO: Westview Press, 1990), 59-75.

34) Klasik kaynaklarda bir "İslâm Devleti" fikri bulunmamaktadır; bu İslâmcı kökten dincilerin ilgileri ile alakalı olan yeni bir fikirdir. Bakınız, diğerleri arasında Muhammed Hamidullah, The Muslim Conduct of State (Lahore: Sh. Muhammed Eşraf, 1977); Abdurrahman A. Kürdî, The Islamic State, (London: Mansell Publishers, 1984); ve Bassam Tibi, Die Fundamentalistische Herausforderung: Der Islam und die Weltpolitik (Münich: C.H. Beck, 1992). "Topluluk" (ümme) ve "ulus" terimleri arasındaki karışıklıkla ilgili daha detaylı bir tartışma Tibi'nin "Islam and Arab Nationalism," The Islamic Impulse, ed. Barbara F. Stowasser (Washington, D. C. Center for Contemporary Arap Studies, 1987), 59-74 eserinde bulunabilir.

35) Necib el-Ermenazi, eş-Şer'u'd-Duvelî fi'l-Islam, 1930 tarihli kitabın yeni baskısı (Londra: Riad er-Reyyes Boaks, 1990), 226, 157, 163.

36) Bakınız, Tibi, Islam and Cultural Accommodation.

37) Ann E. Mayer, "War and Peace in the Islamic Tradition: International Law," Mimeo, ref., no: 141 (Philadelphia: University of Pennsylvania, Wharton School, Department of Legal Studies, n. d), 45.

38) Gayri Müslimleri zimmiler (azınlık olarak korunan Hristiyanlar ve Yahudiler) ya da, kâfirler (inanmayanlar) olarak gören İslâmî anlayışın uluslararası sistemde hiçbir savunulur yanı yoktur. Uluslararası hukuk çerçevesinde şeriatı yeniden gözden geçirmeye acil bir ihtiyaç vardır. Bakınız, Abdullahi Ahmed en-Naim, Toward and Islamic Reformation: Civil Liberties, Human Rights and International Law (Syracuse, NY: Syracuse University Press, 1990). En-Naim'in açıkça gösterdiği gibi Gayrimüslimlere karşı bu İslâmî bakış açısı, insan hakları düşüncesiyle bağdaşmaz; bu noktada bakınız, Ann E. Mayer, Islam and Human Rights: Tradition and Politics (Boulder, CO: Westview Press, 1991); ve Bassam Tibi, "Universality of Human Rights and Authenticity of Non-Western Cultures: Islam and the Western Concept of Human Rights," (yeniden gözden geçirilmiş makale), Harvard Human Rights Journal 5 (1992), 221-226.

39) Bakınız Bassam Tibi, Conflict and War in the Middle East (New York: St. Martin's Press, 1993), ve Die Verschönerung, 273-326.

40) Farklı bir görüş için bakınız, James Piscatory, Islam in a World of Nation-States (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), s. 40. Ben bu görüşü, Arab Nationalism: A Critical Inquiry, 2. baskı (London: Macmillan Press, 1990) adlı eserin giriş bölümünde tartışıyorum.

41) Abdullatif Husni, el-İslâm, 59.

42) En-Nasrî ve el-Ezher taklitçileri üzerindeki tartışmalara bakınız.

43) Bassam Tibi, The Crisis of Modern Islam: A Preindustrial Culture in the Scientific Technological Age (Salt Lake City: University of Utah Press, 1988); Fazlurrahman, Islam and Modernity (Chicago: University of Chicago Press, 1988); ve M. Watt, Islamic Fundamentalism and Modernity, (London: Routledge, 1988).

44) Watson, Evolution of International Society, 112-119 ve 214-218.

45) Bakınız, Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations?," Foreign Affairs 72 (1993), 22-49; ve Bassam Tibi, Der Krieg der Zivilisationen (Hamburg: Hoffmann and Campe, 1995), özellikle 4. bölüm.

HADE üzerine 5 soru 5 cevap

HADE denen bu “yaratılmış hastalık” son on yılda yüzde 700 artmıştır.

O da Amerika’da artmıştır (HADE eğer bir hastalıksa, olsa olsa bir Amerikan hastalığıdır). ... Şimdi Türkiye’de bu proje uygulanırsa, Amerika’da yıllardır yaşananlar aynen burada da yaşanacaktır. Etiketleme, damgalama, fişleme, ayırma, ayıklama, ilaçlama. Bu uygulama başladıktan sonra bunun önüne geçmek çok zorlaşacak.

O nedenle, başlamadan önüne geçebilmemiz çok önemli.

Yard. Doç. Dr. Üstün Öngel

(Sosyal Psikolog-Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi)

1) Hiperaktivite ve dikkat eksikliği (HADE) nasıl tanımlanır?

“Hiperaktivite” aşırı hareketlilik demek. Fakat böyle bir sorun tanımlaması (hele ki “hastalık” tanımlaması) son derece yanlış ve tehlikeli. Çünkü, “enerjik”, “meraklı”, “dinamik” ve “hareketli” ama neyi nerede yapması ve yapmaması gerektiğini de bilen veya hatırlatıldığında dinleyen bir çocuk da sadece “hareketli” olduğu için “hiperaktif” damgası yiyor. Oysa sorun, çocuğun “hareketli” oluşunda değil, “amaçsız”, “sorumluz” ve en önemlisi “özdenetimsiz” hareketinde. Yani hareketliliğe değil, kontrolsüz ve bilinçsiz harekette bakmamız gerek. Burada da “özdenetim” düzeyini değerlendirmek gerek. “Hiperaktif çocuk” yerine “özdenetimsiz çocuk” demeliyiz. “Özdenetimsizlik” ve bunun sonucu oluşan “kontrolsüz/bilinçsiz hareketler”, yaramazlığın da temel dinamiklerini oluşturur. Psikiyatristler yine çok yanlış bir şekilde, “yaramaz değil, hasta” vurgusu yapıyorlar. Oysa bu doğru değil. Hiperaktif diye hasta olarak etiketledikleri bir çocuğu, yaramaz bir çocuktan ayırt edemezler. Elleriindeki, tıpla hiç alakası olmayan, “davranış” listesinde yer alan maddelerin hepsi, aynı zamanda yaramaz çocuğu tanımlarken kullandığımız şeyler. Tek fark, hiperaktivite etiketinin aile ve eğitmenler tarafından daha ciddiye alınması. Yaramazlık sempatiyle karşılanan bir şey toplumumuzda. Zaten psikiyatristler biraz da o nedenle yaramaz değil hasta vurgusunu kullanıyorlar. Fakat, bu çok tehlikeli iki şeye kapı açıyor;

hem çocuğu olmayan bir “hastalıkla” etiketlemeye, hem de çocuğa çok zararlı olabilecek bir ilacı vermeye. Oysa, yaramazlığın da çok ciddi bir sorun olduğu ebeveynlere anlatılabilir ve anlatılmalıdır. Sevimli küçük yaramazlıklardan söz etmiyoruz burada. Kaldı ki, bu sevimli küçük yaramazlıklar da, dikkat edilmediğinde birikimli olarak artar ve çocuk kayıp bir çocuk olmaya doğru hızla ilerler.

Özdenetimsizlik, kontrolsüz ve bilinçsiz hareketler ve yaramazlığın yanı sıra, çocuğun içinde bulunduğu ortamın (aile ortamının) aşırı gergin

olmasına bağlı olarak “huzursuzluk” ve bunun eşliğinde oluşan “kontrolsüz hareketlilik” de ayrıca gözden kaçırılmaması gereken bir unsurdur. Parçalanmış aileler, günümüzde istisna olmaktan çıkmış durumda. Evliliklerin çoğunda ise eşler arasında çatışmalar eksik olmuyor. Eşlerin her ikisinin çoğu zaman yorucu işlerde çalıştığını da göz önünde bulundurduğumuzda, çocukların “huzursuzluk” yaşamamaları sürpriz olacaktır. HADE etiketini yemeyen çocukların çoğunda da bu tür huzursuzluk işaretlerini görmek mümkün

zaten. HADE etiketi yapıştırılan çocuklar, göze batan düzeyde huzursuzluk yaşayan çocuklar sadece.

Dikkat eksikliğine baktığımızda ise, bu da yanlış bir tanımlama. Zira, dikkat eksikliği yaşadığı söylenen çocuklar, bazı şeylere yönelik herhangi bir dik-

kat eksikliği yaşamıyorlar (bilgisayar oyunları ve TV gibi). Dolayısıyla burada bakmamız gereken, "motivasyon eksikliği". Çocuk, bilgisayar ve TV karşısında "pasiftir". Bilgisayar oyunlarında belli bir "aktiflik" vardır, ama bu da tamamiyle "tek başına" yapılan bir şeydir, yani hiçbir "sosyallik" içermeyen bir aktifliktir. Çocuk bu faaliyetlerde herhangi bir sorun yaşamaz.

Oysa, sosyallik içeren faaliyetlerde (arkadaşlarla oynama veya işbirliği gerektiren oyun dışı faaliyetler) ve sorumluluk gerektiren faaliyetlerde (odasını toplama, çantasını hazırlama, giysilerini giyme, okulda ders takibi ve evde derslerine çalışma gibi) zorlanır, dikkatini odaklayamaz, işe başlasa da arkasını getiremez. Bunları yapamaz, çünkü "sorumluluk duygusunu" geliştirmesine olanak tanınmamıştır. Sözgelimi tek başına yemeğini yiyebileceği yaşı çoktan geçmiş bir çocuğa hâlâ annesi yemeğini yedirmeye devam ederse, çocuk "ellerini kullanma alışkanlığı ve sorumluluğu" kazanamaz (şahit olduğum en çarpıcı örnek, 12 yaşına gelmiş bir erkek çocuk idi; yemekli misafirlğe gitmekten utandığını söylemişti bana; neden diye sordüğümde ise, "çünkü yemek yemeyi bilmiyorum, çatalı bıçağı kullanmadığım için üzerime döküyorum" demişti; neticede ortaya çıktı ki, annesi hâlâ ona yemek yediriyordu).

Fakat bu daha isabetli tanımlar bizi çözümle ilgili doğrulara ulaştırır mı diye sorulursa, buna benim vere-

ceğim cevap hayır olacaktır. Çünkü, problem tanımını "sadece" çocuğa bakarak yaparsak, adına hiperaktivite değil de özdenetim sorunu desek de çok büyük bir şey değişmez. Sadece çocuğa bakarak tanımlama yapıldığında, sorunun çözümünü de sadece çocuğa odaklanarak bulmaya yöneliyoruz ister istemez. Oysa, problemler başlangıç itibarıyla çocuğun "mikro çevresinde", öncelikle ebeveynin çoğu zaman farkında olmadan yaptığı hatalarla oluşuyor. Dolayısıyla burada çocuğun değil ebeveynin (ve diğer yakındaki yetişkinlerin) yaptığı ve yapıyor olduğu şeylere bakmamız gerek. Diğer bir deyişle, çözüm için sorun tespiti ve tanımını doğru yerde yapmamız gerekiyor. Sorun, çocuğun sorunu değil, ailenin sorunudur, ebeveyn-çocuk ilişkisi sorunudur. Böyle tanımladığınızda, çözümü de ararken doğru yere bakmanız mümkün olur.

2) Söylenildiği gibi hiperaktivite ve dikkat eksikliğinde ilaç kullanımı gerekli midir?

Hiçbir koşulda gerekli değildir. Bunu söylediğimde, psikologlar ve rehber öğretmenler, bazen psikiyatristlerden önce tepki veriyorlar, ve "İyi de, çok aşırı örnekler var, haki katen zaptetmek mümkün değil, bu çocuklara da mı ilaç verilmesin yani", diye karşı çıkıyorlar. Evet, bu çocuklara da verilmemeli. En ağır olduğu söylenen durumlarda bile, sadece psiko-sosyal ve duygusal unsurlara ve ebeveyn yaklaşımlarına odaklanarak, birkaç ay gibi kısa sürelerde bile

sonuç almanız mümkün. Hal böyleyken, ilaç meşru kılınmaz.

Kaldı ki, "geçici" etkisi olan bu ilaçların (Türkiye'de Ritalin adlı, "uyarıcı", ama "uyuşturucu" etkisi olan ilaç var piyasalarda), "kalıcı" zararları olduğunu biliyoruz. En başta gelen zararı "bağımlılığa"

yol açıyor olması.

Psikiyatri camiası uyduruk birtakım araştırmaları ısıtıp ısıtıp karşımıza çıkarıyor. İlaçın bilakis bağımlılığın önüne geçtiği yalanını yaymaya çalışıyorlar. Bu araştırmaların foyasını çıkarmanız yetmiyor. Birini çürütüyorsunuz, hemen bir başkasını sürüveriyorlar karşınıza.

İngiliz Observer'da 7 Aralık 2003'te Antony Barnett imzalı haber yazıdan öğreniyoruz ki, ilaçlarla ilgili makalelerin yarıya yakını ilaç firmalarının "hayalet yazarları" tarafından yazılıyor ve tanınmış bir profesörün adıyla yayımlanıyor. Profesör isminin kullanılması karşılığında yüklü bir para alıyor, "hayalet yazarın" yazdığı makale profesörün ismiyle yayımlanıyor, ama profesör makaleyi okumuyor bile. Psikiyatrik ilaçların foyasını meydana çıkaran Britanyalı psikiyatrist David Healy, son yıllarda depresyon için kullanılan Prozac gibi SSRI türü antidepresanların, intihar riskini azaltacağına arttırdığını göstermiş, ve ilaç firmalarının bu bilgileri sakladığını kamuoyuna duyurmuştu. Komediye bakın ki, geçenlerde David Healy bir ilaç firmasından bir e-posta alıyor ve bir "hayalet yazarın" yazdığı makalede ismini kullanma izni istiyorlar. Herhalde yanlışlıkla David Healy'ye ulaşmış ilaç firması, zira böyle bir şeye evet diyecek son kişi Healy. Haliyle David Healy bu teklifi reddediyor ve fakat söz konusu ilacı öven bu çalışma bir bilimsel kongrede bir başka profesörün ismiyle sunuluyor.

Neticede, HADE'de kullanılan uyarıcı ilaçların (Ritalin'in) madde bağımlılığı yaratıp yaratmadığına dair bugüne kadar yapılmış "bağımsız", "kapsamlı" ve güvenilir tek bir araştırma var. Nadine Lambert adlı bir bayan "okul psikoloğunun" yaptığı 20 yılı kapsayan 1998 tarihli araştırmada, küçükken HADE sorunu yaşamış 400 çocuğu 30'lu yaşlara geldiklerinde iz sürerek bulmuşlar ve ne durumda olduklarına bakmışlar. Buldukları çok çarpıcı sonuçlara göre, çocukluklarında hiperaktivite için ilaç kullanmış kişiler, ilaç kullanmamış kişilere kıyasla 2 misli oranda kokain bağımlısı olmuş.

Bağımlılığın yanı sıra sayısız olumsuz etkisi var ilacın. İştahsızlık ve kilo kaybı, büyüme hormonuna olumsuz etki, uykusuzluk, baş ağrısı, karın ağrısı, ağız kuruluğu, korku hali, huzursuzluk, sersemlik, deri döküntüsü, yoğun tikler... En önemlisi de kalpte büyümeye yol açabiliyor ve ölümcül olabiliyor. Ritalin'in ölüme yol açtığıyla ilgili biri otopsi raporuyla kesin ispatlanmış, diğeri kesinlik taşıyacak düzeyde ispatlanamamış iki vaka var. Biri 11 yaşında ölen Stephanie Hall adında bir kız, diğeri 14 yaşında ölen Matthew Smith adında bir erkek çocuk. Stephanie'nin ölümü doğrudan Ritalin'le ilişkilendirilemedi, ama biliyoruz ki Stephanie yıllardır bu ilacı kullanıyordu. Matthew'un otopsi raporu ise

çok kesin bir dille, Ritalin'in damarlarda hasara yol açmasına bağlı olarak ölümün gerçekleştiğini belirtiyor. Bir de bir yetişkinin kalbi 350 gr. civarında iken, Matthew'un kalbi 420 gr. olarak ölçülüyor. Bu da uzun süreli Ritalin kullanımının bir neticesi olarak kayıtlara geçiyor.

İlacın tüm bu olumsuz etkileri bir yana, verdiğimiz çok yararlı bir ilaç olsa bile, sorulması gereken soru şudur: Eğer ben bu sorunu ilaçsız çözebiliyorsam, neden ilaç kullanayım?

İlaç, "hastalıkları" tedavi etmek için kullanılır. HADE denilen şeyin "hastalık" olduğunu, eğer hastalıkla fizyolojik kaynaklarını/boyutlarını gösterebilen olmadı bugüne kadar.

Bir şeyin hastalık olarak görülmesi için bazı koşullar gerekiyor; örneğin, ya mikrobik, ya virütik, ya travmatik (bir darbeye bağlı olarak), ya da sistemik bir kaynağı/boyutu olması gerekiyor. Bunlar içinde sadece sistemik bir hastalıkla (örneğin kanserle) HADE arasında benzerlik kurulabilir; yani, vücudun sebebi bilinmeyen bir şekilde hastalığı üretiyor olduğu bir durumla... Ancak, buna da iki boyutta itiraz edilebilir; birincisi, kanser gibi sistemik bir hastalıkta da sebebi bulmak hâlâ mümkün değil, ama hastalığın hücrelerde neye yol açtığını tespit etmek ve kısmen de buna müdahale etmek mümkün (cerrahi ve medikal yollarla). Oysa HADE için böyle bir durum

yok. Sebebi bilinmediği gibi, herhangi bir somut fizyolojik göstergesi de yok. Ne hücrelerde, ne kanda, ne beyinde... (beyin görüntüleme teknikleri HADE'li çocuğun beyni ile "normal" çocuğun beyni arasında "ayırt edici" bir fark göstermiyor; ama maalesef son yıllarda psikiyatristler sanki bu kanıtlanmış gibi konuşup duruyorlar, düpedüz "yalan" söylüyorlar; bunu iddia eden psikiyatristlere sorulacak basit soru şudur: Neden "teşhisi" bu beyin görüntüsüne bakarak koymuyorsunuz? Buna verdikleri gülünç cevap, bu tekniklerin "pahalı" olduğu yönünde, ya da daha gülün-

cü, bu tekniklerin henüz yeteri kadar güvenilir olmadığı yönünde. "Pahalı" olduğu doğru değil, nerdeyse özel muayenelerinde bile bu aletler var artık; güvenilir olmadığını söylemeleri ise çok acıklı, zira kendi iddialarını kendi ağızlarıyla yalanlamış oluyorlar. Özetle halihazırda "safsatadan" başka bir şey değil beyinle ilgili öne sürülen iddialar. Safsatayla da bilim yapılmaz.)

İkincisi, kanser gibi sistemik hastalıkların yıllar içinde rastlanma oranlarına baktığımızda sabit bir hızda seyrettiğini görürsünüz. Oysa HADE denen bu "yaratılmış hastalık" son on yılda yüzde 700 artmıştır. O da Amerika'da artmıştır (HADE eğer bir hastalıkla, olsa olsa bir Amerikan hastalığıdır). Sözelimi Japonya'da, her ne kadar son yıllarda ilaç firmalarının ve psikiyatristlerin yavaş yavaş şırınga etmesiyle artık az da olsa adı geçiyorsa da, HADE neredeyse hiç söz konusu edilmemektedir ve dolayısıyla Japonya'da ilaç kullanımı da yok denecek kadar azdır. (bazı hastalıklar, sözelimi "Akdeniz anemisi", "yöresel" özellikler taşır; HADE eğer hastalıkla, neden bir ülkede çok yaygın görüldüğünün ve neden başka bir ülkede hiç görülmediğinin de açıklamasının yapılması gerekir; tıp bunun açıklamasını yapabilecek durumda değil, çünkü ortada hastalık yok; oy-

sa sosyal psikoloji ve kültürlerarası psikoloji bu yöresel farklılıkları gayet başarılı bir şekilde açıklayabilir; bu anlamda maalesef henüz yapılmış karşılaştırmalı araştırma yok; ama eldeki bulgular, belli kültürlerdeki çocuk yetiştirme biçimlerinin bu soruna yol açıyor olduğunu göstermekte).

Bu durumda, nereden bakarsanız bakın, HADE'nin hastalık olduğunu gösterecek hiçbir kanıt yoktur. O halde halihazırda ilaç kullanımını meşru kılacak hiçbir kanıt da yok. "Hayalet hastalıklar" için ilaç kullanımı, neticede "üfürükçülükten" farkı olmayan bir uygulama olsa gerek.

Mesele şu ya da bu ilaca karşı olma meselesi değildir. Çünkü, sözgelimi Ritalin'in foyasını ortaya çıkartıp piyasadan çekilmesini sağlarsanız bile, HADE hastalık olarak görülme-ye devam ettiği müddetçe, Ritalin'in yerine mutlaka başka bir ilacı piyasaya süreceklerdir; nitekim Amerika'da ilaç firmaları daha zararsız olduğu iddiasıyla yeni bir ilacı piyasaya sürdüler bile. Zaten yeni ilaç hep "daha zararsız" diye piyasaya sürülür, ta ki onun da foyası ortaya çıkana kadar...

Dolayısıyla, yapılması gereken Ritalin'e odaklanmak değildir; belli bir ilaca karşı mücadele etmek izlenecek en doğru yol değil. Elbette bu da yapılmalı. Ama daha doğru ve etkili mücadele, HADE denen şeyin hastalık olduğu iddiasını çürütmekle gerçekleşebilir.

İlaç firmaları, çeşitli sinsi taktiklerle hareket etmekte. En güçlü taktikleri ise, ilacı doğrudan pazarlamayıp, öncelikle "hastalığı" pazarlamak yönünde. Bir kez herkesin zihnine "hastalık" fikri yerleşti mi, ardından ilaç kullanımı otomatik olarak gelecektir.

HADE denen şey, kesinlikle bir "hastalık" değildir (hastalık olduğuna dair hiçbir bilimsel kanıt yoktur), psiko-sosyal, duygusal bir ebeveyn-çocuk problemidir (bu yönde sayısız bilimsel araştırma vardır). Bu böyle bilinmelidir.

Burada tekrar vurgulamak isterim: HADE denilen sorunun, psiko-sosyal ve duygusal unsurlara odaklanma-

rak ve öncelikle ebeveynlerin değişimini sağlayarak çok kısa sürelerde çok net çözümleri vardır. Yukarıda ilaçla ilgili paylaştığım tüm bilgiler bir yana, sadece bu nedenle, yani ilaçsız çok başarılı sonuçlar alıyor olduğumuz için, ilaca kesinlikle hiçbir koşulda başvurulmamalıdır.

3) Hiperaktivite ve dikkat eksikliği sorunu olan çocuklara ve ailelerine neler önerirsiniz?

İlk ve net önerim, çocuğa değil, çocuğun içinde yaşadığı, etki altında bulunduğu "mikro çevresine" bakmalılar. Öncelikle de ebeveyn olarak kendilerine bakmalılar. Burada çok önemli bir başka şeyi de vurgulamak istiyorum: Psikiyatristler, ebeveynlerin alınganlığını ve kırılganlığını sömürüyorlar; ebeveynler "suçlu" değil diyorlar. Bir "günah temizlikçisi" gibi hareket ediyorlar. Eğer, "suçtan" söz ederseniz, elbette her ebeveyn hemen savunmaya geçecektir. Suç ağırdır çünkü. Suçu taşımak, suçla yüzleşmek kolay değildir.

Oysa ortada suç yok. Ben de psikiyatristler gibi aynen "ebeveynler suçlu değil" diyorum. Ama aynı sebeplerle değil. Ben ardından "ama hatalılar" diyorum. Çoğu zaman farkında olmadan yapılan hatalar bunlar. Ebeveynler suçlu değil, ama ortada ciddi hatalar var. Elbette eğer

ebeveyn/yetişkin sözgelimi taciz veya tecavüzde bulunmuşsa, o zaman hatadan değil suçtan söz etmek gerek. Ya da hataların neler olduğunu öğrendikten sonra bile ısrarla bu hataları tekrarlıyorsa, o zaman gene suçludur.

Dolayısıyla ebeveyn-çocuk ilişkisinde "hatalara" odaklanılması gerekir. Örneğin nedir bu hatalar: Ebeveynin çocuğun olgunlaşmasını talep etmemesi en büyük hataların başında yer alır. Çocuğun yapabilecek durumda olduğu her şeyi ondan talep ediyor olmalıyız ebeveyn olarak. Sorumluluk bilinci, olgunlaşmanın en önemli sonucudur. Eğer biz ebeveynler, çocuğumuzun yerine yaparsak birçok şeyi veya tamamen başıboş bırakırsak ya da baskıcı bir tavırla bunları yapmasını ondan istersek, çocuk olgunlaşamaz, sorumluluklarını öğrenemez, "özdenetim" geliştiremez.

Ebeveyn çocuk yerine yaparsa birçok şeyi, çocuk bağımlı birisi olmaya aday olur. Becerileri gelişmez. Başıboş bırakılırsa, bu sefer de, neyi ne zaman nasıl yapması gerektiğine dair hiçbir bilgi verilmediği için, serisi mayın gibi oradan oraya savrulur. Baskıcı bir tavırla büyütülürse, o zaman da, yanında birileri olduğunda bazı şeyleri yapar belki, ama tek başına iradesini harekete geçiremez.

Aynı zamanda huzursuzluk belirtileri de gösterir.

Çocuğumuzun yaşadığı sorunları aşmasını istiyorsak, önce kendimize bakacağız. Yakın zamanlarda şunu söyleyebilen ebeveynlere rastlıyorum ve bu beni çok mutlu ediyor: “Biz değiştik, çocuğumuz değişti!” Bunu yapabilmek için her zaman uzman yardımı/müdahalesi de gerekmez. Her ebeveyn çocuğunu ve kendini bazen uzmandan bile daha iyi tanıyabilir. Ama kendi çocuğumuza karşı “körleştirmiş” noktalar da olabilir.

Bu değişime niyetlenen ebeveynler, bazı temel unsurlara odaklanarak yol alabilirler. Olgunlaşma talepleri başta geliyor. Çocuğun yapabileceği her şeyin “kararlı” bir şekilde talep edilmesi gerekiyor. Ardından çocuğun gelişimini, başarılarını ve hatalarını izlemek ve çocuğu başarıları için gecikmeden desteklemek (kesinlikle maddi ödüllerle değil), hataları için de bilgilendirmek çok önemli. İletişim, her şeyden çok daha önemli. İletişim konusunda en büyük ebeveyn zaafları, hem yeteri kadar zaman ayırmamaları, hem de çocuğu tam olarak dinlememeleri. Dinler gibi görünüp de dinlememek, hiç dinlemekten daha kötüdür. Ailelerle görüşmelerimde, çoğu zaman, ebeveynle görüşmemiz sırasında, laflarımın ebeveynler tarafından sürekli kesildiğini görürüm. Biraz beklerim. Tekrar tekrar aynı durumu yaşadığımızda, şunu derim ebeveyn: “Bakın, kaç dakikadır konuşuyoruz, sürekli sözümü kesiyorsunuz, tam dinlemiyorsunuz beni; eğer çocuğumuza da aynı şeyi yaşıtıyorsanız, bu çok fena bir şey. Ben bu durumun farkına varıp size söyleyebiliyorum, kendimi savunabiliyorum. Ama çocuğunuz bunu tam olarak bilinç düzeyinde değerlendirip size söyleyemez. Sadece ve sadece buna bağlı olarak bile bir çocukta ‘huzursuzluk’ ve ‘kontrolsüz hareketlilik’ oluşabileceğini lütfen aklınızdan çıkarmayın.”

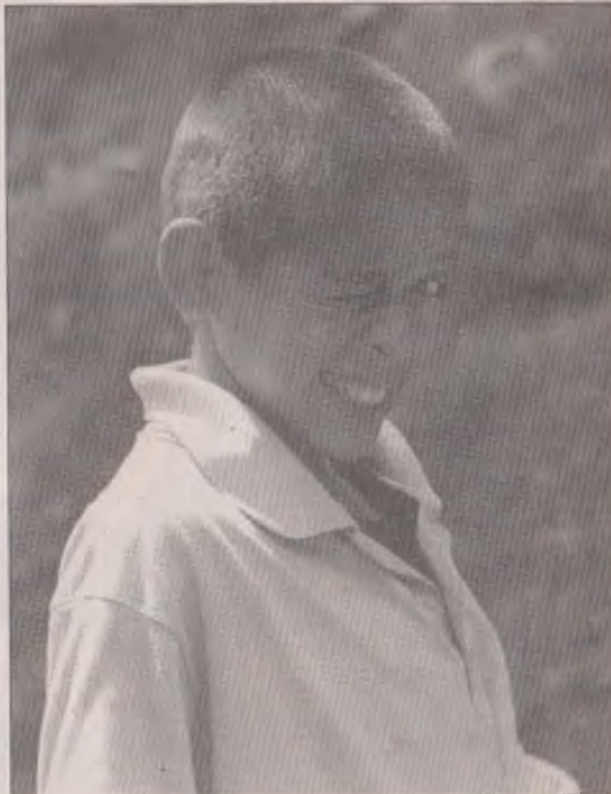
Ebeveynin sevecenliği de ayrıca büyük önem taşıyor. Sevgi eksikliği ya da fazlalığı değil konu. Çoğu ebeveyn şöyle diyor: “Çok sevdik galiba çocuğumuzu, ondan böyle oldu.” Keşke, keşke öyle olsa... sevginin fazlası olmaz... daha doğrusu sevginin fazlasının kimseye zararı olmaz... ebeveynlerin aşırı sevgi diye adlandırdıkları, “bunaltıcı ilgi” aslında. Çocuğun her adımını kontrol eden bir ilgi. Bu çok tehlikeli. Çocuk “bağımsız bir kişilik” gelişimine fırsat bulamıyor. HADE tanısı konmuş çocukların hemen hepsinin “özgüven” problemi vardır, kendi başlarına bir şey gerçekleştirme becerileri yoktur. Bu becerileri yoktur, çünkü buna fırsat bulamamışlardır.

Ebeveyn sevgisi kimi zaman da ilk bakışta hemen algılanamayacak bir özellik taşıyabiliyor. Ebeveynler kimi zaman, çocuğun ihtiyaçlarını gözeterek değil de, kendi ihtiyaçlarını gözeterek sevgi ilişkisine giriyor. Sevginin eksikliği/fazlalığından ziyade dikkat edilmesi gereken boyut bu. Önemli olan şudur: Ebeveyn çocukla ilişkisinde, kendini tatmin etmek üzere mi hareket ediyor, yoksa çocuğunu tatmin etmek üzere mi? Ayrım buradadır. Küçük çocuklarla annelerinin ilişkisinin videoya kay-

dedildiği nefis bir araştırma vardır örneğin. İlk bakışta (örneğin çoğu psikiyatristin bakışında) iki ayrı annenin çocukla ilişkisiyle ilgili video görüntüsünde herhangi bir fark yoktur. İkisi de çocuğuna ilgi gösteriyor, zaman ayırıyor, seviyordur. Çıplak gözle fark göremezsiniz yani. Oysa yakından bakıldığında çok ama çok önemli bir fark görülür. Bir anne, çocuğu öncelikle kendisi ihtiyaç duyduğunda seviyor, okşuyordur, ama diğer anne, çocuğun ihtiyaçlarını “hissederek” bu ilişkiyi kuruyordur. Bu iki annenin çocukla ilişkisindeki bu farkı tespit edebilecek psikiyatrist Türkiye’de yoktur, psikolog var mıdır, ondan da emin değilim... ama işte bu farktır, bir çocuğun kendine güvenen, bağımsız bir kişilik geliştirmesini sağlayan, öteki çocuğun ise güvensiz, bağımlı, hırçın bir çocuk olmasına sebep olan...

HADE teşhisi konan çocuklara yakından baktığımızda, bu çocukların çoğunun erkek çocuklar olduğunu görüyoruz (kız erkek oranı 1’e 10 civarında). Ebeveynlerin erkek çocuk tercihi Amerika’da bile %80 dolaylarında. Erkek çocuk tercih eden ebeveyn, erkek çocuğuna çok da farklı davranıyor. Genellikle şımartıyor. İsteklerini sürekli karşılıyor.

Çocuğun sevgi ve ilgi ihtiyacını değil, oyuncak ihtiyacını (bu oyuncaklar nedense çoğunlukla silah oluyor), fazla fazla karşılıyor. Hem şımartıyor hem ihmal ediyor, hem de daha sonra erkek çocuktan çok şey bekliyor. Ama çocuğun “duygusal zekasında” ciddi boşluklar oluştuğu için, çocuk bu beklentileri karşılamıyor. Okula başladığında da sorunlar iyice su yüzüne çıkıyor. Aslında sorun 2-3 yaşından itibaren işaretlerini veriyor. Ama aile üzerinde durmuyor. Anaokuluna gidiyorsa, oradaki öğretmenler de çok aldırıyorlar. İlkokul öğretmeni ilk şikayetleri dile getiren kişi oluyor. Kimi zaman kalabalık sınıflar, eğitim sisteminin beklentileri (Türkiye’de olsun Amerika’da ol-

sun, eğitim garip bir disiplin anlayışıyla yürütülüyor), çocuğu sıkıntıya sokuyor. Öğretmen de duyarsız ise, durum anında vahimleşiyor. Fakat ben her zaman önceliği aileye veriyorum. Bu öncelikle bir aile sorunudur ve çözümün de önce orada bulunması gerekir. Eğer öğretmen destek olursa, çok daha kısa sürede sonuç alınır. Ama ailenin desteği olmadan sadece iyi öğretmenle sonuç almazsınız.

HADE benzeri sorunlar “çağımızın” sorunları. Her iki ebeveynin de çalıştığı aileler çok sayıda. Parçalanmış aileler de azımsanmayacak oranlara yükseliyor. Tek ebeveynle büyüyor çocuklar. Bu çocuklara kimi zaman çok büyük hatalar yapan “büyükanneler” veya “eğitimsiz bakıcılar” bakıyor. Amerika’da, varlıklı ailelerin çocuklarına daha çok ilaç veriliyor. Türkiye’de de durum bençe böyle. İlaç; üç büyük şehirde tüketiliyor. Orta ve üst sınıfta daha yaygın.

Televizyonu atlamamak gerek. Tek başına sebep değil hiçbir zaman, ama önemli. Bu çocukların önemli bir kısmı, neredeyse gün boyu televizyon başında olan çocuklar. TV karşısında “dikkat eksiklikleri” yok. TV seyredirken pasifler çünkü. Ne zaman “aktif” hale gelmeleri gerekse, zihinsel ve duygusal donanımları yetersiz olduğu için ciddi anlamda zorlanıyorlar. “Hiperaktivitede” “aktivite” yok aslında. Eğer aktivite dediğimiz şey, “amaçlı yapılan bir şey” ise, bu çocuklarda “amaçlılık” neredeyse hiç yok. Zaten o nedenle de “hiperaktivite” denmesi doğru değil. Öte yandan çocuğu televizyondan uzak tutmak için ebeveynlerin “yasaklayıcı” bir tavra başvurmamaları gerekiyor. Burada püf noktası, çocuğa anlamlı ve cazip alternatifler sunabilmekte. Sadece televizyonla ilgili değil, çocuğu uzak tutmak istediğimiz her şey için anlamlı ve cazip alternatifler üzerinde kafa yormamız gerekiyor. Bu alternatifler içinde de en etkilisi, ebeveynin çocuğuyla birlikte geçireceği kaliteli birlikteliktir. Burada dikkat edilmesi gereken birlikteliğin kalitesidir, süresi değil. Fakat son yıllarda bazı uzmanların, iş-

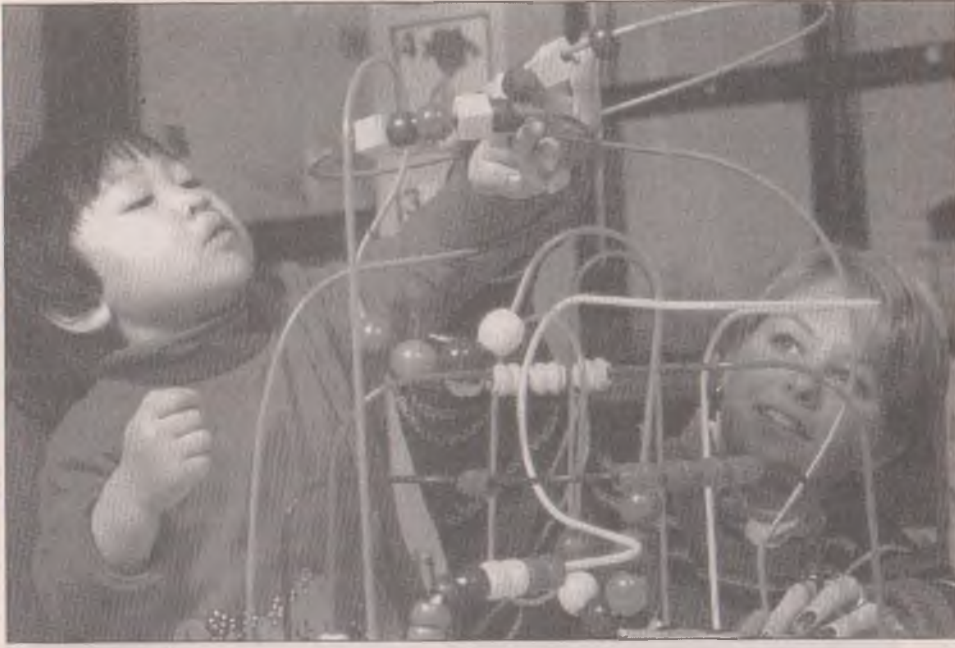
leriyle çok meşgul ebeveynlerin vicdanlarını rahatlatmak için söyledikleri gibi on beş dakika yetmez. Tamam, saatlerce süren kalitesiz birliktelik yerine, yarım saatlik kaliteli birliktelik tercih edilmelidir, ama on beş dakika da hiçbir çocuğa yetmez. Kaliteli birlikteliğin “kalitesi” nasıl ölçülür diye sorulacak olursa, ebeveynin o birlikteliği bir görev olarak değil de, gönülden yaşıyor olması yeterlidir. Kimi zaman çocuğuna zaman ayırmasını istediğim babalar bunu gerçekleştirmeye gayret ederler. Ama birkaç hafta sonra çocuğa gelişmeleri sorduğumda, “artık babam benimle birlikte oluyor, ama hemen sıkılıyor, ofluyor pufluyor” dediğine şahit olmuşumdur. Baba, çocuğuna “görev duygusuyla” zaman ayırdığı için, oradan bir hayır çıkmıyor doğal olarak.

Şu yanlış: yeterince hareket etme fırsatı, “enerjilerini boşaltma” fırsatı bulamıyor bu çocuklar, açık havada hareket olanağı sağlanırsa bu sorun da çıkmaz ortaya. Kız çocukları farklı durumda değil ki, neden kız çocuklarında aynı sorun çıkmıyor. Soruna buradan bakmak fevkalade yanlış. Önemli olan, çocuğun “gelişimsel ihtiyaçlarının” karşılanmıyor oluşu (gelişimsel ihtiyaçların başlıcaları: çocuğu anlayarak oluşan ilgi, sevecenlik ve yumuşaklıkla örülmüş denetim, olgunluk talepleri, ileti-

şim). Bu ihtiyaçlar karşılandığında, “hareket ihtiyacı” da ortadan kalkacaktır. Tabii, “apartman çocuğu” olgusunu burada göz ardı edecek değilim; çocuğun sıkışık mekanlarda yaşamaya mecbur kalması elbette hoş bir şey değil. Fakat, “özdenetim” sorununun da, “motivasyon eksikliğinin” de, “huzursuzluğun” da, çocuğun “enerjisini boşaltamıyor oluşuyla” hiçbir alakası yok. Bu, sorunu yanlış yerde görüp, çözümünü de yanlış yerde aramaya sebep olacak bir bakış. Örneğin, bazı öğretmenler, “hadi yavrum sen çık, bahçede şöyle bir koş gel” diye çocuğu bahçeye çıkarmaktalar; bu fevkalade yanlış bir uygulama. Böyle yaptığınızda, çocuğun zihnine, bu hareketliliğinin kendi iradesi dışında oluşan bir şey olduğu düşüncesini yerleştiriyor olursunuz ve bu kontrolsüz/bilinçsiz hareketliliği “pekiştirmiş” olursunuz. “Özdenetimin” de oluşmasına engel yaratacak bir durumdur bu.

4) MEB projesini nasıl değerlendiriyorsunuz? Projede “hasta” olarak gösterilen çocuklar psikolojik sorunlar yaşarlar mı?

Milli Eğitim Bakanlığının psikiyatristlerle birlikte yürüteceği bu proje, çok sayıda çocuğun etiketlenmesi/damgalanması ve bunun sonucu da ilaç almasından başka bir sonuç yaratmayacaktır. Geçen yılın tahmini rakamlarına göre, Türki-

ye’de 8-10 bin civarında çocuk Rita-lin kullanmış durumda (Amerika’da 5-6 milyon çocuk, Japonya’da ise yok denecek kadar az sayıda çocuk). Eğer bu projeyi durdurmaya beceremezsek, ilaç kullanan çocuk sayısı birkaç yıl içinde 50 binlere dayana-caktır.

Projenin uygulanması sürecinde öğretmenlerin de eğitilmesi ve çocukların taranması ve tespit edilme-sinde aktif olması öngörülmüyor. Öğ-retmenler zaten çocukları etiketle-meye hazır konumdalar. Bu proje başlamadan bile, birçok öğretmen, bu tür çocuklara yeterli zamanı ayı-ramadığı için, aileye ilacı öneriyor, çünkü ilaç alan çocuk “uysallaştığı” için bu öğretmenin işine geliyor. Proje yürürlüğe girerse, öğretmen çocuğu etiketleme konusunda daha kuvvetli hissedecek kendini. Hatta aileyi psikiyatriste gitmeye ve ilaç almaya zorlayabilecek de.

Amerika’da bazı eyaletlerde yeni bir yasa yürürlüğe girdi, şimdi ulusal senatoda da yasalaşmak üzere; bu ye-ni yasaya göre, hiçbir okul görevlisi, ebeveyni psikiyatriste yönlendireme-yecek, gitmesi için zorlayamayacak, ilaç almasını öneremeyecek, ebeveyn çocuğunu psikiyatriste götürmezse çocuğu okuldan uzaklaştıramayacak. Bu son yıllarda çok yaygınlaşmıştı. Yani, okul müdürü veya öğretmen, ebeveyne ya çocuğunu psikiyatriste götüreceksin, ilaç vereceksin, ya da

çocuğunu okuldan alacaksın diye da-yatabiliyordu. Şimdi bunun önüne geçiyorlar. Bu da sivil ebeveyn ör-gütlerinin girişimleriyle yasalaştı.

Şimdi Türkiye’de bu proje uygula-nırsa, Amerika’da yıllardır yaşanan-lar aynen burada da yaşanacaktır. Etiketleme, damgalama, fişleme, ayırma, ayıklama, ilaçlama. Bu uy-gulama başladıktan sonra bunun önüne geçmek çok zorlaşacak. O ne-denle, başlamadan önüne geçebilme-miz çok önemli.

Sualin ikinci kısmına bakarsak eğer, çocuklar elbette psikolojik so-runlar yaşarlar. Şimdi de yaşıyorlar. Projeyle birlikte bu sorunlar artacaktır. Etiketlenmek hiçbir çocuğun ho-şuna gitmez. Daha önceki yazı ve konuşmalarımda hep vurguladığım bir şey var: Böyle bir şey için çocuk-ların “hastaneye” götürülmesi fevka-lade sakıncalıdır. Çocuklar (ve yetiş-kinler) gerçek hastalıklar için hasta-neye gitmeli, “yaratılmış hastalıklar” için değil. Bu hastalık etiketinin ve hastaneye götürülmenin en önemli sakıncası, çocuğun yaptıklarını “has-talık” nedeniyle yapıyor olduğunu düşünmeye başlaması ve herhangi bir istenmeyen durum oluştuğunda “ne yapayım ben hastayım” diye hastalığın arkasına sığınmasıdır.

Etiketleme ve ilaçla müdahale, ço-cuğun “iradesini” harekete geçirme-sine engel olacağı için, “olgunlaşma-nın” ve “bağımsız kişilik gelişimi-

nin” de önünde büyük bir enge-le dönüşecektir.

5) MEB neden şimdi bu pro-jeyi yaşama geçirmeye hazır-lanıyor?

Bunu anlamak mümkün değil. Devletin işi gücü yok, onca ön-celikli eğitim sorunu varken, bu yaratılmış hastalığa bütçe, za-man ve enerji ayırıyor, anlaşılır gibi değil.

Sadece Adana iliyle ilgili elim-de bazı istatistiki bilgiler var, paylaşmak istediğim. Adana Rehberlik ve Araştırma Merke-zi’nin resmi kayıtlarına göre, Adana ilinde 37 bin civarında 6-14 yaş arasında özel eğitim al-ması gereken öğrenci var. Gör-me engelli, işitme, konuşma en-gelli, zihinsel engelli ve benzeri grup-taki bu çocukların sadece 4 bini eği-tim alıyor durumda. Bunun 2200’ü devlet okullarında, 1800’ü ise özel re-habilitasyon merkezlerinde eğitim al-maktalar. Neticede, bu çocukların sa-dece yüzde 11’ine eğitim verilebili-yor.

Bu sorunların hepsi de “somut”, tartışılır hiçbir yanı olmayan sorun-lar. Yani HADE gibi, nedir, ne değıl-dir, hastalık mıdır, yoksa psiko-sos-yal bir problem midir benzeri tartış-maların söz konusu edilemeyeceğı somut sorunlar.

İşte devlet olarak yüzde 90’ına hizmet götüremediğiniz bir grup du-rurken, böyle bir “uydurma” hastalık için seferber oluyorsunuz.

Sorunun cevabı, büyük olasılıkla, sadece psikiyatrinin lobi faaliyetle-rinde yatıyordur. Yukarıda da dedim, ilaç firmaları artık taktik icabı, ilacı değil hastalığı pazarlıyor. Psikiyat-ristler de hastalığı pazarlayacak ön-cü kuvvetler olarak üzerlerine düş-e-ni yapıyorlar.

Benim iyimser tahminim, Milli Eğitim Bakanlığı’nın ilgili birimleri-nin başındakiler, ne olup bittiğinin pek farkında değiller. Nasıl bir oyuna alet olduklarını henüz bilmiyorlar.

Kötümser tahminim ise, projenin varacağı yerin farkındalar ve ilgili birimlerde yer alan bu kişiler bir şe-kilde “nemalanıyorlar”. Dilerim ki iyimser tahminim doğru çıksın. □

Kurtuluş Savaşı'nın finansmanı ve günümüz açısından önemi

Kurtuluş Savaşı esas itibariyle, ulusun kendi öz gücü ve kaynaklarıyla kazanılmıştır. Büyük Millet Meclisi, işgal güçleri Anadolu'dayken bu günün IMF'si olan Düyun-u Umumiye İdaresi'nin devlet içinde devletliğini sona erdirerek, ekonomik ve mali bağımsızlık ilkelerinden savaş şartlarında dahi taviz vermemiştir.

Cumhur Demir

(Ekonomist)

Türk Ulusu'nun büyük önderi Gazi Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığında Anadolu ve Rumeli, Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletlerinin işgali altındaydı. Bu işgal, 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi açılmadan önce Orta Anadolu dışında Türk yurdunu kapsar hale gelmiş, Ulus, artık kendisini temsil hakkı da kalmayan Osmanlı Hükümeti'nce kaderine terk edilmişti. Tarihi boyunca esareti asla kabul etmeyen Türk Ulusu, işgalin hemen ardından Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı başlatmıştır.

Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı, başlangıçta Kuvayi Milliye Hareketi şeklinde yürütülmüştür. 16 Mayıs 1920 tarih ve 7 numaralı Bakanlar Kurulu kararı ile Kuvayi Milliye, Milli Savunma Teşkilatı'na bağlanıp, her türlü giderlerinin bütçeden sağlanması suretiyle düzenli orduya dönüştürülmüş, artık dış düşman ve yerli işbirlikçilerine karşı kutsal savaşı Türk Silahlı Kuvvetleri yürütmeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti son olarak 1918 mali yılına ilişkin olarak bir bütçe hazırlamış, 1920 Mart'ında Meclis-i Mebusan'ın İngiliz işgal kuvvetlerince dağıtılmasından sonra da bütçe yapma hakkı, Ulus'un gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi tarafından kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nı kaybettiğinde Batı Avrupa emperyalizminin yarı sömürgesi durumundaydı. Borç batağındaki devletin mali yönetimi Düyun-u Umu-

miye İdaresi'ne ait olup, tüm devlet gelirlerine bu idarece el konuluyordu. Devletin gümrük ve tekel hakkı da Reji İdaresi'ne teslim edilmişti ve Reji'den izin almadan kişisel tüketimi için tütün eken Türk köylüsü katledilebilmekteydi.

Harap ve bitap durumundaki Anadolu halkı son derece olumsuz koşullara rağmen noksansız desteği ile Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı zafere taşıyabilmiştir.

Kurtuluş Savaşı'nın mali kaynakları

Milli Mücadele'nin maddi temeli Ulus'un malı, canı ve kanı üzerine inşa edilmiştir. Savaşın başlangıcından itibaren sağlam bir gelir ve harcama politikası oluşturulmuştur.

BMM açıldıktan sonra düzenli ordunun sevk ve idaresi için bütçe yapma zorunlu hale gelmiştir. Gelir toplanması ve harcama yapılması bütçe kanunları ile düzenleme altına alınarak bu görev Maliye Bakanlığı'na verilmiş, Düyun-u Umumiye İdaresi ve tütün rejisinin gelir toplama faaliyetlerine son verilmiştir.

Milli Mücadele Yönetimi, Osmanlı gelir unsurlarına ilave olarak savaş koşulları içinde yeni gelir kaynakları yaratmış, bunlar esas olarak vergilerden oluşmuştur.

Burada üzerinde önemle durulması gereken husus, bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın ürettiği bir gelir unsurunun savaşın kaderini tayinde en önemli rolü oynadığıdır. Bu gelir unsuru, Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde yürürlüğe konulan Tekalif-i Milliye (Ulusal Yükümlülükler)

Emirleri'dir. Bu emirlerin önemi, Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde ve sonrasında Merkez Karargahı Afyon'da bulunan Yunan Ordusu'na karşı Türk Ordusu'nun lojistik üstünlük kazanmasını sağlamasıdır.

Milli Mücadele'nin finansmanında diğer önemli gelir arttırıcı kalem de Dış Yardımlar'dır. Sovyet Devrimi'nin Batılı emperyalist güçlerce boğulmasını önlemek üzere Sovyet Yönetimi'nce daha çok silah ve mühimmat olarak sağlanmıştır.

1-Milli Kurtuluş Savaşı sırasında yapılan bütçe düzenlemeleri ve harcama politikası

28 Şubat 1921 tarih ve 103 numaralı Muvazene-i Umumiye Kanunu (Genel Bütçe Kanunu) ile yapılan ilk bütçe, bütçe yılının son gününde çıkarılabilmektedir. Bu kanun, normal bir bütçe kanunu niteliğinde olmayıp, esas itibariyle daha önceden verilen harcama yetkilerini, yasal dayanağa kavuşturan ve verilen avansların mahsubunu sağlayan bir düzenlemedir. Bu bütçe, bir taraftan Çerkez Ethem kuvvetleriyle uğraşılacak, diğer taraftan Birinci İnönü Savaşı'yla sonuçlanan, şiddetli Yunan taarruzları sırasında yapılmıştır.

Bu bütçe, tipik bir savaş bütçesi olup tüm bütçe ödeneklerinin yüzde 50'sinden fazlası savunma hizmetleri için ayrılmıştır.

Devlet gelirlerindeki yetersizlik dikkate alındığında bütçenin açıkla kapanması kaçınılmaz olup, bütçe açığının kapatılması için Merkez Bankası konumunda olan Osmanlı Bankası'ndan avans alınabilmesi ve

Hazine'ye ait taşınmazların satılması için Maliye Bakanı yetkilendirilmiştir.

Bu kanunla, ikili mükellefiyet sistemine son verilerek devlet gelirlerinin toplanması merkezleştirilmiş, Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri, Heyeti Temsiliyeler ve Kuvayi Milliye Bölük Komutanları'nın gelir toplayabilme yetkileri kaldırılmıştır.

Kanunun dokuzuncu maddesi ise günümüz için de çok önemli bir ders içeren ibret belgesi durumundadır. Milli Mücadele boyunca Türk tarımını savaşın finansmanına katkısını sağlamak üzere Ziraat Bankası'nın üzerine adeta titrenilmiştir. Bu madde ile birlik komutanları ve yöneticilerin çok sıkışık durumlarda dahi Ziraat Bankası'ndan borç alma yolu kapatılmakta, bankanın sermayesine el konulması kesin bir şekilde yasaklanmakta, aykırı hareket edenlerin Hıyanet-i Vatan Kanunu gereğince cezalandırılacakları hükme bağlanmaktadır.

1920 mali yılı bütçesi; harcama politikası açısından da sağlam ölçüler öngörmüştür. Saymanlık hizmetleri birleştirilmiş, savaş şartlarına rağmen kolordu ve bağımsız tümenlerin saymanları da Maliye Bakanlığı'na bağlanarak Bakanlığın mali disiplini temini kolaylaştırılmıştır.

Kanunla, vatani hizmet tertibinde daha önce bağlanan aylıkların ödenmesi de hükme bağlanarak millete vefa borcundan da vazgeçilmemiştir.

Savaş koşulları nedeniyle Osmanlı borçları için bütçeye ödenek konulmamış, borçların ödenmesi milli ve mali bağımsızlığın fiilen gerçekleşmesine kadar geri bırakılmıştır.

Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ufuktaki zaferi göstermesi bakımından en önemli dönemi hiç şüphesiz İnönü Savaşları'nın Sakarya Meydan Muharebesi'nin yapıldığı dönemdir. Bu dönemde zor şartların sonucu olarak uzun bütçe görüşmeleri de yapılamayacağından mali düzenlemeler bütçe kanunları yerine bir nevi geçici bütçe olan Avans Kanunları ile yapılmıştır.

Ankara'da mermi yapımında çalışan çocuklar.

1921 yılında Avans Kanunları'na dayanarak yapılan harcamalar Sakarya Meydan Savaşı'ndan sonra 28 Şubat 1922 tarihinde 197 sayılı 1921 yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu ile nihai bir metine bağlanarak birleştirilmiştir.

Bu bütçenin temel özelliği, savunma bütçesinin 1920 yılına göre yaklaşık bir kat artırılması ve diğer daire bütçelerinde azaltmaya gidilmesidir. Buna rağmen savaşın finansmanında güçlükler yaşanmış, Sakarya Meydan Muharebesi ancak Tekalif-i Milliye Emirleri'nin uygulanmaya konulmasıyla kazanılabilecek konuma getirilmiştir.

1921 yılında da 1920 yılındaki bütçe ve mali disiplin anlayışı korunmuştur.

1922 yılında da olağanüstü koşulların devamı nedeniyle mali yılın başlangıcında bütçe kanunu çıkarılamayıp harcamalar Avans Kanunları'yla yapılmaya devam edilmiştir. Bu kanun hükümlerine göre *Düyun-u Umumiye İdaresi*'nin tüm Anadolu'dan topladığı gelirler devlet bütçesine mal edilmekte ve bu idarenin giderleri de bütçeden karşılanmaktadır.

Kanunla, Tütün Reji İdaresi katma bütçeli bir kuruluş haline getirilmiş, Meclis adına denetimi yapacak bir Sayıştay'ın olmaması nedeniyle BMM hem bütçe uygulaması hem de kesin hesap anlamında bütçe hesaplarının denetimini de doğrudan üstlenmiş; bakanlara kesin hesapla-

rını düzenleme konusunda önemli sorumluluklar yüklenilmiştir.

1923 yılı başta Yunan Ordusu olmak üzere tüm işgal kuvvetlerinin Türk Yurdu'ndan atıldığı bir yıldır. Bununla birlikte gerek İngiliz işgal kuvvetlerinin ancak Mart ayında İstanbul'dan ayrılması, gerek Lozan Barış Görüşmeleri nedenleriyle Cumhuriyet olarak şekillenmesine az bir zaman kala yeni Türk Devleti'nin bütçe düzenlemeleri Avans Kanunları'yla yapılmaya devam edilmiştir.

Bütçe düzenlemelerinde dikkati çeken bir hüküm, Osmanlı Hanedanı'nın Türk Ulusu'nu temsil yetkisi bulunmamasına ve Mili Mücadele'nin önderleri için idam fermanı çıkarmasına rağmen Padişah ve Hanedan için ödenek ayrılmış olmasıdır.

2-Milli Mücadele'de devlet gelirleri ve gelir artırıcı politikalar

Milli Mücadele süresince uygulanan gelir sağlayıcı ve artırıcı politikalar BMM'nin açılmasından önceki dönem ve BMM dönemi olarak ayrıma tabi tutularak incelenebilir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ayak basıp kongreleri gerçekleştirme dönemiyle Kuvayi Milliye dönemi farklı özellikler göstermektedir. Kongreler döneminde daha çok Heyeti Temsiliye giderlerinin ve Erzurum ile Sivas Kongreleri harcamalarının karşılanması amacıyla son derece sınırlı bir mali kaynak imkanı

Büyük Taarruz öncesi bin bir güçlkle temin edilen kamyonlar Konya'da bakım ve onarımda.

bulunabilmiştir. Burada da asli rol Müdafa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri'nce yerine getirilmiştir. Bunun yanında halkın bağışlarına da baş vurulmuş ve 1500 lira civarında bir para toplanabilmiştir.

Erzurum Kongresi'nin toplanması sırasında Mustafa Kemal'in gösterdiği kişisel fedakarlık ibret alınacak bir durumdur. Mustafa Kemal Paşa'nın askerlik hayatı boyunca biriktirdiği 800 lirayı Kurtuluş Mücadelesi'ni ateşlemek üzere Erzurum'a gidebilmek için kendisinin ve beraberindekilerin giderlerini karşılamak için kendisinin ve beraberindekilerin giderlerini karşılamak için kullanması -günümüzde sahte harcırah beyannameleri düzenlenerek devlet parasını zimmetine geçirenler ya da Ankara İstanbul arasında devlet parasıyla uçakla kat ederken boş makam otomobilini Ankara İstanbul arasında seyir-ü sefer eden yöneticilerin ibretlik durumu göz önüne alınırsa- O'nun Ulus'u için her türlü fedakarlığı yapma azmine en güzel örneklerden birini oluşturuyor. Kuvayı Milliye döneminde birlikler ihtiyaç duydukları valilik kaynağı "nakdi ve ayni teberruh" adıyla halktan sağlamış olup, bu bağışlar bir tür vergi mükellefiyetidir. Bağış miktarları Kuvayı Milliye birimleri, Müdafa-i Hukuk ve Redd-i İlhak kuruluşlarınca tespit edilmiş olup bazen ölçünün kaçırılmasıyla bazen adaletten uzaklaşıldığı da görülmüş-

tür. Özellikle Çerkez Ethem oluşumu, Anadolu halkına keyfi muamelelerde bulunarak haksız uygulamalara yönelmiştir.

23 Nisan 1920 tarihinde BMM'nin açılmasından sonra düzenli orduya geçilmesi de göz önüne alındığında düzenli ve sürekli gelir kaynaklarına başvurulduğu görülmektedir.

Osmanlı dönemindeki savaşlarda varını yoğunu tüketmiş olan yorgun Anadolu halkının bu durumu dikkate alınarak ve iç isyanlara kapılması önlemek amacıyla BMM, gelir politikalarında yumuşak bir tutum izleme zorunda kalmıştır. Bu nedenle yeni vergiler koymak yerine geniş halk kitlelerini nispeten az etkileyecek vergilere ve gümrük vergilerine yapılan zamlarla gelir teminine çalışılmıştır.

Ancak Sakarya Meydan Muharebesi öncesi gelir politikalarında kökten bir değişiklik yapılmasının dönüm noktası olmuştur. Yunan Ordusu ve diğer emperyalist güçler ya Türk Ulusu'nu esir edecek ya da Ulus malını, canını ve kanını vermek pahasına tüm imkanlarını seferber edecekti. Tarihi boyunca esareti kabul etmeyerek "Ya İstiklal Ya Ölüm!" parolasını şiar edinen Türk Ulusu, kaçınılmaz olan büyük bedeli ödeyerek emperyalizmi Türk Yurdu'ndan temizleyebilmiştir. Gerek

Sakarya Meydan Muharebesi'nin gerek Büyük Taarruz'un finansmanında hem gelir artırıcı yeni mali yükümlülükler, yeni vergiler konulmuş hem de bir savaşın ve Ulusal Kurtuluş Mücadelesi'nin finansmanında o zamana kadar tarihin kaydetmediği uygulama olan ve dönemin Maliye Bakanı'nı gelir kaynağı yaratılması konusundaki çaresizliği karşısında bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın kaleme aldığı ve BMM'nin yasama yetkilerinin bir kısmını o eşsiz komutana devretmesi nedeniyle kanun kuvvetinde sayılan Telat-i Milliye Emirleri uygulamaya konulmuştur.

Tekalif-i Milliye Emirleri, ulusun malını, canını ve kanını ifade eden fedakarlıkların bir bütünüdür. BMM, 5 Ağustos 1921 tarih ve 144 sayılı Kanunla Başkomutanlık görevini yürütmek üzere kendi Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı memur eylemiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın 7-8 Ağustos 1921 tarihlerinde uygulamaya koyduğu Tekalif-i Milliye Emirleri, ulusun maddi ve manevi bütün varlığı ile ordusunun yanında yer alması açısından topyekün savaş stratejisinin dünyadaki ilk uygulamasıdır. Mustafa Kemal Paşa bu anlamda topyekün savaşı, Nutuk'ta "Millet fertleri, yalnız düşman karşısında bulunanlar değil; köyde evinde, tarlasında bulunan herkes silahla vuruşan savaşçı gibi kendini vazifeli sayarak bütün varlığını yalnız mücadeleye verecekti. Bütün maddi ve manevi varlığını yalnız vatan savunmasına vermekte ağır davranan ve müsamaha gösteren milletler savaş ve çarpışmayı gerçekten göze almış ve başarabileceklerine inanmış sayılmazlar" ifadesiyle veciz bir şekilde tanımlamaktadır.

Tekalif-i Milliye Emirleri, 10-11 ve 12 Ağustos 1921 tarihli *Hakimiyet-i Milliye* ve *Kastamonu*'da çıkarılan *Açıksöz* gazetelerinde tam metin olarak yayımlanmıştır.

Bu emirlerin on ayrı konuyu kapsamakta olup, savaşın her ne pahası-

na karşı olursa olsun kazanılmasının açık direktifleridir. Emirler içinde Anadolu halkının katlandığı fedakarlığı göstermesi bakımından belki de insanı en çok duygulandıran; Anadolu'da bacası tüten, ocağı yanan her evin cephedekiler için bir çift çorap, birer kat çamaşır ve bir çift çarık hazırlanmasını öngören iki numaralı emir olup, bu emir Büyük Taarruz'da Afyon dağlarında Yunan ordusuna ayağındaki çarıkla, çorapla ve hatta yalın ayak hücum eden Kuveyi Milliye Şehitleri'ne günümüz neslinin ödenemeyecek ölçüde borçlu olduğunun hazin bir ifadesidir. Bir numaralı emir, Tekalif-i Milliye Komisyonları'nın kurulmasına; üç numaralı emir tüccarın ve halkın çeşitli giyim eşyasını ve bazı edevatı parası sonradan ödenmek üzere teslimine; dört numaralı emir yiyecek niteliğindeki çeşitli tüketim mallarının sonradan parası ödenmek üzere yüzde 40'ına el konulmasına; beş numaralı emir halkın elinde kalan nakil vasıtalarının yüz kilometrelik bir uzaklığa kadar ayda bir defa olmak üzere parasız askeri nakliyat işlerinde kullanılmasına; altı numaralı emir ordunun giyimine ve beslenmesine yarayan bütün sahipsiz mallara el konulmasına; yedi numaralı emir halkın elinde bulunan savaşta gerek-

li bütün silah ve cephanenin üç gün içinde teslim edilmesine; sekiz numaralı emir akaryakıt, madeni yağlar, tutkal, mum, kablo, pil vb. tüketim malzemelerine bedeli daha sonra ödenmek üzere el konulmasına; dokuz numaralı emir savaşta yararlanılabilecek esnaf ve zanaatkarın sayıları ve durumlarının tespitine; *on numaralı emir* motorlu olmayan taşıt araçlarının yüzde 20'sinin ordu adına alındığına ilişkindir.

Emirler gereğince yapılan el koyma ve alım işlemleri karşılığında sahiplerine belge verilmek suretiyle devlet borçlandı. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, yoksul halkın katlandığı bu fedakarlığı, Cumhuriyet'in ilanından sonra belli bir plan dahilinde halkına geri ödemiştir.

Tekalif-i Milliye Emirleri ekonomik ve mali anlamları bakımından şu şekilde değerlendirilebilir: 2 numaralı emrin oluşturduğu birinci tür, daha çok "mal şeklinde ödenen" vergi niteliğindedir. 3 ve 4 sayılı emirlerin örnek oluşturduğu ikinci tür ise bir çeşit zorunlu iç borçlanma olarak nitelenebilir. Üçüncü tür yükümlülük bir çeşit hizmet vergisi niteliğinde olup 5 sayılı emir bu özelliktedir. Dördüncü tür ordunun ihtiyacı olan bazı mallara el konulmasını ifade etmektedir ve 6 sayılı emir bu nitelik-

tedir. 7 sayılı emrin örnek oluşturduğu beşinci tür ise doğrudan bir el koyma niteliğindedir. 9 sayılı emir altıncı türe örnek oluşturup belirlenmiş bir ücret karşılığında bazı esnaf ve zanaatkarın ordu ihtiyaçlarını karşılamak üzere çalıştırılmasıdır.

Tekalif-i Milliye Emirleri ile sağlanan imkanlar Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasıyla savaşın seyrini değiştirmiş, Büyük Taarruz öncesindeki uzun hazırlık döneminde de lojistik üstünlüğünü Türk Ordusu lehine çevirmiştir.

3-Dış yardımlar

Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında Türk Ulusu herhangi bir dış yardımdan yoksun kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının temel hedefi, savaşı ulusun öz kaynaklarıyla kazanmak olduğundan bu konuda ciddi bir arayışa da girişilmemiştir.

Emperyalizm karşısında Sovyet İhtilali oluşumu ile Türk Ulusu reel politik gereği karşılıklı işbirliği yapmak zorundaydılar. Türk Ulusu'nun emperyalizme direnmesi kuşatma altındaki Sovyet İhtilali'nin yaşama şansını artıracak, diğer taraftan da Sovyetler'den alınacak silah, cephane ve parasal yardımlar Batılı devletlerin tam desteğine sahip Yunan Ordusu'nun karşısında Türk Ordusu'nun savunma ve taarruz kabiliyetini artıracaktı. Bu karşılıklı bağımlılık esasında, Sovyetler'den parasal yardım, silah ve mühimmat alınmış; bunların karşılığında da tahıl ve diğer tarım ürünleri verilmiştir.

Bu yardımlara Fransız birliklerinin işgal altındaki Anadolu topraklarından çekilirken bıraktıkları silah, cephane ve uçabilir durumdaki on adet uçağı; Hint müslümanlarınca yapılan ve daha sonra Türkiye İş Bankası'nın kuruluş sermayesi olarak kullanılan 125 bin İngiliz Lirası'nı da ilave etmek gerekir.

Ulusal Kurtuluş Mücadelesi mali kaynak ve kullanımı anlayışının günümüz açısından önemi

Türk Kurtuluş Savaşı esas itibarıyla, ulusun kendi öz gücü ve kaynak-

Askerin ayağına sınırlı imkanlarla giyecek hazırlayan yemeniciler.

larıyla kazanılmıştır. Gücü tükenme sınırındaki bir ulus, kendisiyle kıyaslanmayacak işgal ordularını azim ve kararlılıkla bozguna uğratmıştır, bu uğurda malını, canını ve kanını ortaya koymuştur. Büyük Millet Meclisi, işgal güçleri Anadolu'dayken bu günün IMF'si olan Düyun-u Umumiye İdaresi'nin devlet içinde devletliğini sona erdirerek, ekonomik ve mali bağımsızlık ilkelerinden savaş şartlarında dahi taviz vermemiştir.

Dış borçlar karşılığında bütçeye ödenek koymayarak Osmanlı Devleti'nin Batı kapitalizmine olan borçlarının savaşın gidişatını olumsuz etkilemesini önlemiştir.

BMM üyelerinden milletin her ferdine kadar, görülmemiş bir fedakarlık örneği sergilenmiş, tüm kaynaklar Ulusal Kurtuluş'a hasredilebilmiştir. Meclis üyelerinin müteahhitlik yapamayacaklarına dair 23 Şubat 1922 tarih ve 235 Sayılı Kanun, gösterilen sorumluluğun en güzel örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Ulusun gösterdiği topyekün seferberlik sonunda özellikle Yunan Ordusu'na büyük bir ders verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Meydan Muharebesi'nden hemen sonra 14 Eylül 1921 tarihinde Yunan kuvvetini kırmak için millete beyanname başlıklı bildirisinde "...Mübarek vatanımıza tecavüz etmekte ısrar eden Yunanlılar bu defa Kral Konstantin'in saltanat hırsını tatmin için memleketlerinin bütün kaynaklarını açtılar. Para, asker, malzeme hususunda hiç bir fedakarlıktan çekinmeyerek aylarca hazırlandılar. Ayrıca Şark'taki siyasi menfaatlerini

muhafaza etmek için masum kanların dökülmesini arzu eden bazı ecnebi dostlarının hafî ve celi yardımlarına, teşviklerine istinad ettiler. Bu suretle vücuda getirdikleri muntazam ve mücehhez büyük bir ordu ile perfasızca Anadolu içlerine saldırdılar. Düşünmediler ki, Türkler vatan sevgisiyle olan göğüsleri kendilerinin melun ihtiraslarına karşı daima demirden bir duvar gibi yükselecektir. Filvaki milletimiz düşmanın hazırlıklarına mukabele için hiç bir fedakarlıktan çekinmedi. Ordumuzu takviye için para, insan, silah, hayvan, araba ve hasıl her ne lazımsa kemali habesle ibzal etti. Avrupa'nın en mükemmel vesayitiyle mücehhez olan Konstantin ordusundan ordumuzun techizat itibariyle de geri kalmaması ve hatta ona tefevvuk edebilmesi gibi inanılmaz mucizeyi Anadolu halkının fedakarlığına meydanunuz... Canımızı, namusumuzu almak üzere Haymana Ovaları'na kadar gelmen düşman evladı esir düştükleri zaman alicenap askerlerimizden ilk nidayı istirham olarak bir parça ekmek istemeleri manzarası mağrur düşmanlarımızın akibetini

gösteren manidar bir levhadır..." şeklindeki ifadesiyle ulusun gösterdiği büyük fedakarlığı çok güzel anlatmaktadır.

Böyle bir şanlı direnişi ve utkuyu gerçekleştirmiş Türk Ulusu'nun varlığı yeniden tehlike altındadır. Günümüzün Düyun-u Umumiyesi olan IMF adeta devlet içinde devlet konumundadır. Gayri safi milli hasılanın en az yüzde 6,5'lik oranı büyüklüğünde faiz dışı fazla verdirilmek suretiyle fahiş ölçüdeki faiz oranlarıyla nemalandırılan dış borçların geri ödemesi garantiye alınmakta; eğitim, sağlık ve savunma giderlerinde yapılan giderek artan ölçüdeki azaltımlarla ulusun mukavemet gücü zayıflatılmaktadır. Halkın satın alma gücü sürekli düşürülmekte, alınan dış borçlar ve halkın yurt içi tasarrufları işbirlikçi burjuvazi tarafından gasp edilmekte; her yeni doğan ve ileride doğabilecek Türk çocukları dahi binlerce dolar borçlu olarak dünyaya gelmektedirler.

İşte 80 yıl sonra Türk Ulusu'nun içine düşürüldüğü ahval ve şerait... □

Kurşun yapan kadınlar.

Şehircilik, koruma, dersler ve öğrencilerle dolu bir yaşam: Prof. Dr. Gönül Tankut

“Yeni kurulan Cumhuriyet’in başkentinin imarını en iyi o yazdı. Kendisine Yunus Nadi Sosyal Bilim Ödülü’nü kazandıran ‘Bir Başkent’in İmarı Ankara: (1929-1939)’ çalışması yeni kuşaklar için vazgeçilmez ve çok şey öğrenilecek bir başvuru kaynağıdır.”

Feyziye Özberk

Dergimizin yazarlarından Çağatay Keskinok’la “İz Birakanlar” bölümünde neler yapabileceğimizi konuşurken, ondan Gönül Tankut hocamızı tanıtım önerisi geldi. Prof. Dr. Gönül Tankut’u yazarımız ve dergimizin abonesi olarak ben de tanıyordum. Hemen telefon edip buluşma günümüzü belirledim. Geçen yıl, Gönül Tankut’u Mimarlar Odası’nın düzenlediği “1940-1960 me-zunu kadın mimarlar” toplantısında görmüş ve dinlemiştim. O gün, yirmi üç kadın mimarın hayatlarını, deneyimlerini genç meslektaşlarına aktardıkları, samimi bir sohbet, bir tür ‘hayat bilgisi’ toplantısı şeklinde geçmişti. Farklı bir meslekten de olsam, etkilenerken izlediğim güzel bir birliktelik olmuştu. Bir değer bilirlilik örneğiydi. Gençler için de gerçekten ufuk açıcıydı. O toplantıda yüreğimi acıtan bir değerlendirmem olmuştu: Eğitimlerini başarıyla bitiren birçok kadın mimar, eşleri ve çocukları için, hatta çoğunlukla onlardan bir istek bile gelmeden, mesleklerinde en önlere geçme yolunu, kendi istekleriyle terk etmişlerdi... İki sınıf arkadaşından biri, ülkenin, toplumun en önde; en gözde görevlerini üstlenirken; belki de daha başarılı olan diğeri, sıradan bir mimar olarak kalmayı gönüllü olarak seçmişlerdi. Pişman mıydılar? Bazıları pişmandılar, diğerleri seçimlerinden dolayı pişman olmadıklarını söylediler. Hangileri iyi yapmıştı? Bu belki de ayrı bir tartışma konusuydu.

Ondan bilgili, yurtsever bir aydın, olması istenmiş

Gönül Tankut, okumayı, öğrenmeyi, kendini geliştirmeyi, mesleğini hep öne almayı tercih edenlerden. Bence, iyi de yapmış. Tabii onun bu seçimi, belki de, hiç düşünmeden yapmasını sağlayan, doğuştan gelen bir şansı var. Birer Cumhuriyet aydını olan annesi ve babası... Ailesi onu, ‘sen kızsın’ koşullandırmasıyla yetiştirmemiş; ona ev işleri, çocuk büyütmek, yemek pişirmek, din kuraları öğretilmemiş; ondan bilgili, dil bilen, başarılı, yurtsever bir aydın olması istenmiş. O da bunları fazlasıyla yerine getirmiş, birer Cumhuriyet aydını olan annesine ve babasına layık bir evlat olmuş. “Benim annem Cumhuriyet kızıydı. Ben ise modern düşünce içinde Türkiye için önemli şeyleri düşünen, Türkiye’yi seven, Cumhuriyet’e inanan, Atatürk’ün büyüklüğünü ölçer ölçer bitiremeyen biriyim. Biz Atatürk’ü daha tanımamışız, kitabımı yazarken de ne kadar büyük olduğunu anladım. O bizim büyük şansımız. Benim gördüğüm cumhuriyet kavramını gençlerimize yeter derecede iletemiyoruz. Burada herkese görev düşüyor. Eğitimde de bu fazla vurgulanmıyor. Ben derslerimde hep uyarırım. Ama bu daha sistematik olarak ele alınmalıdır.”

“Kültür, varlıkların korunmasında öncü”

Şehir Plancıları Odası yöneticileri, Gönül Tankut’a Onur Ödülü verdikleri toplantıda, onu şu sözlerle ta-

nımlıyorlar: “Yeni kurulan Cumhuriyet’in başkentinin imarını en iyi o yazdı. Kendisine Yunus Nadi Sosyal Bilim Ödülü’nü kazandıran ‘Ankara, Bir Başkent’in İmarı’ çalışması yeni kuşaklar için vazgeçilmez ve çok şey öğrenilecek bir başvuru kaynağıdır. Mimarlık, şehircilik ve siyaset bilimi alanlarındaki eğitimi kendisine bütünsel bir bakış açısı kazandırmıştır. Kendisini dar çalışma alanlarıyla sınırlamamıştır hiç bir zaman. O nedenle ufku çok geniştir. Akademik görevlerinin ve bilimsel etkinliklerinin yanı sıra yıllarca koruma kurullarında görev almış ülkemizin tarihsel kültür varlıklarının korunmasına öncülük etmiştir.” Övücü, güzel sözler demeyin, çünkü söyleyenler onun özellikleridir.

Gönül Tankut’la karlı-buzlu bir günde ODTÜ Çamlık Sitesindeki evinde görüştük. Yanılmıyorsam bu sitede çoğunlukla ODTÜ öğretim üyeleri oturuyor. Çam ormanından gelen ferahlatıcı kokular ve manzara insana, keşke burada otursam dedirtiyor. Yan yana dizili villa tipi mütevazı evlerin küçük küçük genellikle gül yetiştirilen bahçeleri var. Son yıllara kadar aile büyükleriyle birlikte yaşamış. “Ben büyük aileden gelmiş bir insanım. Hiçbir sıkıntım yoktu, yemek pişirmek gibi şeyleri düşünmezdim, her şey hazır. Biraz ağalık yaptım”. Anne ve babasını kaybedeli yirmi yıl olmuş. Bir kaç yıl da teyze ve dayısıyla birlikte yaşamış. “...Dekanlık, hocalık, öğrenciler, iş-

ler derken kendimi hiç yalnız hissetmedim. Ben yemek işini hep geçiştirdim. Doktora da gitmedim. Bir gün bayıldım, hastaneye götürdüler... Romatizma yaşamımı zorlaştırıyor. Bu dönem derslere de gidemedim. Çok da spor yaptım, ata binmek, paten kaymak, yüksek atlamak, koşmak, yürümek hatta dans müsabakalarına girmek gibi. Kireçlenme var. Son beş altı yıldır hareketi ihmal ettim. Şimdi yaptıklarımı o zaman yapsaydım, bir şey olmayacaktı. Her şeyin bir bedeli var. Çok mutluydum. Bana herkes aferin diyordu, beklemediğim halde de aferin diyen vardı. Övülmeyi seven bir insan değilim; yüzüm kızarır, utanırım. Müzmin bekarlardanım. Çocukları, özellikle de küçük çocukları çok severim. Çocuğum olsaydı da ondanardım isteseydim: 'Aman anne sen her şeyi yaparsın, herkes seni dinler, bana ne ihtiyacın var' diyecekti. Şimdi ben öğrencilerimden istiyorum. Beni hastaneye götürün diyorum arada, severek gelip götürüyorlar... Bunlardan biri de Çağatay'dır. En büyük şansım ODTÜ'de hocalıktır, neredeyse kırk yıl oldu, ben bıkmadım bu işten."

Gönül Tankut, İstanbul doğumlu, annesi, babası da uzun zaman İstanbul'da yaşamışlar, İstanbul'da tanışıp evlenmişler. Babası Reşit Tankut, Maraşlı, uzun yıllar Maraş daha sonra da Hatay milletvekili olmuş, CHP'de parti müfettişliği yapmış. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirmiş. Annesi Amasyalı, anne tarafı Çerkez, baba tarafı ise Kafkasya'dan, Dağıstanlıymış. Ailede bu köken farklılıkları üzerinde hiç durulmazmış.

Kültür birikimimi babama borçluyum

Gönül Tankut'un çocukluğu, yazları İstanbul Erenköy'deki evin bahçesinde koşup oynayarak; kışları da Şişli'de geçer. Ailesi okumaya, öğrenmeye değer verir, özellikle de kızların okumasına önem verirler...Annesi, lise eğitimi almış, Almanca biliyor, keman çalıyor. Büyükkannesine, Amasya'da 'küçük beye-

fendi' derlermiş, herkes gelip akıl danışmış. Elinden de her iş gelen, 'müthiş bir kadın'mış. Gönül Tankut, İstanbul'da Şişli Terakki Lisesi'nde okur. "Okulumla övünürüm. Kültür birikimimi babama borçluyum. Yemek yerken masada bize ders verirdi, her şeyi öğretirdi. Ben ortaokul ve lisede sınıfın daima en çok bilen adamıydım. Babam çok okurdu, çok bilgiliydi. Çok genç yaşında Atatürk'ü de tanımış, Türk dili üzerinde çalışıyordu. Bir süre Türk Dil Kurumu'nun başkanlığını yapmış, bir süre de Ankara Üniversitesi'nde misafir hoca olarak ders vermiş. Tarih bilgisi müthişti, en büyük merakı Türk diliydi, Güneş Dil Teorisi'yle ilgiliydi. Bir de Türklüğü dünyaya tanıtan kişileri anlatırdı. Benden önceki dönemde polis müdürlüğü, kaymakamlık yapmış. Otuz yaşında milletvekili olmuş, sonra bütün ömrü boyunca milletvekili oldu. Ulus gazetesinin yazarıydı, çok güzel fikirleri vardı. 'Köylerimiz' diye klasikleşmiş bir kitabı vardır, tavsiye ederim okuyun.

"Şişli Terakki'de de bir tarih hocam vardı. Benim bugün verdiğim gibi tarih dersi verirdi, sadece şuraya gitmişler buraya gitmişler değil, sosyal yönleriyle tarihi olayları anlatırlardı. Onlar bugünün birçok üniversite hocasından daha iyilerdi. Onlar galiba daha bir Cumhuriyet adamıydılar, tarihi de seviyorlardı. Tarih aktif ve dinamik bir derstir. Geçmiş anlatan ölü bir ders değil. Olan olayların etkileri, bugüne kadar devam eder, onları yorumlamak gerekir. Neden-sonuç ilişkilerini bularak anlatmak gerekir. Ben derslerimi böyle geniş bir perspektifle anlatırım. Övünerek söylerim ki herkes dinlemeye gelir. Şimdi hastayım gidemiyorum, öğrencilerim eve gelip: 'Hocam sizin dersiniz dinlediğimiz iki dersten biriydi' diyorlar, boynuma sarılıyorlar. Şehir planlamasında bir söz vardır; 'sosyal kapital', yani insanların bir şeylere sahip çıkması, işte o çocuklar geçirdikleri o günlerle ve bana sahip çıkıyorlar.

Gönül Tankut, mimarlık eğitimini İsviçre, Zürih'te, Eidgenössische Technische Hochschule (ETC) denen

Avrupa'nın çok tanınmış bir okulunda yapar. Çok seçmeci bir okuldur; orayı dördüncü olarak bitirir. O tarihte mimarlık moda bir meslektir ama Tankut şöyle düşünür: "Mimar olursam sadece bir iki adamın parseli üzerine ev yapacağım, yahut proje çizeceğim, yahut bir kamu binası yapacağım. Halbuki ben insanlarla uğraşmak istiyorum, büyük gurupların sorunlarını çözmek istiyorum, o zaman şehir planlama öğrenmeliyim" diye düşünür. O zaman bu eğitim Avrupa'da verilmemektedir. Amerika'ya başvurur; hemen kabul alır. Orada Yale Üniversitesi'nde yüksek lisans eğitimi alır.

Türkiye'ye döner. 1958'de öğretim asistanı olarak Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde göreve başlar. "Tam benim yerim diye düşündüm, çünkü yeni başlayan bir kurumdu...Ben aynı zamanda bir siyaset bilimci olarak Demokrat Parti'nin yaptığı işleri hiç beğenmezdim, babam da onları eleştirirdi, birçok önemli konuda onları suçlu buluruz, onların yaptığı en iyi işin Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin kurulması olduğunu düşünüyorum. Başlangıçta çok sayıda yabancı hocamız vardı. İngilizcem çok iyi olduğundan, benim daha sonra vereceğim dersi veren yabancı hocanın İngilizce-

cesi de yetersiz olduğu için bana 'Sen vereceksin bu dersi' dediler. Doğrudan hocalığa başladım. Başta biraz Amerikan kopyacılığı yapıyorduk, tabii çok baştaydı. Daha saçımız örgülüyken hocalığa başladık. Şehrin problemleri ile uğraşmayı çok sevdim."

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi doktorası yapar

Bir burs kazanıp Fransa'ya gider. Daha ortaokul, lise yıllarından önce Almanca, sonra Fransızca ve İngilizce öğrenmiştir. Bir yıl Paris'te kendi deyimiyle: "yaşam dersi" alır. Dünyanın bir çok ülkesinden gelmiş gençlerle okullara gider, konferanslar dinlerler. Birbirlerinden çok şey öğrenirler. Döner ve yeniden ODTÜ'de ders vermeye başlar. O zaman ilerlemek için illa doktora yapmak gerekli değildir. O yıllarda biraz bilgi, tecrübe sahibi olduktan sonra doktora yapılması daha doğru bulunur. Gönül Tankut'a çok sevdiği hocası Tuğrul Akçura: "Gönül, iyi bir doktora, kırkıncıdan sonra yapılır, ona göre" der. Gönül Tankut doktora kararıyla ilgili olarak şunları söylüyor: "Çok değerli hocam Tuğrul Akçura'nın da doktorası yoktu fakat bilge bir insandı. Benim için doktora yapmak bir onur meselesi oldu. Avrupa'ya tekrar gitmeyi istemiyordum, babama da bir jest olacağını düşünerek Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde siyaset bilimi okumaya karar verdim. Çünkü şehircilik alanında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi, Ruşen Keleş ve Cevat Geray hocalarla tanışmıştım. Siyasal Bilgiler'de, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi doktoramı yaptım. Bu, kendime olan güvenimi yüzde yüz artırdı. Geremediği halde bir şeyi yapmak,

etik olarak doğru olanı yapmak hayatımda yaptığım en doğru işlerden biri oldu."

Gönül Tankut, 'koltuğunun altında' üç diploma ile ders vermeye devam eder, 1968'de Doçent, 1979'da Profesör olur, bölüm başkanı olur, fakülte dekanı olur, hep ODTÜ'dedir.

Verilen ödülün gerekçesi: 'Eğitimdeki olağanüstü hizmeti ve kamu yönetimindeki etkinliği' dir

Yüzlerce tez yönetir, koruma kurlarında görev alır, pek çok sayıda kamu hizmeti yapar. American Biographical Institute bütün dünyadan seçilmiş beş bin kişiden biri olarak ona 'Değer bilme ödülü' verir. Ödülün gerekçesi: 'Eğitimdeki olağanüstü hizmeti ve kamu yönetimindeki etkinliği' dir.

Gönül Tankut, şehircilik mesleğini nasıl değerlendiriyor? Ondan dinleyelim: "70'lerde Şehircilik ve Bölge Planlama Bölümü'nü bir bilimler bütünü olarak geliştirdik. 'Şehircilik bir süreç bütünüdür', burada rahmetli hocamız Raci Bademli'yi anıyorum. Bu söz onundur. Sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel bütün değerlendirmelerin sentezinden sonra tasarıma geçilir; tabii tasarım da ağırlıklı olarak vardır. Zorluğu da buradadır. Bir ekip içinde birbirinizi anlayacak ve birlikte çalışacaksınız. Şehircilik sadece sosyal bilimlerdir ya da sadece tasarımdır denilemez. İkisinden biri eksik olamaz. Şehircilik bütünsel bir bilim paketidir. İki yıl önce Avrupa Birliği'nden bir heyet geldi; bu kişiler Avrupa'daki Şehirciler Birliği'ne kayıtlılar. Anlatıkları şeyler bizim otuz yıl önce söylediğimiz şeyler. Neden onlar bilgilerini geliştirmemişler? Çünkü nüfusları artmıyor, şehirleri büyümüyor. Mülkiyet sorununu, kişi başına düşen değer sorununu, çevre standardı sorununu çözmüşler. Halbuki bizde altüst olup değişiyor. Sentez yapabilmek için pek çok bilgiye, görgüye ve kültüre ihtiyaç vardır. Zor ve hoş bir meslek,

ben de onun için halâ ayaktayım. Bu iş benim tipime uyuyor. Ben genellemeci biriyim, olaylara bütünden bakmaya meraklıyım. Yani genelden özele; aşağıdan yukarıya değil...

Şehir merkezleri ölüyor

Gönül Tankut'a "Bir Başkent'in İmarı Ankara:(1929-1939)" kitabını, ve günümüzün Ankara'sını soruyorum. "Siyaset biliminde doktora yaptım ama esas eğitimim mimarlık ve şehircilikti. Eğitim felsefesi olarak şu tutumdan üzülürüm: Bazı insanlar bir mesleğe girerler onu sevmeyiz, sonra başka bir mesleğe geçerler. Bu, lisans, yüksek lisans düzeyinde olabilir, arkalarında bıraktıkları mesleği gömerler. Böyle bir şeyin israf olduğuna inanırım. Ben kazandığım bilgileri sentezlerim. Ankara'nın başkent olarak gelişmesini bir siyaset bilim değerlendirmesine soktum. Kitabımda tüm kaynakları birebir okuyarak verdim. Çok kaynak okudum. Almanca bildiğim için Jansen'in bütün mektuplarını okudum. Bu kitapla Yunus Nadi Ödülü'nü aldım. Şehircilikte hangi bilim dalı ağır basar dersiniz; bu sorunun yanıtı politikadır. Ama bilen, teknik bilgisi olan politika...Partisinin adamını koruyan politika değil, şimdi bu adamlar ne diyorlar: 'Duble yol!' Şimdi Türkiye'nin politikası, ekolojinin vurgulandığı bir dönemde karayollarını, şehir trafiğini, motorlu trafiği artırmak mı olmalıdır? Yoksa atıl duran deniz, hava, demir yolu ulaşımını; toplu taşımayı mı artırmak olmalıdır? Gerekli olan bunlarla ilgili bir üst politika oluşturmaktır. Yol yaptırmak vb. çok para getiren ihalelerdir. Onlar, siyaseti ihale olarak alıyorlar. Siyasetin araziden önce, para getiren kısmı ihalelerdir. Ondan sonra da rant...Ankara kitabım temel bir kaynak oldu; kim Ankara ile ilgili ne yaparsa mutlaka kitabımı okuyor. Bibliyografilerde görülüyor. Kitapta geçmişini değerlendiriyorum. Sonuç olarak yapılan işler yüzde 25 başarılıdır diyorum. Onun üzerinde bir başarı göremiyorum çünkü Jansen de bu işlerden tam olarak anlamıyordu. Bambaşka bir adamdı ama o dönemde şehircilik bilgisi de yoktu. Yine de Cumhuriyet'in kurucula-

rı kahramanlık etmişler, en iyi kararları vermişler. Bugün olsa hiç olmazdı. Yunus Nadiler, Falih Rıfkı Ataylar toplumu düşünmüşler, Ankara'ya herkes sahip çıkarmış, herkes komşusunun bahçesinde ne ekili bilirmiş, herkesin bahçıvanı varmış; Gençlik Parkı'nda, Kızılay'da belediyenin orkestrası konserler verirmiş. Tabii o zaman Ankara'nın nüfusu on iki, on üç binmiş. Şimdi en büyük sorun, şehir merkezlerinin ölüyor olması. Noktasal merkezler çıkıyor: Realler şunlar bunlar... Bunlar şehrin dışında, yine otomobil kullanımını artırıyor, yine şehir dışında oturmayı teşvik ediyor. İnsanların seveceği bir şehir merkezi atmosferi yaratılmıyor. Şehir merkezimizde tarihi çevre varsa, ona gözümüz gibi bakacağız, onu koruyacağız ki hiç olmazsa insanlar onu görmeye gelsinler.

Koruma, gelişmenin itici gücü olabilir!

"Uzun yıllardan beri Kültür ve Tabyat Varlıkları Koruma Kurulları'nda görev alıyorsunuz. Deneyiminizden çıkarak Türkiye'nin kentleşme, gelişme, kentsel ve kırsal gelişme çabalarıyla koruma hedefleri nasıl bütünleştirilebilir? Bu olanaklı mıdır? Türkiye'nin önünde duran seçenekler nelerdir?" diye soruyorum ve onu en çok heyecanlandıran sorunun koruma olduğunu gözlemliyorum. "Koruma, gelişmeye engeldir fikri en yanlış düşünce biçimidir. Koruma tersine, gelişmenin itici gücü olabilir. Bunu yapmak gerekir. Bu tür hatalar Avrupa'da da yapılmıştır; Paris'te ortaçağ yoktur, Barok, Rönesans, büyük plan, kazayağı plan (Versaille planı), en eski döneme ait kiliseler vardır. Ortaçağı yok etmişler. Benzeri Roma'da da yapılmıştır. Roma'da da çok fazla antik dönem vardır, yine Rönesans ve sonrası vardır. İngiltere'de bazı dönemler kaybolmuştur. Ne yapmak gerekir, ben size yaşayan bir örnek vereyim: Sümerbank'ın arkasındaki parselin bir kısmında sinema varmış, o yıkılmış, oraya meşhur bir mağazaya proje yapıyor, ben de Koruma Kurulu'ndayım. Biliyoruz ki Ankara eski bir Roma şehri, Avrupa şehridir. Acaba bunu kaç tane politikacımız

biliyor? Romalıların deyimiyle Avrupa şehirleri taa Trabzon'a kadar gider. Bakıyorsunuz, kalınlardan hamam vb. yapılar çıkıyor. Bunlar eski Ankara'nın oldukça büyük bir şehir olduğunu gösteriyor. Arkeologlarımız, bu Roma şehriyle ilgili birkaç ütopya-senaryo geliştirseler bir yerlerden bir şeyler çıktıkça bu ütopya düzeltilir geliştirilir. Ben Koruma Kurulu'ndayken bunu belediyeye önerdim. Tabii kalıntılar çıktı diye üstteki binaları yıkmayacağız. Mümkün olursa yer yer sondağıla göstermelik yerler çıkar bunlar koruma altına alınır, yahut bunları belgeleyeceğiz, yazacağız. Ütopik de olsa insanların bir fikri olacak. Korumak gelişmeye engel olmamalı. Marifet bunların birbirini destekleyerek bir arada yürütülmesidir. Birini öldürerek elde edilen kazanç kazanç değildir. Orada Geç Roma Dönemi'ne ait bir yol çıktı taşlarla döşenmiş... Bura'yı açık hava müzesi gibi düzenledik çünkü bazı kalıntılar sinema yapılırken yok edilmiş, biz o boşluklara yeni binamızı yaptık. Aynı şey Havagazı Fabrikası için de geçerlidir; o da bir kentsel endüstri arkeolojisidir, onun da önemli verilerini korumak gerekir; o bölge Jansen planında da yeşil alan olarak gösterilmiştir. Tabii bazı bölümler de yeşil alan haline getirilebilir. Orası için bir proje yarışması yapmalarını önerdim. Kabul etmediler, paraları yokmuş... Bizim kültür varlığımız dünyanın hiçbir ülkesinde yok. Kültür varlığımız bizim siyasal silahımızdır, yeter ki bunu kullanmasını bilelim. Korumanın hak ettiği ilgiyi görmesini isterim. Korumanın yeterli bütçesi olmalıdır. Bunlar üstün ve nazik bir siyaset ister."

"Enerji, cesaret ve iyi niyet"

Yaşam anlayışınız nedir? Sevgi, mutluluk, dayanışma, dostluk sözcükleri size ne ifade ediyor? "Tuğrul Akçura hocamdan çok şey öğrendim. O derdi ki: 'İnsanlar yaşlandıkça ilgi alanları daralır, bencilleşir, güvenmek inanmak gibi duyguları zayıflar, en kötüsü de insanların size olan ilgileri azalır... İnsanlık kariyeri diye bir şey vardır. O kariyere çok iyi başlanmalıdır ki sonuna kadar

elinde bir şeyler kalsın.' İnsanları boş yere kırmak, eline ayağına basmak bunlar anlamsız şeyler. Her türlü şey var. Bugün iyiyiz sanıyoruz; yarın bakıyoruz ki her tarafımız bozuk. Birilerini küçümsemek, kalbini kırmak yapılmayacak şeyler, değmez. Halbuki siz o kişiye başka türlü davranıyordunuz belki ondan hiçbir zaman göstermeyeceği iyi bir hareket görürdünüz size karşı olmasa bile... Yani onu iyi bir yere itersiniz. Onun için ben hayatımda kimseye kötülük yapmamaya, kimsenin kalbini kırmamaya çalıştım. Sizi üzecek şeyler olmadı mı diye sorarsanız, çok oldu ama onları affettim." Gönül Tankut'un yüzünde gördüğüm o 'kız çocuğu safiyeti' demek ki yüreğindeki iyi duyguların yansımasıymış. Bölüm arkadaşları da "...bölümde insan ilişkilerini hep yumuşak tuttuğunu" söylediler.

Sizi mutlu eden şeyler nelerdir diyorum: "Yaptığım işlerin kabul edilmesi, beğenilmesi beni çok mutlu eden bir şeydi. Antalya Kale İçi Proje ekibinin başıydım, bu proje koruma projesi türünün Türkiye'deki ilk örneğiydi. Büyük bir onur ve gururla söylerim ki, ekibime de teşekkür ederek, hâlâ kendi örneğinin en iyisi.

"Mezunlar gününde eski öğrencilerim gelip hocam diye boynuma sarılıyorlar. Bakıyorum, saçları ağarmış... Bu da benim öğrencim, bu da öğrencim deyip onlara sarılmak beni gururlandırıyor ve mutlu ediyor.

Teybimi kapatıp vedalaşmak üzereyken: "Baharda size bir yazı yazayım" diyor ve heyecanla devam ediyor... Kıbrıs mı olur, Irak mı olur, koruma mı olur? Irak ve korumayı bir arada ele alabiliriz. Irak'ta her şeyi yakıp yıktılar. Bizimkilerin hiç sesi çıkmadı... Halbuki yok edilen tarih eserlerin çoğu Osmanlıdan kalmaydı."

Arkadaşı, mimar Mustafa Aslaner Gönül Tankut'u "Enerji, cesaret ve iyi niyet" diyerek üç kelimeyle tanımlamıştı. Ben de keşke bu kadar kısa ve gerçeğe uygun anlatımı öğrenebilsem.

Gönül Tankut, bütün yaptıklarınız, yapacaklarınız için teşekkür ediyoruz. □

Gönül Tankut demokrat, insan sevgisiyle dolu kişiliğiyle üniversitemizde mümtaz bir yere sahiptir

Prof. Dr. Melih Ersoy

1950'li yılların ilk yarısında Birleşmiş Milletler'in danışmanı olarak Türkiye'de konut ve yerleşim sorunlarına ilişkin olarak inceleme yapmak ve politika üretmek üzere Türkiye'ye davet edilen Prof. C. Abrams'ın ilk önerisi Türkiye'de şehir planlama konusunda uzman eleman ve öğretim üyesi yetiştirmek üzere bir üniversite açılması oldu. Ankara'da ODTÜ bu öneri üzerine kurulurken açılan ilk bölümlerin başında da Şehir ve Bölge Planlama Bölümü geliyordu. Ancak, bu konuda Türkiye'de eğitim verebilecek düzeyde kişi sayısı son derece sınırlıydı. İşte, Gönül Tankut hocamız bu çok sınırlı sayıdaki uzman arasında yer alan değerli bir öğretim elemanı olarak, ülkemizde kendi alanında ilk olan ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nün kuruluşundan başlayarak bugüne dek tüm yaşamını, yorulmaksızın şevkle, azimle, sevgi ve istekle bu mesleğinin gelişimi için hasretmiştir. ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde verilen dersler içinde Gönül Hoca'nın verdiği dersler kadar keyifle izlenen ders sayısının az olduğunu da burada hemen belirtmek gerekir. Gönül Hocamızın yetiştirdiği öğrenci ve öğretim elemanının sayısını hesaplamak mümkün değilse de, şehir planlama meslek topluluğu içinde onu tanımayan ve doğrudan ya da dolaylı olarak onun mesleki katkılarından habersiz bir kişi olmadığı kesindir.

Sn. Tankut ülkemizde sadece şehir planlama mesleğinin değil, kent-sel/tarihsel koruma bilincinin oluşmasında da çok büyük emek ve katkı vermiştir. Bu konuda 1970'li yıllarda Yüksek Koruma Kurulu üyeliği ile başlayan sabırlı çabalarını günümüzde de Ankara Koruma Kurulu Başkanı olarak halâ sürdürmektedir. Hocamız, ayrıca ODTÜ'nün ve OD-

TÜ Mimarlık Fakültesinin ilk seçilmiş kadın yöneticisi olarak demokrat ve insan sevgisiyle dolu kişiliğiyle üniversitemizde mümtaz bir yere sahiptir. Son olarak, Gönül hocamız Cumhuriyetimizin yetiştirdiği ilk nesil kuşağın bir ferdi olarak, her zaman onun inançlı ve inatçı savunucularından biri olmuştur. Böyle niteliklere sahip bir hocanın öğrencisi olmak ayrıcalığını yaşamış bir öğretim üyesi olarak kendimi gerçekten şanslı ve mutlu hissediyorum. Hocamıza daha çok uzun ve sağlıklı yıllar diliyorum. □

Gönül Tankut'u tanımak mutluluktur

Mimar. Mustafa A. Aslaner

Gönül Hoca'yı, ODTÜ'de Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölüm Başkanlığı'nı yürütürken tanıdım. Yüklendiği önemli görevi, abartmayan, alabildiğine doğal, kısaca mert, mütevazı bir hanımefendi...

Eğitim sırasında zaman içinde bir araya gelmemiz dışında, Gönül Hocam beni Orta Anadolu Anıtlar Kurulu'nda görevlendirdikten sonra sürekli, bir programa bağlı birlikteliğimiz, mesai birliğimiz başlamıştır. Yıllarca kurul toplantılarına aynı arabada gidip gelmenin ve kurulda birlikte çalışmanın müstesna bir önemi vardı benim için. Yolda günlük olaylar dışında çoğunlukla konumuz tarih olmuştur, ikimiz de geçmiş örneklemeye meraklıydık ve ben uzmanlık konusu olan şehirciliği hakkıyla özümsemiş, yüzeysel değil, derinlemesine bilen, geçmiş günümüze ve geleceğe bağlayan katıksız bir aydını tanıdım yol arkadaşlığımız boyunca.

Kurul başkanlığı sırasında Gönül

1929 yılında Ankara Ulus'taki İş Bankası binası.

Hanım eğitimini üç yabancı dilde tamamlamış bir akademisyen olarak, her konuyu herkesin anlayabileceği sade, katıksız açık bir dille ortaya koymuş, özenilecek bir çabuklukla kavramış, sentezini yapmış ve ilgileri bıktırmadan ve bekletmeden sonuçlandırmıştır. Sırasında belli etmeden çevresindekilere dersini de vermiştir. Üstelik, sorumluluktan çekinerek yapay dogmaların, olumsuz kararların arkasına sığınmadan, sorunlara inançlarından taviz vermeden cesaretle gerçekçi çözüm bulmayı görev edinerek.

Gönül Tankut'la son sürekli beraberliğimiz son aylarda sağlık sorunları sırasında olmuştur. Mafsalları dolayısıyla acı çekerken, şikayet etmeden son derece cesur, günü ile alabildiğine ilgili eski Gönül ile beraberdim. Belki biraz yalnız hissediyordu kendini. Bundan böyle söylediklerimizi not edip saklamaya karar verdim. Evet kısaca: Gönül Tankut Hoca ile beraber olmak bir ayrıcalıktır, bir mutluluktur. □

Hareket, hareket bilinci ve toplum sağlığı

Sağlık eğitiminin en temel amaçlarından birisi bireylere hareket bilincinin kazandırılmasıdır. Hareket etme güdülenmesi içerisindeki bireyler sağlıklı bir toplum yaratılmasında temel etmendir.

Prof. Dr. Çağatay Güler

Sağlık bedensel, ruhsal ve sosyal bakımlardan tam bir iyilik hali olarak tanımlanır. Bu öğeler birbiri ile karşılıklı etkileşim halindedir. Kişinin sağlığı ile ilgili bazı faktörleri ana babadan genetiksel olarak aldığı bilinmektedir. Diğer önemli etken ise yaşadığı çevredir. Toplumun diğer bireyleri, beslenme, yaşanan bölge çevresel öğelerdir. Çevre sürekli değişim içerisinde. Sağlık açısından bu değişim daha da belirgindir.

Kişi her gün her an sağlığı ile ilgili kararlar verir ve seçimler yapar. Kişinin davranışları sağlığıyla dolaylı yada dolaysız ilişkidir. Kişinin sağlıklı davranmasında birinci koşul sağlık bilgisine sahip olmasıdır. Kişinin karar ve davranışlarında sağlık bilgisi önemlidir. Kişinin sahip olduğu kuramsal sağlık bilgisinin yanı sıra, kendisi ve çevresi ile ilişkili bilgisi de sağlığı ile yakından ilişkilidir. Kişinin genetiksel özellikleri ve çevresinin bileşik etkisi onun başkalarından farklılığını oluşturur. Etkileşimi ve etkileri de farklı olabilir. Kişiler ilgilerini deneyerek, deneyimlerle, başkalarından, doğrudan sistemli öğrenimle kazanabilir(1-5).

Bilgilenme deneyim ve öğrenme yaşantıları ile sağlanır. Yaşantı ve yaşam birbiri ile karıştırılmamalıdır. Yaşantı herhangi bir olayın yaşanmasıdır. Doğumdan ölüme kadar tüm yaşantıların toplamına yaşam den-

mektedir. Öğrenme yaşantıları davranış değişikliği açısından çok önemlidir.

Davranışlar ve sağlık

İnançlar, eğilimler ve tutumlar değerler kişinin davranışlarında etkilidir. Değerler kişi için en önemli inanç ve standartların tümüdür. Aynı toplumda yaşayan kişilerde ortam değer ve eğilimler vardır. Sağlık bilgisinin yanı sıra sağlıkla ilgili tutum da sağlığı etkiler. Tutum bir şeye karşı veya birisine karşı düşünce ve duygularımızı ifade eder. Bilgi ve deneyimlerle yönlendirilir. Bütün bunlar kişinin sağlıkla ilgili kararını etkileyecektir. Bilgi, tutum ve kararlar davranışı belirler. Oluşturur. Kişinin sağlıkla ilgili davranışları onların sağlık düzeyini ve niteliğini belirleyicidir. Batı ülkelerinde gerek yaşama koşulları gerekse demografik koşullar sağlık eğitiminin konularının önemli boyutta değişimine

neden olmuştur(6).

Sağ kalma, yaşama ve güvenlik performansa; fizik güçten fiziksel yeterliliğe; mental hijyenden mental etkinliğe; sağlıklı toplumlardan sağlıklı çevre ve politikalara kayma söz konusudur(6).

Ülkemizde sağlık eğitim çalışmalarıyla ilgili olarak sektörler arası işbirliğinin eksikliği gelişmiş ülkelerdeki aşamaya varmamızı engellemektedir. Sağ kalma, yaşama, güvenlik, mental hijyen, sağlıklı toplum hedefi önceliklidir. Bu aşamaların tamamlanmasından sonra performans, fiziksel yeterlilik, mental etkinlik, sağlıklı çevre politikalarına kayabilmemiz mümkün olacaktır.

Sağlık eğitimi

Bunların hepsinde sağlık eğitimi stratejik veya alt birim olarak bulunmaktadır. Ancak temel uygulama sağlığı geliştirme uygulamasıdır(6).

Gelişmekte olan ülkeler bulaşıcı hastalıklar, beslenme yetersizlikleri ve dengesizlikleri, güvenli çalışma koşulları, yaşanan çevre, sağlık bakım hizmetine ulaşabilme yetersizliği, yetersiz bilgi ve örgütlenme gibi nedenlerle erken ölüm ve önlenbilir hastalıkların etkisinde kalmaya devam etmektedir(1-5).

Sağlık eğitimi bireyin, sağlıklı olma koşullarını hazırlayan, sağlıklı olmayı mümkün kılan, ve güçlendiren; yada buna yönelik kolektif bir davranış için aynı etkileri yapan öğrenme yaşantılarının herhangi

bir bileşimidir.

Okul sağlığı eğitimi okul öncesi, ilkököl ve lise görevlilerince; öğrencilerin sağlıkla ilgili tehlikelerden kaçınmalarını sağlayacak istek ve becerileri kazanmalarını sağlamaya, daha sonraki yaşamlarında sağlıkla ilgili olarak öğrenmeleri gereken ileri bilgilere temel oluşturacak bilgilerin verilmesini amaçlamaktadır. Okul sağlığı eğitiminin temel uygulama alanı sınıflardır. Çocuk ve ergenler başlıca hedef grup olmaları nedeniyle pedagojik esaslı olmak zorundadır. Başlıca, çocuk ve gençlerin sağlık ve davranış sorunlarına yönelik olmalıdır. Okul sağlığı uygulamalarının diğer belirgin bir özelliği ise davranışsal ve sağlık sonuçları ile sınırlı kalmasıdır(6,8).

Bunun dışında yere, amaca, davranışa veya hastalığa özgül sağlık eğitimleri de bulunmaktadır: İş sağlığı eğitimi, beslenme eğitimi, beden eğitimi, diyabet eğitimi veya diş sağlığı eğitimi gibi.

Sağlığı geliştirme uygulamaları

Sağlığı geliştirme sağlıklı olabilmek için herhangi bir davranışı veya koşulu destekleyen eğitimsel, örgütsel, ekonomik ve çevresel desteklerin herhangi bir bileşimini tanımlamaktadır.

Sağlığı geliştirme uygulamaları sorun olan davranışın risk altındaki birey veya grubun denetiminin ötesinde olduğunda sağlık eğitiminden daha ileri bir uygulamadır. Sağlığı geliştirme halk sağlığı ve koruyucu hekimliğin önemli bir bileşenidir(6).

Gelişmiş bazı ülkelerde hastalıkları önlemeye yönelik ulusal strateji üç bileşeni içermektedir: 1) Sağlığın davranışsal nedenlerine yönelik sağlığı koruma uygulamaları. 2) Çevresel nedenlere yönelik sağlığı koruma uygulamaları. 3) Tıpsal kaynakların ve hizmetlerin örgütlenmesine yönelik koruyucu hekimlik uygulamaları(9).

Koruyucu hekimlik aslında yanlış bir çağrışım yapmaktadır. İnsanların sağlığının başkaları tarafından korunabileceği biçiminde yanlış bir algılamaya yaratabilmektedir. Kendileri için kötüyü yapmayı sürdüren kişileri; korumak mümkün değildir. Bu

nedenle sağlığı geliştirme kavramı gelişmiştir. Buradaki yaklaşım pozitif bir yaklaşımdır ve kişilerin tam olarak sağlıklı davranışları konusunda güçlendirilmeleri esası vardır.

Toplum bireylerinin, 1) Sağlıklı beslenen, 2) Fizyolojik kapasitele-riyle oranlı günlük egzersiz yapan, 3) Uyumlu, 4) Sosyal, 5) Başkalarına yardım eden, 6) Dinlenme ve rahatlamaya zaman ayıran bireyler olmaları amaçlanmaktadır. Burada amaç gerek sağlık meslek elemanlarının yardımı gerekse kendi tutumları ile kişilerin kendi sağlıklarının sorumluluğunu almalarıdır.

Sağlığı geliştirme sağlığın kişisel, sosyal ve ekonomik gelişmenin ön şartı olduğu ve yaşam kalitesinde temel öğeyi oluşturduğu noktasından hareket eder. Bu bireyin ve bir çok sosyal kurum ve kuruluşun katılımını gerektiren bir durumdur. Bunlar arasında yasal düzenlemeleri yapanlar, toplum eğitiminden sorumlu olan kurum ve kuruluşlar, kent planlamasından ve yönetiminde sorumlu olanlar, ticari ve endüstriyel kuruluşlar, sendikalar, gönüllü örgütler, sağlık meslek elemanlarının çalıştığı ve ilgili olduğu hemen her kuruluş sayılabilir.

Sağlığı koruma evreleri

Sağlık eğitiminde temel amaçlardan birisi bireylere sağlığı korumaya yönelik davranış özelliklerinin kazandırılmasıdır. Sağlığı koruma birincil, ikincil ve üçüncül koruma evrelerinin hepsini kapsar. Birincil koruma uygulaması hastalıkların görülme sıklığını, erken ölümleri önlemeye yönelik bir uygulamadır. Toplumun

ve bireylerin sağlığını korur. Pekiştirici nedenleri ortadan kaldırmayı, istenilen sağlık düzeyinden uzaklaşmaya yol açabilecek belirleyicileri ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. İkincil koruma erken tanı ve anında müdahale ile toplam hasta sayısının azalmasını sağlar. Hastalığın ilerlemesini geri çevirmek, durdurmak yada geciktirebilmek için hastalığın doğal öyküsü içinde mümkün olduğu kadar erken dönemde belirlenmesi amacıyla yapılan çalışmalara tarama denmektedir. Böylece tersinir olmayan döneme girmeden önce hastalıkların erken tanısına yönelik uygulamalara ağırlık verir. Üçüncül korumada hastalık ve sakatlığın ön-

lenemediği durumlarda kötüleşmeyi ve komplikasyonları (karmaşımları) en aza indirmeyi amaçlamaktadır(10).

Sağlık eğitiminin en temel amaçlarından birisi bireylere hareket bilincinin kazandırılmasıdır. Hareket etme güdülenmesi içerisindeki bireyler sağlıklı bir toplum yaratılmasında temel etmendir.

Güdülenme (motivasyon) terimi bireye davranışını etkilemek üzere yapılan herhangi bir müdahaleyi değil kendi içsel dürtülerini tanımlamaktadır. Müdahaleler kişinin motivasyonunun kullanılmasını veya ödüllendirilmesini amaçlamaktadır. Onu güdülemez. Onu motive edemez. Bu terim hatalı olarak davranışsal değişikliğin sağlanması için ekonomik güdülerine gereksinim ve gerek sağlık eğitimi amaçlı gerekse yönlendirici programlarda başvurulan bazı uygulamalar için kullanılmaktadır.

Davranış değişikliği

Davranış değişikliği önceliği davranışları değiştirmek olan daha geniş boyuttaki eğitimsel ve politik yaklaşımları tanımlamaktadır. Davranış değişikliğinin algısal ve beceriye yönelik bileşenlerinin çoğu, kendini yönlendirme dahil olmak üzere esasında eğitimseldir.

Spor ve beden eğitimi

Spor günümüzde giderek yarışma sporlarını tanımlayan bir terim olarak kullanılır hâle gelmiştir. Bunda gazetelerin spor sayfalarında sadece yarışma sporlarının özellikle futbolun yer aldığı bir bölüm olması, yarışma sporlarının tanıtım ve toplumsal tanınırlıktaki etkisi de önem taşımaktadır.

Sonuçta kişiler spor denildiğinde markalı spor giyeceklerle, özel spor alanlarına ve popüler uygulamalara doğru yönelmektedir.

Halk sağlığı açısından spor hareket bilinci anlamına gelmektedir. Hareket bilinci kazanmış bir kişinin temel amacı durağan yaşama kaymasını engelleyecek sistemli ve sürekli, kendisiyle ve başkasıyla yarışma amacı taşımayan bir bedensel hareketlilik içerisinde olması anlamına gelmektedir(11,12,13).

Burada spor sözcüğü yanıltıcı olmamalıdır. Spor denince sadece özel koşullarda yapılan müsabaka sporları akla gelmemelidir. Kuşkusuz bu uygulamalar da sağlık açısından önemli yararlar sağlar. Ancak özel koşullar gerektirdiğinden kişide bu koşullar sağlanmaksızın söz konusu uygulamaların yapılamayacağı gibi bir izlenim uyandırmamalıdır. Spor ve beden eğitimi uygulamaları kişilerin hemen her koşulda zaman ayırmaları gereken uygulamalar için kullanılmaktadır. Daha doğrusu hareketli yaşama bilincini tanımlamak üzere kullanılırlar. Hareketli bir yaşam hem damar sertliği, eklem

bozuklukları gibi bir çok hastalığın önlenmesinde, hem de kişi sağlığının sürdürülmesinde temel gereksinimlerden birisidir.

Kişiler durağan bir hayat sürmek yerine hareketli bir hayatı seçmek zorundadır. Bu seçim bir çok yaşlılık sorunun ortadan kalkmasını, kişi sağlığının daha üst düzeye çıkmasını sağlar. Hareketli bir yaşam sürmek için her türlü olanak zorlanmalıdır. Kent yaşamında zorunlu olmadıkça taşıta binmekten kaçınmalı, yürüme, bisiklete binme tercih edilmelidir. Bulunan her fırsatta kapalı ortamdaki açık havaya çıkılmalıdır. Masa başında bile gereğinde yapılabilecek basit beden eğitimi hareketleri bulunduğu unutulmamalıdır. Seçilen bedensel etkinliğin vücutta tek kas yada kas guruplarına yönelik olmaması, tüm vücut kaslarını bir bütün olarak çalıştırması gerekir(11,12,13).

Bütün kasları çalıştıran hareketler

Spor denince sadece özel koşullarda yapılan yarışma sporları akla gelmemelidir. Spor ve beden eğitimi uygulamaları kişilerin hemen her koşulda zaman ayırmaları gereken uygulamalar için kullanılmaktadır.

Sağlık için gerekli beden eğitimi hareketleri vücuttaki bütün kasları çalıştıracak biçimde seçilmelidir. Sadece kolları veya sadece bacakları

çalıştıran hareketlere ağırlık verilmesi tehlikelidir. Zaten insanlar için önerilen en yararlı hareketler masa tenisi, yüzme, engebeli arazide yürüme, basketbol, voleybol gibi bütün vücut kaslarını birden çalıştıran sporlardır.

Beden eğitimi hareketlerinin aralıklı yapılan uygulamalar gibi algılanmaması gerekir. Düzenli ve sürekli yapılmalıdır. Belirli aralarla ağır egzersiz uygulamaları, beden eğitimi hareketlerinin kilo alındığında yapılacak uygulamalar gibi görülmesi çok tehlikelidir.

Dinlenme bedensel ve ruhsal dinlenmeyi bir arada kapsamalıdır. Yararlı ve dinlendirici özel uğraşlar günlük yaşamın zorlayıcı etkisinden kurtulmamızı kolaylaştırır. Bu uğraşları yaparken bulunduğumuz ortama koku, duman vb yayan kimyasal maddelerden kaçınılmalıdır. Bu gibi maddelerle uğraşılması gerekiyorsa maske ve eldiven dahil gerekli koruyucu önlemler alınmalıdır.

Dinlenme

Dinlenme çalışma etkinliğinin artması açısından vazgeçilmez bir uygulamadır. Bu nedenle dinlenmeye yeterince zaman ayrılmalıdır. Dinlenmenin çalışma dönemleri içerisine serpiştirilmesi önerilmektedir. Sürekli dinlenmeksizin çalışmak verimi düşürür ve düşünme etkinliğini azaltabilir. Bu nedenle tempolu çalışma dönemlerinde de uygun dinlenme araları verilmelidir.

Boş zamanların kirli havalı, izbe ve kalabalık ortamlarda geçirilmesinden kaçınılmalıdır. Özellikle kahvehane, birahane vb yerlerin uygun olmayan ortamlarının sağlık açısından da önemli sakıncalar yarattığı bilinmektedir. Dinlenme zamanlarında yararsız ve sinir bozucu tartışmalardan kaçınılmalıdır.

Duruş

Duruş tıp dilinde postür denir. Postür, kişinin otururken, yürürken veya ayakta dururken vücuduna ve iskelet sistemine verdi-

ği şekli anlatır. Kaslar, iskelet sistemi, beyin ve sinirler arasındaki uyumu bozacak bir duruş özelliği önemli sağlık sorunlarına yol açabilir. Mesleklere bağlı olarak yapılan uygulamalar sırasında duruş özellikleri değişebilir. Bir madencinin duruşu ile piyanistin duruşu çalışma sırasında farklı olabilir. Ancak sağlıklı duruş ve yürüme için geçerli kurallar herkes için aynıdır. İş gereği zorunlu olarak alınan duruş şeklinin vücutta bozukluk yapmasını önleyecek araç ve gereçler de geliştirilmektedir. Bu gibi araçların geliştirilmesi ile ergonomi bilimi uğraşır.

Zararlı davranışlar

Vücudun duruş özelliğini bozan nedenler şöyle sıralanabilir: 1) Hareketsiz bir hayat sürme: Özellikle erişkin dönemde hareketin azalması, sürekli masa başı işi yapılması, kilo almaya, kemiklerin zayıflamasına yol açar. 2) İş yaparken olumsuz duruş biçimleri iskelet yapısında biçim bozukluklarına neden olur. 3) Hatalı duruş ve hareket alışkanlıkları iskelet sisteminde eğriliklere, yapısal bozukluklara yol açar. 4) Ayak yaylarını oluşturan kemiklerin bozuklukları yürüme ahenginin bozulmasına, ayakta yürümeyi olumsuz etkileyen değişikliklere yol açar. Ayak sağlığı ve yapısına uygun olmayan ayakkabılar bu durumu artırır. 5) Ruhsal çöküntü durumlarında iskelet sisteminin duruşu da olumsuz etkilenir. Kişinin kendine güveni olduğunda dik yürür, dik oturur ve yürüme ahengi düzelir. 6) Kullanılan araç ve gerecin, oturulan sandalye, koltuk ve sıraların ergonomik olmaması iskelet sisteminde bozukluklara sebep olur. Bunun sonucunda boyun, sırt, bel ve eklem ağrıları ortaya çıkar. 7) Yatağın çok yumuşak olması da kas, kemik ve eklem ağrılarına yol açar. 8) Vücudun kaldırabileceğinden daha ağır yüklerin taşınması, özellikle gelişme çağındaki çocukların ağır çanta taşımaları duruş özelliğini bozar, iskelet sisteminde eğriliklere yol açar. 9) Bele korse ve kuşak sarılması karın kaslarının zayıflamasına, güçlerini kaybetmesine yol açar. Şişmanlamayı kolaylaştırır. Duruş özel-

liğini bozar. 10) İskelet sisteminin ve dolayısıyla duruşun korunması için yerden bir şey alırken, bir ağırlık kaldırırken hiçbir zaman belden eğilmemeli, dizlerden eğilerek almak alışkanlık haline getirilmelidir. Bir ağırlığı iterken güç dizlere verilmelidir. 11) Sınıfta, iş yerinde dik durmalı, dik yürümeli ve dik oturmalıdır. Sırt kamburlaştırılarak yürünmemeli, adımlar tam ve net olarak atılmalıdır. Her fırsatta yürümek alışkanlık haline getirilmelidir. 12) Çok dar elbiseler, kemer ve ayakkabılar da duruşu bozar.

İyi bir duruşun özellikleri nelerdir?

İyi bir duruşta kişi, rahat, kollarını yana sarkıtmış, eğilmeden, başına bir kitap koyduğunda kitabı düşürmeden yürüyebilecek ahenkte olmalıdır. Omuzlar birbirlerine uyumlu olmalı, bel ve sırt eğimleri artmalıdır. Boyun öne eğilmemelidir. Dizler düzgün olmalı, gergin ve zorlanmış durumda tutulmamalıdır.

Yürüme, duruşun bozulmasına neden olabilen veya duruşun düzelmesini sağlayan çok önemli bir uygulamadır. Yürürken ritmik ve uyumlu yürünmelidir. Ayaklar yerde sürünmemeli, her adımın hakkı verilmelidir. Yürüme olayı ayaklar üzerinde vücudun kaydırılmasıdır. Adım atılırken kollar ve vücudun diğer bölümleri ile denge sağlanırken vücut ağırlığı bir ayakta diğerinin üzerine kayar. Yürümede ayak başparmağı

çok önemlidir. Ayak başparmağı dışa veya içe dönük durumda ise yürüme zorlaşır. Sağlıksız ayakkabı ayak parmaklarının biçimini bozan, ayak yaylarını zorlayan önemli bir etkenidir. Aşağıdaki egzersizler yürümede ve ayak sağlığında çok yararlıdır:

1) Ayaklar arasında 15 cm. açıklık olacak biçimde durulur. Daha sonra ayakların dış kısmına basarak ayaklar birleştirilir veya ayakların dış kenarına basılarak yürünür. 2) Ayaklar 25 cm. kadar açıldıktan sonra yerden ayaklarla bir şey alınmak isteniyormuş gibi kavrama hareketi yapılmaya çalışılır. Yere bir bilye ya da kalem konularak ayak parmakları ile alınmaya çalışılır. 3) Ayak başparmakları mümkün olduğu kadar öne doğru uzatılmış durumda tutulur ve bu durumda yürünmeye çalışılır. 4) Duvardan 50 cm. kadar uzakta durulur. Yüz duvara dönüktür. Başparmaklar olabildiğince karşıyı gösterecek biçimde gerilir. El ayakları duvara dayanır. Eller, baş hizasının biraz üzerinde yerleşmiş olmalıdır. Bundan sonra başparmaklar mümkün olduğunca gergin tutulmaya devam edilerek duvara dayanıp vücut tekrar geriye itilir. Bu hareket yavaş yapılmalıdır.

Bu hareket ayak yaylarının düzelmesine, yürümenin daha ahenkli olmasına yardım eder. Sporcuların yürüyüşüne dikkat edilecek olursa onların normal kişilerden daha ahenkli yürüdükleri görülür. Sporcular sü-

rekli bedensel etkinlik içerisinde bulunduğundan duruşlarını oldukça geliştirmişlerdir. onlar gibi yürümeye çalışmak yararlıdır. Başın üzerine bir kitap konulduğunda hiç düşürmeden yürütecek bir ahenk sağlanmalıdır.

Sağlıklı giyinme

Sağlığımızı koruyabilmemiz için dış ortam koşullarına göre giyinmemiz gerekir. Giyecekler hava, mevsim ve sıcaklık şartlarına uygun olmalıdır. Giyecek araçlarının allerji yapmayacak, teri emebilecek özellikte maddelerden yapılması yerinde olacaktır. Vücudun kirlenmesine yol açabilecek işlerde önlük, ellerin kirlenmesine yol açabilecek işlerde eldiven giyilmelidir. Ayrıca yapılacak iş sırasında elleri, vücudu, gözleri, kulakları veya başı korumamız gereken bir durum ya da tehlike varsa özel koruyucu giyecekler giyilmelidir. Bu giyecekler tüm iş uygulaması süresince çıkartılmamalıdır.

Giyeceklerde aranacak başlıca özellikler şöyle sıralanabilir: 1) Vücudu dış ortamın tüm etkilerinden korumalıdır. 2) Sıcak havalarda güneşten korumalıdır. 3) Tehlikeli maddelerin ve etkilerin vücuda zarar vermesini önlemelidir. 4) Mümkün olduğunca teri emebilen, alerji yapmayan doğal maddelerden yapılmalıdır. 5) Büyümeye ve serbest harekete olanak vermelidir.

Dar giyeceklerden kaçınmalıdır. Dar giyecekler aşırı terlemeye yol açarken, terin emilimini de önler. Giyecek katları arasında hava dolaşımının engellenmesi bakterilerin ve mantarların üremesini kolaylaştırır. Su geçirmeyen, nemi emmeyen giyeceklerin sürekli kullanılması da aynı etkiyi yapar.

Ayakkabı

Ayak sağlığı genel vücut sağlığı özellikle iskelet sisteminin ve eklemlerin sağlığı ile yakından ilişkilidir. Kişinin sağlıklı bir duruş özelliği kazanmasında, yürüme etkinliğinin artmasında önemli bir faktördür. Ayakkabı çok eski tarihlerden beri kullanıla gelen ve ayağın korunmasına ve yürüme ahenginin sağlanmasına katkıda bulunan önemli bir gi-

yecektir. Ancak gerek maliyet ve gerekse görünümle ilgili endişeler zaman zaman ayak sağlığı ayakkabı ilişkisinin göz ardı edilmesine neden olmaktadır(14-16).

Kullanılan ilk ayakkabılar genellikle işlenmemiş ham derinin doğrudan ayağa sarılması ve bağcıklarla tutturulması biçiminde idi. Zamanla alışlagelen makosen tipine dönüştü. Ayakkabıların numaralandırılması ile ilgili ilk uygulamalar 13. yüzyılda İngiltere’de başlamıştır. Daha sonra standart ayakkabı numaralarının geliştirilmesine yönelik çabalar sürdürülmüş, geliştirilen standartlar bunları geliştirme olanağına sahip olmayan ülkeler tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. Ancak toplum ayak normuna uygun olmayan ayakkabılar önemli sağlık sorunlarına yol açabilmekte büyük oranda kaynak savurganlığı da yaratmaktadır. İlk ince tabanlı makosenleri giyen Kızılderililer için sorun olmamıştır. Çünkü onlar düz asfalt ve çimento zeminlerde yürümedikleri için giydikleri ince tabanlı makosenler ayak gelişimini olumsuz etkilememiştir. Engebeli arazide olumsuz etki söz konusu olmamıştır. Bu yüzden Kızılderililer arasında düz tabanlığa rastlanmamakta idi. Aynı incelikte bir tabanla günümüz koşullarında yaşamak ayak yaylarının çökmesini kolaylaştıracak kişinin önemli iskelet sistemi sorunları ile karşılaşmasına yol açabilecektir.

Özellikle çocukluk döneminde ayakkabı seçimi önemlidir. Çocuk

ayakkabılarının çocuğun kolayca hareketini sağlayabilecek hafiflikte tabanı ne sert ve ne de fazla yumuşak olmayan köseleden yapılmış bot biçiminde ayakkabılardan seçilmesi gerekir.

İnsanların normal vücut duruşunun sağlanmasında ayakkabı seçiminin önemi büyüktür. Çünkü sağlıklı ayakkabılar duruş özelliğini ve yürüyüş ahengini bozarken sıkımlar, vurmalar ve buna bağlı ağrıların neden olduğu duruş bozulmaları giderek bütün iskelet sistemini etkileyecektir.

Ayakkabı alırken nelere dikkat edilmeli

Ayakkabı alırken aşağıdaki noktalara dikkat edilmelidir(14-17):

- 1) Ayakkabı alırken ayak sağlığına en uygun ayakkabı biçiminin seçilmesi gerekir. 2) Ayakkabı başlangıçta çift alınmalıdır. Bir gün birisi bir gün diğeri giyilmelidir. Bu yolla ayakkabının kullanım ömrü her gün aynı ayakkabıyı giydiğimiz duruma göre kat kat daha fazla olmakta, maliyet çok düşmektedir. 3) Aldığımız ayakkabı çiftinin ekleri arasında görünüm, boyut farkı bulunmamalıdır. Ayakkabı alınırken her iki ayağa birden giyilerek denenmelidir. Bazı ayakkabıların sadece tekleri giyildiği için normalden geniş olabilir. 4) Ayakların hacmi gün boyu genişlediğinden ayakkabı seçimi öğleden sonra yapılmalıdır. 5) Ayakkabı seçimi yağışlı havalarda yapılmamalıdır. 6) Ayağa baskı yapmamalı, sıkı baskılar olmamalıdır. 7) Ayakkabının

iç kenarı düz olmalıdır. Ayakkabının içi elle kontrol edilerek astar kırışıklığı vb nedenlerle ayağı rahatsız edecek bir kabarıklığın olmadığından emin olunmalıdır. 8) Topukların yüksekliği 2.5-3 santimetreyi geçmemelidir. 9) Kişi ayakkabısını giydiğinde ağırlık ayağın belirli bölgelerine değil tabana ve parmak köklerine eşit olarak dağılabilmelidir. 10) Dikişlerin bitiş noktalarının sağlam olmasına, dikiş hatalarının olmamasına dikkat edilmelidir. 11) Ayakkabı içinde yapay malzeme kullanılmamalıdır. Sentetik malzemeler ayağın ayakkabı içerisinde havalanmasını engeller. Koku ve diğer ayak rahatsızlıklarına neden olabilir. Parmak ısıtılarak ayakkabı içine sürülmeli, böylece astarın boyasını verip vermediği kontrol edilmelidir. 12) Çocuk ayakkabılarının arkası sert, ön bölümü esnek olmalıdır. 13) Eğer ayak için destek gerekli ise taban sert olabilir. Ayağa tam uyan bir ayakkabının tabanında isteğe bağlı esneklik sorun olmayacaktır. Yazın genellikle kösele kışın ise kauçuk, PVC vb malzemeden yapılmış ayakkabılar seçilmelidir. 14) Ayakkabı giyildiğinde ayakkabının ucu ile başparmak arasında bir santimetrelilik bir aralık olmalıdır. 15) Ayakkabının boyu çok kısa olursa parmaklar üzerindeki baskı nedeniyle ayakta ağırlara ve parmak eğriliklerine neden olur. 16) Eğer ayakkabı yandan dar yapılmışsa ya da burun ayak parmaklarının tümünü sıkıştıracak biçimde daralmakta ise yine yay çökmelerine, parmak bozukluklarına yol açabilecektir. 17) Ayakkabıya topuk rahat biçimde uymalı ancak yürüme sırasında aşağı ve yukarı kaymamalıdır. 18) Eğer ayakkabının tabanı sadece bir taraftan aşınmakta ise ayak değerlendirilmesi amacıyla bir sağlık kuruluşuna başvurmak gerekir.

Spor, çevre ve çevre sağlığı/ Sporun çevre üzerindeki etkisi

Gerek yarışma sporları gerekse kişisel spor etkinlikleriyle ilgili alt yapıya bağlı önemli çevre sorunları söz konusu olabilmektedir(19).

Sportif etkinliklerin kendisi kimi zaman doğrudan çevre sorununu yaratabilmektedir. İngiltere’de Ulusal

Spor Komitesi’nin merkezleri yıllık 1 milyon dolar civarında enerji maliyetine sahiptir. Tipik bir Amerikan profesyonel futbol yada beyzbol maçı 30-50 bin tek kullanımlık bardağın çöp alanlarına taşınmasını gerektirmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde de bu oran giderek artmaktadır. Ayrıca kullanılan kağıtlar, amblemler, boyalar vb önemli çevre maliyeti olan etkenlerdir.

Çim alanlar her yıl tonlarca pestisit ve içme suyu kalitesinde milyonlarca ton su tüketimini gerektirmektedir.

Kanada’da 2300 buz pisti ve buz üstünde ağır taşlarla oynanan bir İskoç sporunun oynanabilmesi amacıyla yapılan 1300 buz alanı 1 milyon megawatt saatin üzerinde elektrik tüketimine, soğutucu olarak kullanılan çok miktarda CFC ve amonyakın atmosfere salınımına neden olmaktadır.

Rekreasyon etkinliğinin çoğu doğal yaşama zarar verebilmektedir. Bu zararlar doğrudan ya da dolaylı olmaktadır. Bir çok göl ve ırmak yarışma amaçlarına daha uygun hale getirebilmek amacıyla değiştirilmekte, genişletilmekte, derinleştirilmektedir. Bunlar kimi zaman “ıslah” teriminin ardına sığınarak yapılmaktadır. Göl, deniz sahilleri önemli değişimlere uğramaktadır. Buralardaki kamp yerlerine yakın bataklık alanlar kurutulmakta, ya da gerek sahil bölgeleri gerekse sulcul alanlar önemli miktarda pestisit yükü altında bırakılmaktadır. Sonuçta balıklar, böcekler, kuşlar için önemli üreme alanları ortadan kaldırılmaktadır. Su akışında önemli müdahaleler yaratılmakta, dip çökelti ve birikintilerinin artmasına neden olabilmektedir.

Yeni spor alanlarının sakıncaları

Herhangi bir doğal habitatın kullanimına açılması, ilk yol müdahalesiyle başlayan önemli değişikliklere neden olabilmektedir.

1) Doğal bitki örtüsü yok olmaktadır. 2) Bitkilerin büyüme dönemlerinde kısalma olmakta, çoğalmaları engellenmektedir. 3) Koruyucu ormanların bütünlüğü kaybolmakta, seyrelmektedir. Çalılıklar kesilmekte söz konusu alanlar erozyona açılmaktadır. 4) Toprakta sıkışmaya yol açılmaktadır. Bu, havalanma ve bitki yetiştirme özelliğini ortadan kaldırabilecek boyutta olabilmektedir. 5) Toprakta kimyasal kirlilik ortaya çıkmaktadır. 6) Toprak kayması riski artmaktadır. 7) Sahil bozulması ortaya çıkmaktadır. 8) Park alanı, otel vb

yapmak amacıyla toprak yüzeyi temizlenmektedir. 9) Gürültü ve olumsuz aydınlanma kirliliği ortaya çıkmaktadır. Tenis sporu motorlu sporlar önemli gürültü nedenleri arasında sayılmaktadır. Bu gürültü sadece katılımcıları, izleyicileri değil doğal hayatı da olumsuz etkileyebilmektedir. 10) Yerel enerji hatları ve su kaynaklarının taşınması kaynak savurganlığına yol açabilmektedir. 11) Yaban hayatı engellenebilmektedir. Özellikle spor etkinlik alanlarının yakınlarında böcek, kurbağa, balık ve kuş sayılarındaki azalma önem taşımaktadır. Tarım alanları, parklar, özellikle golf alanlarının yakınındaki su birikintilerinden beslenen ördek ve kazlarda ölüm oranının art-

ması pestisit kirliliğinin önemli sonuçları arasında sayılmaktadır. 12) Bazı sportif etkinlikler için verimli tarım alanları tahrip edilebilmektedir. 13) Sportif etkinlikler yeşil monokültür eğilimini arttırmaktadır. Bu hem yerel bitkilerin ve canlıların yok olmasına hem de kendi kendine üremeyen özel bitkilerin yayılması, bunların gübre, özel sulama gereksinimleri vb nedeniyle önemli sorunların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bunun en güzel örneğini golf alanları oluşturmaktadır. Golf alanları çevre düzenlemesi, peyzaj mimarisi vb özellikleriyle özenilir olağanüstü güzellikte alanlardır. Günümüzde hızla yayılırken yukarıda sayılan çevresel etkileri büyük oranda ortaya çıkarması nedeniyle tartışılır hale gelmiştir (20-23). 14) Yarışma sporları özellikle futbol olmak üzere saldırganlığın, vandalizmin önemli boyutta artmasına neden olmaktadır. Medyanın izleyici sayısını artırmak amacıyla takındığı tavır doğrudan ya da dolaylı olarak bunu uyarmaktadır.

Spor yapanlar için kurallar

İsveç Spor Örgütü *kayakçılar için* "Doğayı korumaya yönelik" davranış kurallarını şöyle sıralamaktadır: 1) Daima işaretlenmiş yolları kullan. 2) Asılı uyarılara, düzenlemelere ve yasaklamalara uy. 3) Hayvanlar için ayrılmış bölgelerden ve hayvanlardan uzak dur. 4) Ormanlık alanlarda derin kar bölgelerinden uzak dur ve işaretlenmiş parkurdan ayrılma. 5) Çığ tehlikesi konusunda bilgilen. 6) Derin kar bölgelerindeki parkurların tehlikeden uzak olduğunu unutma.

Yürüyüşçüler için davranış kuralları: 1) Ekim alanlarından, tarla ve bahçelerden uzak dur, patikaları kullan. 2) Kır çiçekleri büyüdükleri yerde güzeldir, koparma. 3) Hayvanlar dingin ve barış içerisindeki ortamlarını severler, onları rahatsız etme. 4) Açtığın çit kapılarını kapat, çiftçiler minnettar kalacaktır. 5) Ancak uygun yerlerde ve dikkatle ateş yak. 6) Kutu ve diğer atıkları orada bırakma ya da özel olarak yapılmışlarda çöp

kutularına at. 7) Başkalarına saygı göster. Bu senin de yararınadır.

Dağ bisikletçileri için davranış kuralları: Aşağıdaki kurallar ise İsveç Spor Federasyonu, Turizm Federasyonu, ve Kazaları önleme bürosunun ortak önerileridir: 1) Başlık giymeyi unutma. 2) Flora ve faunayı koru, çevreye karşı herkes sorumludur. 3) Dağda yürüyüş yapanlara karşı saygılı davran. 4) Arkanda çöp bırakma. 5) Keçi yollarından uzak dur ve açtığın çit kapılarını kapat. 6) Ayrılmış ve belirlenmiş parkurdan sapma. 7) Konuyla ilgili olarak yasal zorunluluklara uy: Bisiklet için gerekli yol donanımını yanına al, bisiklet ve motosiklet için ayrılmış olan parkur dışındaki yolları kullanma.

Su sporları ile ilgili kurallar: 1) Sazlıklar ve kenar bitkileri tahrip edilmemelidir. 2) Aşırı gürültü ile canlılar rahatsız edilmemelidir. 3) Kuşların ve diğer hayvanların üreme mevsim ve biçimlerini bil. 4) Su bitkilerinin ekolojik dengenin sürdürülebilmesi için önemini kavra.

Sportif etkinliklerin çevredeki olumsuz etkilerinin yanı sıra bozulan çevrede sporu olumsuz etkilemektedir. Yüzülebilir göller aşırı organik kirlenmeye bağlı olarak artık

yüzülemez hale gelmekte, ırmaklar, sahiller kirlenmektedir. Su, hava, toprak kirliliği hem sporcuları hem de izleyicileri olumsuz etkiler. Ozon tabakasının incilmesi dünyaya gelen ultraviyole ışınlarının özellikle ultraviyole-B'nin artmasına yol açmaktadır. Bu ise kanser riskini artırır. İklim değişikliği, kapalı ortam hava kirliliği diğer olumsuz etkilerdir.

Açıkta yiyecek satışları, reklamlar aracılığıyla binlerce kişiye müsabaka boyunca olumsuz besin ve sigara gibi ürünlerin tanıtımının yapılması diğer etkiler arasındadır. Kapalı spor salonlarında sigara içilmesi, buz alanlarından yayılan nitrojen dioksit izleyicileri ve sporcuları olumsuz etkileyen etmenler arasındadır. Bulantı, kusma., sporcu performansının düşmesi başlıca erken belirtiler olarak ortaya çıkar.

Spor alanlarının etkileri

Etkilenim sıklığı ve kirlenmiş ortamda gösterilen etkinlik derecesine göre uzun süreli etkilenim değişebilmektedir. Ancak uzun süreli etkilenimin belirlenebilmesi oldukça zordur.

Kapalı ortam kirliliğine temizlik malzemeleri, halılar, vb den yayılan kimyasallar da eklenmektedir.

Sporcularda hasta bina sendromu ve çevresel duyarlık durumları giderek artan oranda ortaya çıkmaktadır. Tipik bir spor kapalı ortamında yapay bir çok plastik ve petrol ürünü kullanılmaktadır. Bunlar boyalar, fotokopi makineleri, lazer yazıcılar, temizlik malzemeleri, boyalar, parfümler, deodorantlar, şampuanlar vb den yayılan buharlaşabilir organik maddelere eklenmektedir. Bunların sonucunda bir çok çevresel alerji ve duyarlık durumları giderek artan oranda görülmektedir. Sporcuların solunum ve egzersiz düzeyleri nedeniyle söz konusu etkenlerin vücutlarına girmesi daha büyük oranda olmaktadır. Sonuçta baş ağrısı, astım, baş dönmesi ve bir çok diğer belirti giderek daha büyük oranda görülür hale gelmektedir.

Atletler ve izleyicilerde rastlanabilen en önemli sorunlardan birisi pes-

tisit etkilenimindeki artımdır. Spor alanlarının bitki örtüsünün zararlılardan korunması amacıyla uygulanan pestisitler çoğu zaman ikinci giriş zamanı göz önüne alınmadan kullanıma açılabilmekte, kullanılan araç, gereç ve donanımlar kirlenebilmektedir. Pestisitlerin insandaki etkileme belirtileri basit alerjik tepkilerden, bulantı, kütük, felç, doğumsal bozukluklar, ölüme kadar değişebilir. Bunda: 1) Pestisit tipi, 2) Etkileyen miktar, 3) Kişinin duyarlılığı en önemli etmenlerden biridir.

Çim bakımından sorumlu personel ve sportif etkinliklere katılanlar daha büyük oranda etkilenmektedir. Komşu çimenliklerde ve park alanlarında uzun süre zaman harcama durumunda kalan çocuklar da özellikle etkilenenler arasındadır (18).

Spor çevre ilişkisiyle ilgili temel kurallar, en iyi, mağaracılık sporu yapanların şu ilkesi ile açıklanır: "Ayak izinden başka iz bırakma, resimden başka bir şey alma, zamandan başka bir şey öldürme." □

KAYNAKÇA

- 1) K. Tones, S. Tilford, Y. K. Robinson, Health Education, Chapman and Hall, London, 1993.
- 2) Ç. Güler, N. Bilir, Temel İlkyardım Bilgisi, A düzeyi, Eğiticiler için, Etibank Yayınları, Ankara, 1993.
- 3) Ç. Güler, Sağlık Eğitimi, Hatiboğlu Yayınevi, 3. Basım, Ankara, 1987.
- 4) Ç. Güler, L. Akın, B. Yazıcıoğlu, Sağlık Eğitimi, Hatiboğlu Yayınevi, Ankara, 1993.
- 5) S. Bülbül, Halk Eğitimi, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi, Yayın No. 118, Eskişehir, 1991.
- 6) Lawrence W. Green, Prevention and Health Education, Public and Preventive Medicine (John m. Last, Robert B. Wallace Eds), Prentice Hall International Inc. New York 1992.
- 7) L. W. Green, P. Heit, D. Iverson, et al: The School Health Curriculum Project: Its Theory, Practice and Measurement Ex-

- perience. Health Educ Q 17: 14-34, 1980.
- 8) Healthy People: Surgeon General's Report on Health Promotion and Disease Prevention. Washington, D. C.: Government Printing Office, 1979.
- 9) J. M. Last, Public Health and Human Ecology, Appleton-Lange, East Norwalk 1987.
- 10) Ç. Güler, Beden Eğitimi Öğretmenleri, Actual Medicine, 3, 6, 58-61, Hazi- ran 1995.
- 11) Ç. Güler, Bedeneğitimi Öğretmenleri ve Toplum Sağlığı, Hacettepe Toplum Hekimliği Bülteni, 9, 4, Ekim, 1988.
- 12) Ç. Güler, Bedeneğitimi Öğretmenleri ve Toplum Sağlığı, Prognoz Tıp Dergisi, 1, 1, Şubat, 1983.
- 13) Ç. Güler, Önemli Bir Sağlık Sorunu Ayakkabı, Ankara Tüketici Bülteni, 2,24, 4-5 Aralık 1991.
- 14) Ç. Güler, S. A.Vaizoğlu, Ö. F. Tekbaş, Ayakkabı ve Sağlık, Tüketici Bülteni, 12,139,7, Şubat 2000.
- 15) S. Güngör, et al, Önemli Bir Halk Sağlığı Sorunu: Ayakkabı, Toplum Hekimliği Bülteni, 11, 1, Ocak 1990.
- 16) Sanayi ve Ticaret Bakanlığı ,Tüketicinin ve Rekabetin Korunması Genel Müdürlüğü-HÜ Ev Ekonomisi Yüksek Okulu, Ankara, Mart 2001.
- 17) Ç. Güler, Z. Çobanoğlu, Pestisitler, Çevre Sağlığı Temel Kaynak Dizisi No.52, Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü, Ankara, 1997.

- 18) Ç. Güler, Z. Çobanoğlu, Spor ve Rekreasyon (Mesire) Çevresi, Çevre Sağlığı Temel Kaynak Dizisi No. 34, TC Sağlık Bakanlığı Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü, TC Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1994.
- 19) United States Golf Association, "Environmental Principles for Golf Courses in the United States," March 1996 Second Conference on Golf & the Environment in Pinehurst, North Carolina, the United States Golf Association, P.O. Box 708, Far Hills, NJ, USA 07931.
- 20) J. C. Balogh, W. J.Walker (eds), "Golf Course Management and Construction: Environmental Issues", the United States Golf Association, P.O. Box 708, Far Hills, NJ, USA 07931.
- 21) Harker, Don et al, "Landscape Restoration Handbook", The United States Golf Association, P.O. Box 708, Far Hills, NJ, USA 07931
- 6.Snow, T. et al, "Wastewater Reuse for Golf Course Irrigation", Edited by James T. Snow et al., The United States Golf Association, P.O. Box 708, Far Hills, NJ, USA 07931
- 22) "On Course Conservation - Managing Golf's Natural Heritage," published by the Nature Conservancy Council, Northminster House, Peterborough, England, PE1 1UA.

Hayvan haklarının tarihsel gelişiminin biyoetik yansımaları

Hayvanların da insanlar gibi akıl, duygu, acı çekme, hatta alet kullanma gibi özellikleri bulunmaktadır. Bu bağlamda hayvan hakları, hayvanlara karşı insanın kullanıcı ve kıyıcı tutumunu sınırlamak, hayvanları salt araç statüsünden kurtarmak için, onların özsel değer sahibi olduklarını ileri sürmektedir.

Dr. Nesrin Çobanoğlu

(Başkent Üniversitesi Tıp Fak. Tıbbi Etik ve Tıp Tarihi ABD)

İlke Bezen Aydoğdu

(Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Sosyal Çevre Bilimleri ABD Doktora öğr.)

İnsan doğada varolduğundan bu yana hayvanları kendi yararı için kullanmaktadır. İlk önce temel ihtiyaçları için hayvanları avlamış, güçlerinden faydalanmış ve hatta evcilleştirmiştir. Teknolojinin gelişmesiyle ve ihtiyaçların boyut değişmesiyle hayvanları çeşitli araştırmalarda ve deneylerde kullanmaya başlamıştır. Böylelikle kendi geleceğini garanti altına almak ve ürettiği teknolojinin faydalı olup olmadığını anlamak istemektedir. Ancak insan, hayvana kötü davranışları karşısında hayvan haklarının sınırlamasını bulmuştur. Evcil hayvanlara yapılan kötü davranışlara karşı olarak çıkan hayvan hakları, etik ve hukuk alanında gün geçtikçe ilerlemektedir.

Hayvan hakkı kavramı

Hak kavramının ne olduğu, kimin nelerin niçin haklara sahip olduğu niçin sahip olduğu her zaman filozofların tartışma konusu olmuştur. Hak kavramı yasalarla güvence altına alınmış özgürlüklerdir. Hukuksal ve ahlaksal haklar olmak üzere ikiye ayrılır. Hukuksal hak, hükümetlerin bir konunun "hak" olacağına karar vermesi ve bunu uygulamasıyla oluşur. Ahlaksal haklar ise kararlar almak ve hayatta seçim yapmak üzere insanların yeteneklerinden türetilmiş haklardır. Ahlaksal haklar yasalar tarafından uygulanmazlar(1).

İnsan ve hayvan hakları arasında üç önemli fark bulunmaktadır. Birincisi,

Aşağıda okuyacağınız yazı, III. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri'nde sunulmuştur (22-24 Ekim 2003).

hayvanların hak talebinde bulunamaması nedeniyle onların haklarının insanlar tarafından korunmasıdır. Hayvanlara insanlar tarafından verilen haklardır. İkinci temel fark, hayvanların bireysel olarak korunmasından ziyade tür olarak haklarının korunmasını içermesidir. Üçüncü önemli fark da, hayvan haklarının listelenmiş bir haklar listesi olmamasıdır (2).

Hayvanların da insanlar gibi akıl, duygu, acı çekme, hatta alet kullanma gibi özellikleri bulunmaktadır. Bu bağlamda hayvan hakları, hayvanlara karşı insanın kullanıcı ve kıyıcı tutumunu sınırlamak, hayvanları salt araç statüsünden kurtarmak için, onların özsel değer sahibi olduklarını ileri sürmektedir (3). İşte hak kavramının hayvanlara kadar uzatılmasında insanın doğanın bir parçası olduğunun anlaşılması ve böylece antroposentrik yaklaşımların yerini ekosentrik yaklaşımların alması etkili olmaktadır. ("Antroposentrik" ve "ekosentrik" terimleri yazının devamında açıklanmaktadır.)

Hayvan haklarının tarihsel gelişimi

Hayvanla insanın ilişkisi, insanın biyokültürel değişiminin başlangıcı ile başlamıştır. İlk insanlar yaşamalarını ve geçimlerini avlanarak sağla-

mışlardır. Avlarına saygı duymuşlar ve hayvanların da ruhları olduğu fikrine inanmışlardır (4). Ancak bu düşünce, insanı bütün diğer türlerin üzerinde gören anlayışla yok olmuştur. Bununla birlikte insanlar, yabani nitelikli türleri avlayıp yerken; evcil davranışlar gösteren türleri muhafaza altında tutmuş ve çoğalmalarını denetlemiştir (5). Böylelikle hayvanla insanın ilişkisi ekonomik boyuta doğru kaymıştır.

Hayvan hakları hareketi, 18. ve 19. yüzyıllarda özellikle evcil hayvanlara yapılan kötü davranışları önlemek amacıyla kurulan çeşitli insancıl derneklerle başlamaktadır. Hayvan hakları hareketi çevreci hareketten önce ve bağımsız olarak ortaya çıkmıştır. Çevre hareketi ve etiği içinde sayılması ise insan dışındaki canlılardan bir kısmının korunmasını amaçlamasından ve dolayısıyla ilgi alanının çevre etiğinin ilgi alanıyla kısmen örtüşmesinden ileri gelmektedir.

Dünyada hayvan haklarının tarihsel gelişimi

Hayvanlara "hak" terimini kullanan ilk kişi Thomas Tyron olmuştur. 1688 yılında yayınlanan yazısında (Complaints of the Birds and Fowls of Heaven to Their Creator) canlılar kendi ağızlarından hak dilemektedirler (6). Ayrıca Ortaçağ Avrupası'nda hayvanlara tüzel kişiliği gibi davranılan davalar olmuştur (7). Bu davalar hayvanlara özsel değer verme-

si bakımından dikkate değerdir.

Hayvanları korumaya yönelik ilk yasa "Hiç kimse genellikle insanların yararlanması için bulunan bir hayvana kötü davranamaz" söylemini içeren 1641 yılında İngiltere'nin Amerika'daki Massachussets Kolonisi'nde çıkarılan yasa olarak sayılabilir. Yine 1821 yılında İngiltere'de hayvanları koruma konusunda özel bir yasa çıkarılmıştır. 1824 yılında ilk hayvanları koruma derneği İngiltere'de kurulmuştur ve 1853 yılında da İngiliz Parlamentosu hayvanların koruyucusu olan Saint François'nın ölüm günü 4 Ekim'i Hayvanları Koruma Günü olarak kabul etmiştir (8).

19. yüzyıl ortalarında İngiltere'yi örnek alan Saksonya Krallığı hayvanlara eziyet edenleri cezalandıran bir yasa çıkarmıştır.

Almanya'da 1871 Ceza Yasası ile hayvanlara işkence yapmak ve kötü davranmak yasaklanmıştır (2). Almanya'nın özellikle Nazi Almanyası'nın hayvan hakları konusundaki yeri diğer ülkelerden oldukça farklıdır. Çünkü pek çok ekosentrik görüş Nazi Almanyası'nda yasalaşmıştır. 21 Mart 1933 tarihinde bayıltsmadan hayvan kesimi yasaklanmıştır (8). Ayrıca 24 Kasım 1933 tarihli dayatıcı yasa, 3 Temmuz 1934 tarihli avcılığı sınırlayan yasa ve 1 Temmuz 1935 tarihli doğanın korunması hakkındaki yasayla tamamlanmıştır (7). İnsanlar üzerinde acımasız uygulamalara onay veren bir anlayışın hayvanlar konusunda üst düzeyde duyarlılık göstermesi karışıklık gibi görülmektedir. Oysa uygulamaların kökeninde Hitler'in dünya görüşü ile gayet uygun bir tutarlılık olduğu anlaşılmaktadır. Bu görüşler ırksal çeşitliliğin korunması ile bağdaşmaktadır.

Modern hayvan hakları hareketi çevreci olmaktan çok, evrensel eşitliğe yönelik özgürleşme/özgürleştirme hareketleri dizisinde son aşamada görülmektedir (3). 1978'de ilan edilen Hayvan Hakları Evrensel Bildirisi de bu hareketin somut bir başarisıdır. Bu bildiri, Uluslararası Hayvan Hakları Birliği ve ona bağlı ulusal birlikler tarafından 21-23 Eylül 1977 tarihinde Londra'da hayvan

hakları konusundaki 3. Uluslararası Toplantı'da kabul edilmiş ve Paris'te UNESCO Sarayı'nda 15 Ekim 1978'de ilan edilmiştir. Bildiri, insan türü ile diğer türler arasındaki ilişkiler konusunda felsefi bir tutum almaktadır. Yaşam karşısında bütün türlerin eşitliğini bildirmektedir ve yeni bir etiğin kurallarını önermektedir: *biyoetik*.

Bildiri ile Almanya, İsviçre, İngiltere, Hollanda ve İsveç'te Hayvan Koruma Yasaları çıkarılmıştır (8).

Türkiye'de hayvan haklarının tarihsel gelişimi

Türkiye'de hayvan hakları ile doğrudan ilgili bir hukuk düzenlemesi yoktur. Hayvan haklarıyla ilgili tek düzenleme Çevre Bakanlığı'nca hazırlanan ve TBMM Genel Kurul gündeminde yasalaşmayı bekleyen "Hayvanları Koruma Kanunu Tasarısı"dır. Kanun tasarısının amacı, başta evcil hayvanlar olmak üzere tüm hayvanların, insan ve doğa kaynaklı mağduriyetlerinin önlenmesini, gözetilmesini, bakımlarını, kötü muamelelerden uzak tutulmalarını, üremelerini, yaşamlarının ve sağlıklarının korunmasını sağlamaktır.

Hayvan hakları düşüncesinin biyoetik açısından felsefedeki evrimi

Hayvan hakları düşüncesi, felsefe tarihinin önemli kilometre taşları olan düşünürlerin etik yaklaşımlarında incelendiğinde; sadece insan-

ların etik değere sahip varlıklar olduğunu savunan ve öteki varlıkların insanların gereksinmelerini karşılamak açısından araç olduğunu vurgulayan antroposentrik etik sistemlerinden; doğanın ve doğal varlıkların özsel bir değere sahip olduğuna inanan ekosentrik etik düşünceye doğru evrildiği görülmektedir.

Hayvan hakları düşüncesinin felsefedeki evriminin incelenmesine Aristoteles ile başlanırsa; hayvan haklarının etik boyutu üzerine düşünceleri günümüze ulaşan ve bugünkü biyoetik yaklaşımı belirleyen filozof, canlılar dünyasında bir hiyerarşik düzen oluşturmuştur. Bu düzende insan en üstte yer almaktadır. Doğanın amaçsız bir şey yaratmadığına inanır ve doğanın tüm şeyleri özel olarak insanlar için yaratmış olduğunu savunur.

Önemli filozoflardan René Descartes antroposentik görüştedir. Hayvanların değersizleştirilmesinde en ileri gitmiş fikirleri savunmuştur (7). İnsan hakları konusunda en iyi düşünceleri üretirken hayvan hakları konusunda en kötü fikirleri ileri sürmüştür. Hayvanı; sıradan bir mekanizma statüsüne indirgemiş; zeka, duygusallık ve duyarlılıktan yoksun bir canlı türü olarak kabul etmiştir (9). İnsan ile hayvan arasındaki niteliksel fark insanın akıllı olmasıdır. Hayvanlar sadece vücutları bakımından insanlara benzerler ve akıl eseri

hiçbir fonksiyonları bulunmamaktadır. Descartes, canlı hayvan deneyleri de yapmıştır.

Aristoteles gibi **Thomas Aquinas** da bir hiyerarşik düzen oluşturmuştur. En akıllı varlıkların en üstte, akıldan en yoksun varlıkların en alta olduğunu söyler. Ona göre daha az akıllılar, daha çok akıllılar için yaratılmıştır. Bir insanın bir hayvanı öldürmesinin ya da ondan yararlanmasının yanlış olmadığını bu görüşü ile açıklar.

Immanuel Kant'a göre hayvanlar söz konusu olduğunda insanların onlara karşı doğrudan bir ödevi yoktur. İnsanlar hiçbir amaç için araç olamazken hayvanlar öz bilinçten yoksun olduklarından "bir amaç için sadece bir araç"tırlar.

Utiliteryan olan **Jeremy Bentham** etik topluluğa kabul edilme koşulu olarak akıllı olmayı değil, acı ve haz duyma yeteneğini temel alır. İnsanın acıya ve haza duyarlı her varlığa karşı ahlaksal yükümlülüğü vardır. Bentham, ahlaksal bakımdan göz önünde tutulmak için akıllı olmanın ya da konuşup konuşamamanın önemli olmadığını söyler. Hayvanların akıllı olmadıkları veya konuşamadıkları şeklindeki iddialara karşı, "marjinal durum argümanı"nı kullanır (yetişkin at, bebekten daha akıllı)(3). Burada en önemli soru acı çekebilirler mi sorusudur (7). Hayvanlar da acı çektiklerinden ahlaksal bakımdan göz önüne alınmalıdır.

Hekim olan **Albert Schweitzer** "Yaşama Saygı Etiği"ni oluşturmuştur. Bu etiğin temel ilkesi, canlı olan her şeyin yaşamına saygı duymaktır. Her canlı, insan gibi yaşama iradesi ile doludur. Böylelikle daha yüksek ya da daha aşağı, daha değerli ya da daha az değerli yaşamlar arasında hiçbir ayırım yapılamaz. Yaşama Saygı Etiği'nde yasaklanan, gereksiz öldürmelerdir. Ancak kaçınılmaz bir zorunluluk olduğunda bir yaşama son verilebilir (3).

Hayvanların özgürleşme ya da hayvanları özgürleştirme hareketinin

önemli düşünürlerinden **Peter Singer** hayvan hakkı söz dağarcığı yerine hayvan gönenci söz dağarcığını tercih etmektedir (7, 10). İnsanla hayvanın acı ve hazlarının eşit ölçüde göz önünde tutulmasını savunur. Ahlaksal yeterliliğe sahip olan kişi eylemde bulunurken, eyleminin diğer duyarlı varlıklar üzerindeki olası sonuçlarını hesaba katmalıdır. Singer'a göre acıya ve haza duyarlılık yeteneği ahlaksal muamele görmek için yeterlidir. Ona göre hayvanlarda bu yetenek vardır. Nasıl başka insanların acı çektikleri gözlemlenen davranışlarından anlaşılıyorsa, hayvanların belli davranışlarından da acı çektikleri ya da sevindikleri sonucu çıkarılabilir. Yani acı çekip çekilmediğinin anlatılması için konuşmaya ihtiyaç bulunmamaktadır. Bununla birlikte Singer farklı türlerin acılarının karşılaştırılamayacağını kabul etmekte ancak insanların acılarının da karşılaştırılamayacağını belirtmektedir. Hayvan hakları lehine yaptığı bu savunmalar insan ve hayvanın her bakımdan eşit olduğu fikrini doğrular ancak Singer çıkar-

ların eşit ölçüde göz önünde tutulması ile eşit muamele arasında ayırım yapmaktadır. Bir bebeğe ve bir ata aynı şiddette tokat atmakla ikisine de eşit muamele yapılmış olunur ancak çıkarları eşit ölçüde göz önünde tutulmuş olunmaz. Tokat bebeğe daha fazla; ata daha az acı verecektir. Göz önünde tutulması gereken acı ve haz miktarıdır (3).

Özgürleşme/özgürleştirme hareketinin başka bir savunucusu **Tom Regan**'ın utiliteryanizme itirazları vardır. Çünkü utiliteryanizmin bir versiyonu olan act utiliteryanizmde bir birim acıya yol açacak eylem üç birim haz getirecekse o eylem yapılabilir (boğa güreşinde seyircinin ve matadorun duyduğu toplam haz, boğanın çektiği acıdan fazla ise hayvanın öldürülmesinde yanlışlık yoktur). Rule utiliteryanizm ise eylemin uzun vadede zarar getireceği gösterilirse böyle bir eyleme izin vermeyebilir. Utiliteryanizmin bu kusurlarından dolayı Regan özselcilik içinde kendine yer bulur. İnsanlar ve diğer varlıklar kendi başlarına özsel değere sahiptirler. Eylemler de özsel olarak iyi ya da kötüdür. Regan, özsel değere sahip olmayı "yaşam öznesi" olmaya bağlar. Ancak bütün canlılar "yaşam öznesi olma" ölçütünü karşılayamazlar. Ona göre, bu ölçütü sadece yetişkin memeli hayvanlar karşılamaktadır. Regan, insanların yaşamını tehdit eden hayvanları öldürebileceğini kabul eder fakat hayvanları avlama ve tuzağa düşürmeye karşıdır.

Peter Singer ve Tom Regan'ın etiğin ilgi alanını sadece memeli hayvanlarla sınırlı tutmasına karşılık **Paul Taylor**'ın Doğaya Saygı Etiği, bu alanı bütün canlı varlıkları kapsayacak şekilde genişletmektedir. Doğaya Saygı Etiği, Albert Schweitzer'in Yaşama Saygı Etiği'nin geliştirilmiş ve yabani hayvan ve bitkilerin göz önünde tutulduğu biçimidir. Taylor'un doğru eylemleri "doğaya karşı saygı tutumunu ifade eden eylemler"dir. Kötülük yapmama, müdahale etme-

me, sadakat ve telafi edici adalet kuralı olmak üzere dört tane ahlaksal davranış kuralı koymuştur. Bununla birlikte Taylor insanların çıkarları ile diğer canlıların çıkarları çatıştığında oluşacak durumları önlemek için kendini savunma, oransallık, en az yanlış, dağıtıcı adalet ve telafi edici adalet ilkelerini ileri sürer.

Değerlendirme

Günümüzde insanlar hayvanları çok çeşitli amaçlarla kullanmaktadır. Eskiden olduğu gibi, insanlar kendi özel yararları için hayvanları kullanmaya devam ederken teknolojinin gelişmesiyle yaşam gönencini daha da arttıracak metotların geliştirilmesinde veya geliştirilen metotların denenmesinde hayvanlardan yararlanılmaktadır. Kediler, köpekler, maymunlar, kangurular, tavşanlar, domuzlar, fareler ve diğer birçok hayvan deneylerde yer almaktadır. Ameliyat denemelerinde; ilaç ve tedavi tekniklerinin araştırmalarında; kozmetik malzemelerinin uygunluğunda; temizlik malzemelerinin, kimyasal ve radyoaktif maddelerin denenmesinde; bombalar, yüksek hız mermileri, çelik yeleklerin sınanmasında; tütün, alkol hatta otomotiv sektöründe hava yastıklarının denenmesinde bile hayvanlar kullanılmaktadır (11). Son yıllarda birçok firma, kozmetik firmaları başta olmak üzere, hayvanlar üzerinde deneyler yapmaktan vazgeçmektedirler. Bu, önemli bir adımdır. Ancak kozmetik ve diğer sanayilerde vazgeçmeler olurken tıp alanında hala çelişkiler yaşanmaktadır.

Deneyler ve araştırmalardan başka insan, doğaya hakim olma, kendine yeni yerler bulma, daha rahat bir hayat sürme amacı ve isteği ile hayvanları yok etmiş ve yok etmeye devam etmektedir. Barajlar, yollar, enerji santralleri ile doğayı çok fazla tahrip ederek birçok hayvanı yerinden etmiş ve bunun sonucu olarak hayvanların ölmesine, nesillerinin tükenmesine neden olmuştur. Şimdilerde kouruma alanları ve projeleri üzerine

ağırlık verilse de insan hala kendi amaçları uğruna çalışmaya devam etmektedir. Ayrıca yabani hayvanları doğal ortamlarından koparıp hayvanat bahçelerine hapsedmekte, doğal yaşam alanları ayırsa bile onları tam olarak koruyamamakta, sirklerde eğlence amaçlı kullanmakta, tropikal hayvanları vatanlarından ayırıp çeşitli amaçlarda kullanılmak üzere alıp satmaktadır. Hayvanlar hala kürkleri, derileri, dişleri için öldürülmektedir. Hayvan çiftliklerinde daha çok performans için eziyetlere maruz kalmaktadır.

Sonuç

Hayvanların bu geniş ölçüde kullanılmalarına karşın son yıllarda hayvan hakları hukuksal ve etik boyutta büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Antroposentrik etik sistemlerinden ekosentrik etik sistemlerine doğru bir kayış olmuştur. Felsefenin önemli kilometre taşları olan düşünürlerin görüşlerinde de açıkça görülen bu yer değiştirme hayvan haklarının biyoetik açısından bugün geldiği noktayı göstermektedir. Hayvanlar kullanılırken, özellikle tıbbi deney ve araştırmalarda, yarar-zarar dengesi çok iyi bir şekilde düşünülmelidir. Hayvanların yaşama hakkına getirilecek etik ilkeler belirlenmelidir. Bu hak hayvanların elinden alınırken, bunun insan için gerçek bir zorunluluk olup, olmadığı

değerlendirilmelidir. □

KAYNAKLAR

- 1) J. Tannenbaum, Veterinary Ethics, Animal Welfare, Client Relations, Competition and Collegiality, Massachusetts, 1995 (2. Edition)
- 2) R. Keleş, B. Ertan, Çevre Hukukuna Giriş, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.
- 3) H. Ünder, Çevre Felsefesi, Doruk Yayınları, Ankara, 1996.
- 4) T. Başağaç, R. Öztürk, A. Koluman, Hayvan-İnsan Sözleşmesi Üzerine, II. Ulusal Tıbbi Etik Kongresi Bildiri Kitabı, ed : B. Arda, R. Akdur, E. Aydın, Türkiye Biyoetik Derneği Yayını, Ankara, 2001.
- 5) B. Güvenç, İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002 (9.bası)
- 6) D. Paterson, M. Palmer, The Status of Animals, Wallingford, 1989.
- 7) L. Ferry, (çev. T.İlgaz), Ekolojik Yeni Düzen, YKY, İstanbul, 2000.
- 8) İ. Sungurbey, Hayvan Hakları, İ.Ü.Basımevi, İstanbul, 1992.
- 9) John P. Gluck, T. Dipasquale, Barbara F. Orlans, Applied Ethics in Animal Research, Philosophy, Regulation and Laboratory Applications, Indiana, 2000.
- 10) Gary L. Francione, (1995), "Animal Rights and Animal Welfare" <<http://www.ethics.acusd.edu/applied/animals>> (11.05.2003).
- 11) J. Des Jardins, Environmental Ethics, Wadsworth Pub. Co., Belmont,

Eleştirel aklın ışığında

Yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcıların temel argümanları-8

Merhaba sevgili okuyucular. Uzun süredir yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcıların temel argümanlarını irdeliyoruz. Öyle sanıyorum ki, onların hemen her argümanını tartışma konusu yaptık; bu nedenle bu sorgulamalara bir son vermenin zamanının geldiğini düşünüyorum. Bu düşünceden hareketle son olarak onların 'insan imgesini' ele alacağım ve bu imgenin tarihsel arka planına ve kimi olumsuz sonuçlarına değineceğim. Önce bu imgeyi nesnelleştirmek için Yaşar Nuri Öztürk'ten uzun bir metin aktarmak istiyorum.

**Özne olan kim:
Tanrı mı insan mı?**

"...hukuk devletinin temel değerleri veya üzerine oturduğu omurga, esas bakımından ilahi prensiplere bağlıdır. Şimdi demokrasi, hukuk devleti anlayışı, insan hakları gerilere doğru götürülürken bir yerde Eski Roma'ya, bir yerde Eski Yunan'a uğruyoruz. Özellikle demokrasi, Platon'a kadar gidiyor. Yalnız orada bir şeyi unutmayalım. Acaba oralarda bu prensipleri yakalayanlar ve insanlığın önüne çıkaranlar, bunları nereden aldılar? Kur'an-ı Kerim'in tezi, bunların hepsinin peygamberlerin getirdiği ilahi mesajın bizzat ken-

dileri veya kırıntıları olduğu merkezindedir. İslam imanının çocukları olarak bunu unutmayalım. Tarihin filan devrinde bu görülmüştür, işte oradan geliyor bu günlere dendiği zaman, hemen ret veya kabul hükmü vermeyin. Çünkü tarihin filan devrinde eski Mısır'da, eski Yunan'da, eski Roma'da diye lanse edilen şeyleri, karıştırdığımız zaman hakiki fikir adamı, ilim adamı, soylu düşünce adamı sıfatı ile karıştırdığınız zaman, son tahlilde peygamberlere karşısınız. Kur'an'ı Kerim işte bunun içindir ki, insanlığın bütün mirasını peygamberlerin mirası olarak görüyor ve kucaklıyor. Kendi getirdiği dinin adını, ilk insandan bugüne kadar gelmiş bütün peygamberlerin mesajlarının ortak adı olarak kullanıyor... Platon, hukuk devleti ve demokrasi de esas prensipler idealardır, diyor. Platon, idealizmin bağlı olduğu zaman üstü realiteler veya idealer Allah'tan gelir, diyor. Nereden buldu bunu Platon? Platon'un peygamber olarak ismi Kur'an'da geçmiyor. Nerden aldı bunları? İlahi tebliğ bütün zamanlarda ve mekanlarda insanlığa ışık tuttu. Bundan Platon da yararlandı, Sokrat da yararlandı, Montesquieu da yararlandı. Kimi itiraf etti, kimi itiraf etmedi. Kimi çarpıtarak bunu intikal ettirdi kendi düşünce sistemine, kimi çarpıtmadan intikal ettirdi. O bakımdan Muhammed Hamidullah'ın... çok haklı olarak söylediği gibi, biz Hz. Peygamberden önceki zaman dilimleri içinde insanlığa düşünce mirası bırakmış insanları bir kaleme ne baş üstü kabul, ne de ret gibi bir yöne gidemeyiz. Bunların hepsinin az ya da çok ilahi vahyin getirdiği ışıktan beslendikleri muhakkaktır. Bunların peygamber olması muhtemeldir... Muhammedi devir öncesi vahyin serpintileridir onlar... Çünkü Kur'an'ın ifadesiyle hak ve ışık yalnız Allah'tan gelir. Her devirde öyledir... O halde hukuk hayatının ve hukuk devletinin zafiyet üstü, rölative üstü bir prensipler alanı var-

dır. Bunların kaynağı ilahidir. Bunu Roma'ya götürün, Yunan'a götürün, eski Mısır'a götürün, Hammurabi kanunlarına götürün, nereye götürürseniz götürün, arkasında peygamberler eliyle insanlığa tutulan ilahi bir ışık vardır." (Y. N. Öztürk, Yeniden Yapılanmak: Kur'an'a Dönüş, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1998, s. 51 vd..)

**İnsanın dışlanması:
Tanrısal eksenli paradigma**

Ahıtladığımız bu uzun metnin ne anlama gelmektedir? Neyi savunmaktadır? Metnin arka planında ne türden bir düşünce yer almaktadır? Metin bilimsel bir anlayışın ürünü müdür? Öte yandan metinde savunulan anlayışlar orijinal midir? Gelin bu soruların yanıtını hep birlikte arayalım.

1) Metin, teosentrik paradigmanın bir ürünüdür ve her şeyi Tanrı'ya bağlamakta; tarihi kutsallaştırarak insanı dışlamaktadır. Metnin arka planında bir Tanrı ve bir insan imgesi yatmaktadır. Arka planda yer alan Tanrı hemen her şeye müdahale eden, her şeyi belirleyen, tüm süreçlerin etkin öznesi olduğu kabul edilen bir Tanrı'dır. Bu Tanrı, insanı yaratan bir Tanrı'dır; ama öyle görünüyor ki, insana güvenmemektedir. Çünkü, insana verdiği yetiler aracılığı ile onun kendi başına uygarlığı, yani olgusal alana özgü bilgileri ve değerleri üretmeyeceğine inanmaktadır. Bu nedenle bilimi ve değerleri insanlığa kendi empoze etmektedir. Böylesi bir anlayışı savunan bir insanın, insanlığa güvenmesi, bilgi ve değer üretmesi nasıl mümkün olacaktır?

2) Metinde savunulan düşünceler orijinal değildir; çünkü aynı anlayış İslam dünyasında, geleneksel düşüncede oldukça yaygındır ve İslam dünyasını şeyhler, dervişler ve müritler pazarına çevirmiş; onu geri bırakmıştır. Sözelimi, Şehristânî, el-Milel ve en-Nihal adlı yapıtında, eski Yunan düşünürlerini peygambervari bir kimlikle sunar ve onların savundukları düşüncelerin çoğunu,

Tanrı elçisi olduğu savlanan peygamberlere bağlar. Aynı anlayış, kendini bir müceddit olarak sunan Gazzâlî'de de karşımıza çıkar. Gazzâlî'ye göre, filozofların her dediğini reddetmemek gerekir; çünkü, onlar sözlerinin çoğunu, ya peygamberlerden ya da velilerden çalmışlardır. İslam filozoflarının bakışı da çok farklı değildir; çünkü onlarca, tüm bilgi tanrısal ilhama dayanmaktadır. Zira, peygamber ve filozof bilgiyi etkin akıldan; bir başka deyişle Tanrı'nın elçisi olan Cebrail'den almaktadır. Peygamber herkeşe seslendiği için bu bilgiyi simgesel düzeyde alır; filozof ise, herkese seslenmeyi amaçlamadığı için, yalın halde alır. Kaynak tektir ve son çözümlemede kaynak Tanrı'dır.

3) Metin bilimsel bir anlayışın ürünü değildir; çünkü bilginin ve değerlerin birikimli olarak ilerlediği ve tarihsel süreçte elimine edildiği anlayışını kavrayamamış gibi gözükmektedir. Öte yandan, her şeyi Tanrı'ya bağlayan bir sav doğrulanmaya ve yanlışlanmaya müsait değildir. Ne doğrulamak ne de yanlışlamak olası değilse, herhangi bir savı bilimsel saymak olanaksızdır.

4) Kur'an'ın tarihsel koşulu olarak savunduğu; tekil, özel konulara ilişkin olarak söylediği kimi anlayışlardan yola çıkarak her şeyi Tanrı'ya bağlamak da doğru değildir. Kur'an niçin bu anlayışı savunmaktadır? Niçin her şeyi Tanrı'ya bağlamaktadır? Bu soruların yanıtları da bulunmalıdır. Kaldı ki, Kur'an tarihsel koşullu kimi durumlara bağlı olarak her şeyi Tanrı'ya bağlasa bile bizim bugün aynı anlayışı savunmamız ne ölçüde doğrudur?

4) Her şeyi Tanrı'ya bağlamamız, insanlarımızı her şeyi kutsal metinlerde aramaya itmez mi? Her şeyi

Hiz. Muhammed'e peygamberlik verilmesinden sonra Cebrail
Hiz. Muhammed'in evinde ona görünür.

kutsal metinlerde aramak, doğu toplumlarını geri bırakan temel etmen değil midir?

Sorular devam ettirilebilir; ama gereksizdir. Yeniden yapılanmaktan söz eden ve isminin başında bilimsel unvanlar olan bir kimsenin, hiç düşünmeden, insanı hiçe sayması ve her şeyi Tanrı'ya bağlaması düşündürücüdür. Aynı şekilde yeni diye sunduğu düşüncelerin, geleneksel şeriatçı düşünce ile aynı çizgide olması daha da düşündürücüdür. Hele bir de bu insanın Atatürk'ün kurduğu bir partide milletvekili olması düşündürücü olmaktan da öte, vahimdir.

İnsan eksenli paradigma ve kimi uyarılar:

Tarih keşkeleri kabul etmez

Şehristani'nin, Gazzâlî'nin, İbn Sina'nın, İbn Rüşd'ün, teosentrik paradigma gereği, insanlığı hiçe sayıp, tüm kazanımları Tanrı'ya bağlamaları anlamlı görülebilir. Zira onların önünde tek bir gelenek vardır ve bu gelenek kutsallaştırılmış; esinini Tanrı inancından almış bir gelenektir. Onların bir alternatifleri de yoktur. Oysa, Rönesans, Reform ve Ay-

dınlanma bize yeni bir anlayış sunmuş; teosentrik paradigmanın karşısına, yoklanabilir, doğrulanabilir ve yanlışlanabilir, insan eksenli bir paradigma sunmuştur. Bu paradigma laiklik ilkesi ışığında ulu önder Mustafa Kemal Atatürk'le birlikte ülkemizde önemli bir yansıma da bulmuştur. Şimdi tüm bu gelişimleri hiçe sayıp, ortaçağın teosentrik paradigmasını savunmanın, her şeyi kutsal metinlere ya da Tanrı'ya bağlamanın, insanın üretkenliğini hiçe saymanın, insanlarımızı tarihsel koşullu, 14 asır öncesinin değerlerini savunan, köle, cariye, kadın dövme, el kesme, kısas, dinsizi öldürme vb. savunan Arap aklı-

nın ortak mirasına yönlendirmenin ne anlamı vardır? Vural Savaş'ın deyişiyle, bunları savunan bir insanın Atatürk'ün partisinde bulunması, o yüce kişiliğin kemiklerini sızlattırmaz mı? Ayrıca bu söylemleri savunmak şeriatçılık yapmak, laik, insan merkezli paradigmayı hiçe saymak değil midir?

Modern kültür, yani Atatürk'le birlikte ülkemize giren kültür, insan merkezlidir; insanı odak alır ve insan aklının ortak deneyimlerle evrildiğine inanır. Tanrısal eksenli kültürün ortaçağda kaldığını savunur. Kim ortaçağda kalmış kültürü bugüne taşımaya çalışırsa, o Atatürk'ün deyişiyle aklı ve bilimi yadsımış ve dogmaların kısılcığında kişiliğini yitirmiştir. Aynı zamanda o kişinin niyeti hiç de halisane değildir. Umarım yeniden yapılanmacı postmodern İslamcılık konusunda ortaya koyduğumuz argümanlar ve eleştiriler insan merkezli, laik ve bilimsel düşünceye inanan insanlarımızı uyarır. 'Tarih keşkeleri kabul etmez...' Sevgiyle kalın. □

hasanaydn@hotmail.com

-S-

SABOR: (Nordik diller grubundan: "Aşırı ağır başlı ve hiç gülme-yen kimse" anlamında İsveççe ad.) İsveçli bir mühendis tarafından yapılan ve 1955 yılı Bahar ve Çiçek Bayramı'nda İstanbul'a getirtilerek, Gülhane Parkı'nda İstanbullulara da sergilenen devsel boyutlu robot. Sabor, yirmi dört farklı hareket yapabilen, sigara içebilmekte ve konuşabilmekteydi. Sabor'a bu isim, hareketlerinin kısıtlı ve yüz çizgilerinin bir heykelinki gibi değişme-yişi yüzünden verilmiş olmalı. Bütünüyle sibernetik anlamda olmasa bile Sabor, İstanbulluların görebildiği yarı otomatik ve elektro-mekanik ilk robottu. Sabor'a belli bir merkezden kablolar yardımıyla kumanda edilebiliyordu. Marifetleri gümüş bir lira karşılığında ziyaretçilere gösterilen Sabor'u, tiyatro sanatçısı Yılmaz Gruda, sergileme çadırından uzakta küçük başka bir çadırın içinde, kontrol aygıtlarının başında yönetiyor, seslendiriyor ve ziyaretçilerin sorularına karşılıklar veriyordu. Ansiklopedi yazarı da çocuk yaşlarında Sabor'un marifetlerini ve devsel gümüş renkli gövdesini hayranlıkla seyretmişti. Gruda daha sonra Sabor ile olan ilişkisinden çok etkilenecek ve "Seçilmiş Hikayeler" dergisinin Haziran 1956 tarihli sayısında "Sabor" adlı uzunca bir şiir yayınlacaktır. Gruda, Sabor'u ve kendisini bu şiirinde şöyle anlatmaktadır: "Mayıstı; bir sıcak bir uzak/ senin kanadığın bir güldü şehir/ bu adam bu üçgenleri ya çizdi ya çizmeyecek/ mayıstı; ben yoktum/ (ben yok muydum/ kim diyordu ya-bu makina adam/ yemez içmez/ bu ağzı bu yüreği bu elleri işte:/ size benziyor değil mi/ yirmi bir numara: işte gözleri/ mavi sizin beyaz sizin/ püronuza ateş mi-çevirin onaltıyı/ gülsün mü dediniz-olmadı/ unutmuşlar-ama siz gülün efendim evet gülün/ bakın nasıl gülüyorlar.(.....)" (S.Hikayeler', S.53, Haziran 1956.) Bkz.STREHL,Rolf:"The Robots are Among Us", Arco Publishers, (Translated German, Published si-

multaneously, hc., p.316,42 illustrations & 8 diagrams, N.Y & London,1955); >>> Robot, Robotics, Robotbilim Yasaları.

SAHTE-BİLİM: (Tr.blg.ter.; "pseudo-science" L. kaynaklı ing.) Bilimsel ilkelere aykırı düşen imaj ve kurguları, bilime uygunmuş gibi göstermek amacıyla üretilen spekülasyonların genel adı olan "sahte bilim", bilimge edebiyatının özüne ters düşmekle birlikte, etik zaafiyet gösteren birçok yazar tarafından bilimge edebiyatı olarak gösterilmek istenmiştir. Bu tür yazarlar kimi zaman açık bir üslupla olmasa da; dinsel inançları, hurafeleri ve mistik temaları bilimsel (!) bir taban üstüne oturttukları ve bütün bu boş inançların, bilime uygun olduğu konusunda ısrar ederler. Örneğin; spiritüalizm, astroloji, "occultism" ve ufoculuk gibi temaları, edebi bir bilimge yapıtı içinde savunarak, okurda bütün bunların gerçek oldukları konusunda bir kanı uyandırmaya çalışırlar. Sahte bilimin, bilimge sanatına büyük ölçüde zararları dokunmuştur. Sahte bilim propagandası yapan en güncel yapıtlardan birisi de; üç film-den oluşan>>> "Matrix" dizisidir. Amerikan ve ingiliz bilimge edebiyatında: L.Ron Hubbard, C.S.Lewis ve Ayn Rand gibi okuru ahmak yerine koyan, bilimsel düşünce ve mantıktan uzak yazarlar, bu tür kurgular yapmakla ünlüdürler. Amerikan bilimgesinin büyük adlarından R.A.Heinlein da tek bir yapıtında. (The Lost Legacy-Kayıp Miras, Metis Y.1996) zamanın modasına uyarak bu idealist tuzağa düşmekten kurtulamamıştır. Türkiye bilimge edebiyatında ise iman gücüyle ışık hızının on beş katına erişilebileceğini ileri süren Ali Nar (Uzay Çiftçileri, 1988) ve karmaşık, anlaşılmaz üslubuyla tanınan Fatih, Çatallar (Dönüşüm, 1995) gibi mistik yazarlar; sahte bilimi, bilimge edebiyatımızda

işleyen Türk yazarları arasında başta gelenlerdendir. Spekülatif bilimin, arkeoloji, dinsel inançlar ve mitolojilere uygulanması sonucu elde edilen "fantastik gerçekçilik" konusunu yeniden gündeme getiren Erich von Daeniken gibi güvenilir yazarlar ise bilimgeden farklı bir yol izleyerek iddialarını bilimsel bir temel üstüne oturtmaya çalışmaktadırlar. >>> dianetics, Ayn Rand, fantastik gerçekçilik.

SAHTE UYGARLIK: Ansiklopedi yazarının, sıkı yönetim düzeni altında, evlerin basılarak kitapların toplandığı, sanatçı ve yazarların tutuklandığı 1971 yılı yazında kaleme

aldığı ve içeriğinde 12 Mart sonrası etkilerinin açıkça sezildiği sosyo-politik bilimge romanı. Kültürel zenginliklerin adil olarak paylaşıldığı ileri bir uygarlık dönemini yaşayan Arz, günün birinde Samanyolu Galaksisi'nin bilinmeyen bir köşesinden gelen teknolojiye ileri ve zalim bir ırk tarafından istila edilir. Artık "Altın Çağ" sona ermiş, özgür Homo

İçeriğinde şiddetli bir siyasal eleştiri taşıyan bilimge romanı *Sahte Uygarlık*.

Sapiens ırkının kölelik dönemi başlamıştır. Ancak galaksinin uzak karanlıklarından çıkıp gelen ve kendilerine "pler" adını yakıştıran zalim müstebitler, gözlerini yalnız Homo Sapiens'in emeğine değil, aynı zamanda yirmi bin yıllık kültürel mirasına da dikmiştir. Orion Nebulası'nın karanlık dünyalarından birinde gizlenen küçük bir gerilla grubu ise Plerlere karşı kozmik bir isyana hazırlanmaktadır. Yazarı, yetmişli yıllarda "space opera" tarzında yazılmış "Sahte Uygarlık"ı yayımlatabilmek için çok çalıştı. Ancak Türk edebiyatının o sıralar bilimgeyle olan ilgi ve ilişkisi bugünkü ölçülerde olmadığı için yapıt iki yayınevi tarafından geri çevrildi. Tarık Dusun K.'nin yönetimindeki "Milliyet Yayınları" ise romanın, ancak yabancı bir yazarın imzasıyla yayınlanabileceği, böylece ilgi görebileceğini ileri

sürerek, romanda yazarın gerçek adının, Türkiyeli okura çevirmen olarak sunulmasını önerdi. Bayar, 1990'lardan sonra Türk bilimge edebiyatının serpilip geliştiğini gören İnkılap Yayınevi'nin romanı yayınlama isteğini olumlu karşıladı. Yazar tarafından içeriği ve kurgusu, dili ve üslubu yeniden gözden geçirilen romanın 1999'da yayınlanması kararlaştırılmışken, "Sahte Uygarlık" ancak 2000 yılı Şubat'ında okura sunulabildi. (Bkz. BAYAR, Z.; "Sahte Uygarlık", roman, İnkılap Y., İst. 1999, ISBN:975-10-1514-6)

SALTİK BİLİMGE:(Ter.tr.) Ansiklopedi yazarı tarafından: "Hard-SF" ya da "scientific SF-bilimsel bilimge" terimlerine karışıklık türkçe terim olarak önerilen "saltık bilimge": Pür, saf ve katıksız bilimge anlamına gelmektedir. Yazarın kuramsal yazılarında kullandığı bu terim, bilimge eleştirmen ve çevirmeni >>> Dr.S.Güven tarafından da benimsenmiş ve yaygınlık kazanmıştır. "Saltık bilimge" terimi, Jules Verne'den başlayarak günümüzde Isaac Asimov'a varan, bilimsel tabanlı ve tutarlı bilimge edebiyatının aslını ve özünü tanımlamaktadır. Amerikan bilimge edebiyatında bu anlayışın öncülüğünü yapan ve bu konuda yeni yetişmekte olan yazarları; (Bu arada, Asimov'u da,) yönlendiren ünlü "Astounding SF" dergisi yönetmeni John W.Campbell'in ise, türün gelişmesi ve kavramın zenginleşmesine katkıları büyük olmuştur. >>> hard-core, hard SF.

SAMANYOLU: (İs.tr.; Osm.tr.; Kehkeşan, Saman Uğrusu, Hacılar Yolu. Ing.:Milky Way: Sütlüyük.) İçinde bizim güneş sistemimizin de yer aldığı Samanyolu Galaksisi. Samanyolu, 2.000.000 ışık yılı uzaklıktaki komşusu Andromeda (M-31) gibi "Sarmal Galaksiler" grubundandır ve yandan bakıldığı zaman, ortası abartılı bir biçimde bombeli bir diske benzer. Güneş Sistemi bu diskin merkezinden uzak, kenarlarına yakın bir yerde bulunur. Yapısında yüz milyar yıldız ve elli milyar da gezegenin varolduğu düşünülen Samanyolu, yıldızların yapıldıkları ana madde olan kozmik toz ve gazların

% 2'sine sahiptir. Komşu evren, iki milyon ışık yılı uzaklıktaki Andromeda'da ise bu sayı % 1'den daha azdır. Güneş Sistemi, Samanyolu'nun eksenini çevresinde, bir turunu 200.000.000 yılda bir tamamlayan bir yörünge çizmektedir. Güneş Sistemi'nin bu büyük turu atarken hızı 170 Mil/sn.dir. Evrende Samanyolu'ndan daha büyük ve küçük galaksiler mevcut olup; Samanyolu, bu galaksiler arasında ortalama boyutlara sahip bir galaksi olarak kabul edilir. Samanyolu galaksisi de evrendeki diğer bütün galaksiler gibi devinim halinde olup, M-31'e doğru 700 Mil/sn. bir hızla hareket ettiği sanılmaktadır. Bilimge yazarları, özellikle >>> space opera türündeki romanlarında galaksilerarası çok büyük uzaklıkları aşabilmek için: "hızüstü", "survitese", "suspendid animation" ve "madde tranmetörü" gibi sistem ve aygıtlar tasarlamışlardır. >>> hızüstü, madde tranmetörü, hibernasyon.

SANAL GERÇEKLİK: (Ter.tr.; Ing.; "virtual reality", "cyberfiction".) Nesnel ve öznel gerçekliğin, "cyber-electronic" bir tarzda taklit edilerek, bilgisayar ekranlarında ya da üç boyutlu ortamlarda yeniden yaratılması. Ekranlardaki sanal gerçeklik, bugün gündelik yaşantımızın doğal bir parçası haline gelmiş bulunmakla birlikte, laser sistemler yardımıyla üç boyutlu ortamlarda yaratılabilen sanal gerçeklikler henüz bilimge'nin konusu olup, arge çalışmaları aşamasındadır. >>> "Cyberpunk" bilimge sinemasında yaygın bir biçimde; bolca ve sorumsuzca kullanılan ve sıkça da tekdüzelik ve sıradanlığa yol açan sanal gerçeklik temaları, gerçekte bilimge'nin anakonularından biri değil, tâli; (ikinci ve üçüncü derecelerdeki) haricâlem temalarından biridir. >>>> Virtual Reality, cyberfiction, psikotronic.

SATURN-3: (Film,Londoner Shepperton Studios,1980) Yön.; Stanley Donen. Özel efektler: Colin Chilvers. Oyn. Kirk Douglas, Farrah Facett, Harvey Keitel. Olaylar, Saturn'ün uydularından birinde kurulu bir uzay istasyonunda geçer. İstasyonda görevli iki bilimadamı Dr.Alex (Fawcett) ve Alb.Adam (Douglas), birlikte Dünya besin gereksinmesini karşılayabilmek için arge çalışmaları yapmakta ve birbirlerini sevmektedirler. Birgün istasyonun yakınına inen bir uzay aracı, iki sevgilinin dinging ve tekdüze yaşantısının bozulmasına neden olur. Kaçak bir katil olan Kapt. James, (Keitel) beraberinde araştırmalarda yardımcı olmak üzere programlanmış demonte bir robot da getirmiştir. İstasyonu ele geçirmek isteyen Kapt.James,

"Saturn-3'de Alex, robot Hector tarafından tehdit edilirken ve astronotlar dış güçleriyle.

montaj sırasında "Hector" adlı bu robotun programını değiştirerek, özel amaçları yönünde kullanmaya kalkışır. Bu arada Kapt. James, Dr.Alex'e de ilgi duymaktadır. Olayların kişiler arasında gerilimli bir gelişim izlemesi sonucu, Alb.Adam ile Kapt.James arasında Hector'un da katıldığı kıyasıya bir mücadele başlar. Kapt.James'in amacı, artık araştırma istasyonunu değil, sarışın güzel Dr.Alex'i de ele geçirmektir. Alb.Adam ise her ikisine karşı da mücadele eder ve sonunda üssü ve kızı kurtarmak pahasına yaşamını yitirir. Filmin sonunuda Dr.Alex hüznü dolu gözlerle ve dalgın bir biçimde uzay gemisinin geniş penceresinden uzayı seyrederek, Dünya'ya döner. Saturn-3'ün yapımına daha önce yönetmen John Barry tarafından: "Saturn City" adıyla başlanmış, ancak Barry'nin ölmesi üzerine filmi sonuçlandırmak görevi Donen'a verilmiştir. Saturn-3'ün özel efektlerini gerçekleştiren Chilvers, Hector'u tasarlarlarken, rönesans dehalarından da Vinci'nin anatomik çalışmalarından esinlenmiştir. Ansiklopedi yazarı: Saturn-3'ü; geri

plandaki "libidol" analizlerinde insan-robot ilişkileri konusunda fetişist bir yoruma varabilmesi ve sinematografik anlatımının açık ve anlaşılır olması nedeniyle başarılı bir bilimge filmi olarak tanımlamaktadır. (Yazıdaki: "Satürn-3 Uzay gemisidir" ve "Fantastik bir filmidir," gibi yanlış bilgiler göz önünde tutularak, daha geniş bilgi için: Bkz.:DOR-SAY, Atilla: "Beyaz Perdede Kırmızı Filmler", Cep K.,İst.,1986,332 sf., siyah-beyaz fotoğraflı.)

SFWA: (Science Fiction Writers of Amerika-Amerikan Bilimge Yazarları Derneği.) Amerikalı profesyonel bilimge yazar, çizer, yayıncı ve eleştirmenlerini çatısı altında toplayarak, onların meslek ve sosyo-ekonomik sorunlarına çözümler üreten ve bilimge sanatının gelişmesi yolunda çalışmalar yapan dernek, konu kapsamını genişleterek 1992'de adını: "American SF & Fantasy Writers", (ASFFW) olarak değiştirmiştir. SFFWA, 1966'dan beri düzenle her yıl bilimgenin çeşitli dallarında verdiği; "Nebula Ödülleri" yle de tanınmıştır. >>> Nebula Awards.

SFWA BULLETIN: SFWA'nın yılda dört kez yayınlanan, kıdemli ve emekli Amerikalı bilimge yazarlarına gönderilen haber bülteni. >>> SFWA, Nebula Awards.

SCOGNAMILLO, Giovanni: (İstanbul, 1929) Sinema tarihçisi ve bilimge yazarı. 1948-61 yıllarında başta İtalyan ve Fransız basını olmak üzere yabancı basında; 1961'den sonra ise Türk basınında sinema yazarlığı yaptı. Dergi ve gazetelerde bilimge ile ilgili yazılar yazdı. İlk sayısı 1997 yazında yayınlanan ve ansiklopedi yazarının da yazı kurulu başkanlığını yaptığı "Nostromo" dergisinde genel yayın yönetmenliğinde bulundu.

İnceleme ve araştırmaları geniş bir alanı kapsayan GS'nun bilimge sanatıyla olan ilişkisi daha çok fantazy ve korku sinemasıyla sınırlı kaldı. New York'ta yayınlanan "Famous Monster" dergisinin de yazarlarından olan GS, ingilizce kaleme aldığı bazı fantastik öykülerini ise batı dergilerinde yayınladı. GS'nin "X-Bilinmeyen" dergisinde bilimgeyle ilgili bilgi verici bazı önemli makale-

leri yayınlanmış-
tır,(1977)Yazarın bilimge ve >>> fantastik gerçekçilikle ilgili kitapları şunlar: "Dünyamızın Gizli Sahipleri","Uzaydan Geldiler,1974", "Geleceğimizin Anahtarı","İstanbul Gizemleri","Dehşetin Kapıları" ve "Korkunun Sanatları". Yazarın iki kitabı italyancaya çevrilmiş ve 1998 yılında : "İl Misteri di Istanbul" ve "Dracula Mitto Perenne -Drakula Korku Efsanesi " adlarıyla İtalya'da yayınlanmıştır.

SELÇUK, Turhan: Türk karikatürist ve çizgi-romancısı. Tanınmış yazar İlhan Selçuk'un kardeşi olan çizgi ustası, uzun yıllar Milliyet ve Cumhuriyet gazetelerinde karikatürler çizdi. "Abdülcanbaz" adlı çizgi-roman karakterini yarattı. Şimdi Milliyet'te çiziyor. Daha altmışlı yılların başlarında, İtalya'da yayınlanan "Ansiclopedi Dell Umorismo-Mizah Ansiklopedisi"ne Aziz Nesin'le birlikte geçmeyi başaran Turhan Selçuk'un dizi çizgi-romanı "Abdülcanbaz", bugün yaşı elliyi aşmış olanların anılarında ter-ü taze yaşıyor. Haksızlığa ve adaletsizliğe karşı savaş açmış bulunan bu Osmanlı efendisi, yürekliliğiyle olduğu kadar, inceliğiyle de ünlüdür. Çevresine topladığı çeşitli ulus ve toplum kesimlerinden kahramanlarla birbirinden güzel ve tehlikeli serüvenler dünyasında dolaşır. Denizler aşar, deniz diplerini kolaçan eder ve hatta başka gezegenlere yolculuklar bile yapar. Kötülerin en sesinde ansızın şaklayan Osmanlı tokadıyla da ünlü kahramanımız, bu gezile-ri, arkadaşları arasında bulunan, "derûnî ilmi" sayesinde "hezar-ı fen" lâkabına lâyık sarıklı ve azıcık da uçkuruna düşkün "Karanfil Hoca" sayesinde gerçekleştirir. "Karanfil Hoca": Sürekli keşifler ve

Giovanni Sconamillo bir panelde asistanı Nalan Söylemez ve Eleştirmen Rekin Teksoy ile.

icatlar peşinde koşar; gereksinime duyulan zaman ve zeminlerde denizaltılar; adını: "Zulkarneyn-i Kebîr-i Köstebek" koyduğu yeraltı araçları ve uzay gemileri üretir ve kendisi de içlerinde olmak üzere: Abdülcanbaz, Fettah, Gözlüklü Sami, Tarzan (Manisa Tarzanı Ahmet Bedevî'den mülhemdir,) Derviş Fayrabi ve daha sonra bazı serüvenlerde gruba katılacak Cihanyandı Salihayla nefes kesen serüvenlere atılır. TS'un çoğu çizgi kahramanlarında olduğu gibi Karanfil Hoca'nın "archetype"ı ya da modeli de gerçek bir kişiliktir. Şimdi çoktan sonsuz zaman yolculuğuna çıkmış olması gereken bu ilginç zât, 1961 yılında: "Yer ve Gök İlimleri-Mesafeleri ve Meskünleri" adlı bir risale yayınlarak, okuyanları hayretler içinde bırakan sözde bilimsel iddialarda bulunmuştur. Bu kişi, Küçük Çekmece Camii Emekli Hocası Akşehirli Ethem Gedik efendidir. Zamanın aydınları arasında büyük bir mizah konusu ve daha sonra da Cüneyt Arkın'ın "Dünyayı Kurtaran Adam"ı

gibi "cult", hatta "kitsch" olan bu risalede müellif(!) yeryüzü ve gökyüzünün yedi kattan oluştuğunu, her katta canlıların yaşadığını ve kendine özgü dilleri ve dinleri olduğunu ileri sürerek; cinlerden, perilerden ve meleklerden de sözaçmıştır. Çağdaş bilime önemli katkılarda bulunma iddiasıyla

İlk Türk bilimge çizerlerinden Turhan Selçuk. (Foto Kâmil Şükün, 1976).

Üstte, Selma Mine, 1995'te Veli Bar'da yapılan bir bilimge toplantısında ansiklopedi yazarıyla. Diğer yanda yazarın 1979 basımlı *Tarihin Başladığı Gün* adlı noveletası.

yola çıkan, ancak bu iddiasını bilim değil de mizah sanatı alanında gerçekleştirebilen risalenin 4. sayfasında yer alan "Üçüncü Kat Toprak" adlı bölüm şöyledir: "Üzerinde gezdiğimiz toprağa (1000) senelik uzaklığı vardır. Üçüncü kat yerde bir yaratılış var ki, yüzleri it yüzü gibi, elleri insan eli gibi, kulakları sığır kulağı, ayakları koyun ayağı gibi olup tabiatları melek gibidir. Ulu Tanrının emirlerine hiç isyan etmemişlerdir. Hava ve gıdaları mevcuttur." Bir bakıma; "Naif bir orta dönem Türk bilimgesi" gözüyle de bakabileceğimiz bu sözde bilimsel risale, Karikatürist TS'a tıpkı Jules Verne ve Evliya Çelebi'nin yapıtları gibi büyük esin kaynağı olmuş; sanatçı Ethem Gedik Hoca'yı Karanfil Hoca adıyla çizgilerine yerleştirirken, risaleden aynen alıntılar yaparak; it yüzlü, sığır kulaklı yaratıklar çizmeyi de ihmal etmemiştir. Bugün sahafiye değeri onaltı sayfalık bir risale için bir hayli yüksek olan Ethem Gedik Hoca'nın yapıtı ise; astronomi ve coğrafya öğrenimi görenlerle, zamanın bir avuç bilimge mizahçısı arasında elden ele dölmüş, ilgiyle okunarak üstüne fıkralar düzenlenmiştir. TS'un daha sonraki yıllar çizip gazetelerde yayınlacağı ve sonra da albümler halinde bastıracağı çizgi romanları arasında: "Bayanlarla Baylar, Millyet Y. Ab-

dülcanbaz Külliyyatı-5" ve "Uzay Kırıyaları, YKY.; Abdülcanbaz Dz.3, ISBN:975-08-0111-3", "Arzın Merkezine Seyahat" gibi saltık bilimge-nin tanımı içine giren yapıtlar da yer alır. (Bkz. GEDİK, Ethem (Akşehirli): "Yer ve Gök İlimleri-Mesafeleri Meskünları ve Madenleri", büyük Kervan Matbaası, İst. 1961, 16 sf., 150 Kuruş.) >>> Sahte bilim, çizgi-roman, manga.

SELMA MİNE: (İstanbul, 1948) Gerçek adı: Selma ERSES. 1971'de DGSA, Mimarlık Bölümünü bitirdi. Uzun yıllar kamu kesiminde kent planlamacısı olarak çalıştı ve doksanlı yılların sonlarında emekli oldu. 1964'ten itibaren önce çocuk edebiyatı alanında yapıtlar veren Selma Mine, çocuk bilimge romanı: "Uzay Yolu", (1973) ile ilk Türk kadın bilimge yazarı niteliğini kazandı.

Daha sonraki yıllar yetişkinler için de romanlar kaleme alan yazar, bilimge konusunda yazılar yayınladı,

çeviriler yaptı, konuşmalar düzenledi. 1976'da çeşitli aralıklarla ve isim, form değişiklikleriyle 1981'e kadar yayını sürdürerek olan >>> "X-Bilinmeyen" bilimge ve fantazyaya dergisini kurdu. (1976-1981; 64 sayı.) Ancak dergi bu niteliğini uzun süre koruyamadı. Amacı ve konusundan saparak, mistik ve metafizik konulara yönelerek, sahte bilimin tuzağına düştü. SM,

İhsan Serim'in 1944 Mersin basımlı bilimge romanı: *Cemiyet Çemberi*.

1983'te yalnız bilimge romanları yayınlamayı amaçlayan "Deniz Yayınları"nı yönetti. Yapıtları: "Tarihin Başladığı Gün, 1979", "OBİ- JS-927, 1980". Çevirileri: "24.YY.'da Cinayet -Alfred Bester, 1983" ve "Ben Robot-A. Asimov, 1983" >>> Sahte Bilim.

SEMERKAND: İstanbul, Beyoğlu'nda, Büyükparmak-kapı sokağı, Küçükparmak-kapı'ya bağlayan demir kapılı pasajın içinde bulunan ve klasik anlayışta düzenlenmiş

dekoru ve antik taskömür sobasıyla ünlü kafeterya. Ana-akım ve bilimge edebiyatçılarından Leyla Şahin, Doğan Kılıçkaya, Metin Demirhan ve ZB'nin müdavimi oldukları Semerkand, 2002 yılı Şubat'ında açıldı. "Amazon Bilimge Grubu" (ABG) ve diğer bilimge fanlarının her cuma akşamı düzenle buluşup, konuştukları mekânda satranç takımı ve bir de küçük kitaplık yer alıyor. Semerkand, 2003 yılında satıldı ve adı "Pen" olarak değiştirildi. >>>ABG.

SEMI-PROZINE: (Ter.L. kaynaklı ing.; "semi", L.: "Yarı" ve "yarım".) Yarı pnofesyonel dergi anlamında. Semi -prozine'ler, bir yandan profesyonel ölçüler kullanırlarken, öbür yandan da amatörlik ruhunu korumak isteyen ve piyasa değerlerine fazla itibar etmeyen dergilerdir. Genellikle >>> "avant-garde" özellikler gösterirler ve >>> "digest" havasına daha yakındırlar. Semi-prozine'e örnek olarak Türk dergileri arasında: "Nostromo", "İnsancıl" ve "Virgül" dergileri gösterilebilir. >>> prozine.

SEMTÜRES: (Astr.ter.ar) Semt El Res. >>> Zenith

SEMTÜLKADEM: (Astr.ter.ar.) Semt El Kadem. >>> Nadir

SEREBRYANIY VEK: >>> Gümüş Çağ.

SERİM, İhsan: 1944 yılında Mersin'de: "Cemiyet Çemberi", (Gelecek Üzerinde İçtimai Bir Sentez) adlı, saltık bilimge türünde bir roman yayınlayan yazar. Dr.Vediî Bilgin gibi bu yazarın da yaşamı konusunda bilgimiz yok. Yapıt, cumhuriyet dönemi Türk bilimge edebiyatının ilk

romanlarından biri olarak kabul edilmektedir. >>> BİLGİN,V.

SETI: (Search for Extraterrestrial Intelligence): "Dünyadışı Bilinçli Varlıkları Araştırma Organizasyonu" Yakın ve daha uzak yıldızlarda var olduğu düşünülen yaşam belirtilerini radyo teleskoplar ve bilgisayarlar aracılığıyla araştırma projesinin genel adı. Öncü program, 1960'ta kurulan; Frank Drake'in: "Ozmo Projesi" olup, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1983'te NASA tarafından SETI adı altında yeniden başlatılan programlar dizisi halen sürdürülmektedir. Bugüne kadar SETI projesini konu alan üç bilimge filmi yapılmış bulunmaktadır. Bunlardan son yapılanı ve en önemlisi: Yönetmen Robert Zemeckis'in çektiği ve başrolünü Jodie Foster'ın oynadığı "Contact-Temâs" olup, Prof. Carl Sagan'ın bir romanından beyaz perdeye uyarlamadır. Son bölümü, Kubrick'in: "2001 A Space Odyssey"ini animsatan bu film, SETI projesine gönül vermiş bir bayan astrofizikçinin öyküsünü anlatır. Film Türkiye TV'lerinin arşivlerinde de bulunmakta ve zaman zaman da seyirciye sunulmaktadır.>>> Mesaj, Tehlikeli Tür.

SEYYARELER ÇARPIŞIYOR(1): (HAMILTON,Edmond: "Seyyareler Çarpışıyor",ÇYDD-2,Ist.1954,156 sf.) EH'n "space opera" tarzında yazılmış, orijinal adı: "The Star Kings"olan ve >>> ÇYDD'nin ikinci kitabı olarak 1954'te İstanbul'da yayınlanmış bilimge romanı. Yapıtın "copyright" tarihi 1949, ABD'nde ilk yayın tarihi ise 1950'dir. Romanın daha sonraki yıllarda çeşitli basımları yapılmış olup, elimizdeki örneklerden biri de "Paperback Library Science Fiction" dizisinin 1970 tarihli ikinci basımıdır. Dünyalı bir eski savaş pilotunun 200 000 yıl sonraya yaptığı

"fiziksel olmayan" bir tür zaman yolculuğunun anlatıldığı roman, yine ÇYDD'nin büyük bir bölümünde olduğu gibi, aşağı yukarı üçte bir oranında kısaltılarak dilimize aktarılmış ve yapıtta bazı ufak tefek değişiklikler yapılmıştır. Örneğin; orijinalde "Arn Abbas" olan Ortagalaksi İmparatoru'nun adı: "Arn Abbul" olarak değiştirilmiş, "Lyn Kyla" gibi ikinci ya da üçüncü dereceden roman kahramanlarının adı hiç kullanılmamış ; "bir asker" ya da bir "subay olarak" gösterilmiştir. Bir bilimge yazarı sıfatıyla EH da adı geçen eserinde uzay gemilerinin "sub-spectrum ışınlar"

Seyyareler Çarpışıyor'un 1970 Paperback Library basımı.

prensibiyle çalıştığını varsayan bir kurgu yaratmış ve bu kurgusal buluşun tanımı ve açıklamasını yapmıştır. Gelin görün ki, romanın temelini oluşturan bu kurgu Çağlayan yönetmenleri, (ya da çevirisi zor geldiği için çevirmeni) tarafından gereksiz görülerek türkçe versiyona alınmamıştır. EH, yüzlerce, hatta binlerce ışıkyılı uzaklıkları yıldızgemilerine aşırta-

bilmek için; "sub-spectrum rays: spektrum-altı ışınlar" ilkelerine göre çalışan jeneratörler tasarlamış ve bütün bu tasarısını romanında birbuçuk kitap sayfalık bir hacim içinde ve dipnotu halinde okura sunmuştur. Elimizdeki orijinal "Paperback" basımının 24. ve 25.sayfalarında yer alan bu spekülatif açıklamalar; okurun, yazar tarafından betimlenen bu yabancı dünyayı ve bu dünyanın garip teknoloji ve toplum yapısını kavramasını kolaylaştırmayı amaçlamaktadır. (Bkz.;"Star Kings",Paperback Library SF,New York,1970) EH, "Yıldız Kralları"nda birkaç yerde daha bu türden dipnotlu bilimsel açıklamalar yapar. Ama bu açıklamalar kısa dipnotlar halinde olup, eserin genel bü-

tünlüğü içinde ele alındığında, okurda herhangi "romanesque" bir rahatsızlık uyandırmaz. Bu kısa dipnotlarının da Çağlayan versiyonunda yer almadıklarını ekmemeyi gerekli görmüyoruz "Yıldız Kralları" ya da bizdeki adıyla; "Seyyareler Çarpışıyor", tipik bir >>> "space opera" olup, türünün tanımına tıpatıp oturan bir romandır. Bu türde bilindiği gibi; ileri bilimsel ve teknolojik aşamalara erişmiş toplumlar, genelde bu ilerlemeye ters düşer bir biçimde feodal yapılanmalar içinde tasarlanır. Fantastik kurgu, bilimsel ve teknolojik kurgular kadar önem kazanmıştır ve gotik-esetik kaygılar azami derecelere yükseltilmiştir. Pek doğal olarak bu tür bir toplumsal yapılanmada; içinde kralların, prenslerin ve lordların da yer aldıkları bir aristokratik sınıf, yöneticilik görevini üstlenmiş bulunmaktadır. Bu toplumsal yapı, çoğu kez "gotik roman"da gördüğümüz gibi, büyük kalelere, şatolara ya da kent-devletleri yerine yıldız krallıkları; (EH, Jack Vance) ya da galaksi imparatorlukları: (Asimov, H.Beam Piper) içine yerleştirilir. "Seyyareler Çarpışıyor"un kahramanı New York'lu savaş pilotu emeklisi John Gordon, zamanımızdan 200.000 yıl sonraki bir gelecekte kendisine yapılan >>> psikotronik -telepatik bir çağrıyla; fizik bedeni zamanımızda kalmak koşuluyla bir tür zaman yolculuğuna çıkarak "Ortagalaksi İmparatorluğu"na gider. Çağrıyı yapan, aynı zamanda bir bilimadamı da olan Ortagalaksi İmparatoru "Arn Abbas"ın (Çağlayan versiyonunda "Arn Abbul") oğlu Prens Zart Arn'dır. Bilimsel ve tarihsel araştırmalara meraklı, devlet yönetimi ve politikayla pek ilgilenmeyen prens; John Gordon'a bir süre bedenlerini değiştirerek, (Ya da bilinçlerini) birbirlerinin zamanlarında yaşamayı önerir. Prens'in, Vel Quen adlı bilgin dostuyla birlikte icad edip, geliştirdikleri >>> psikotronik bir araç yardımıyla değişim gerçekleştirilir ve pilot emeklisi, ansızın kendini bambaşka ve yabancı bir dünyada bulur. Birtakım ters olaylardan sonra John Gordon, büyük bir gezegenler savaşının ortasına düşer ve

imparatorluğa ait gizli silah “disrütör”le; (Maddeyi değil, uzayın bizzat kendisini tahribeden korkunç bir silahtır bu) totaliter saldırganları püs-kürterek Ortagalaksi İmparatorluğu’nu diktatör Shor Khan’ın kötülüklerinden korur. İçinde, prenseslerin, baronların, cariyelerin ve uzay donanması amirallerinin yer aldığı serüvenler dizisi, romantik aşk sahneleriyle renklendirilmiş; yazarın yer yer “Shakespeareien” bir üslupla betimlediği roman kahramanları, akılda unutulmaz izler bırakabilecek bir düzeye erişmiştir. EH, yıllar sonra okurları ve yayıncısının isteğiyle New Yorklu savaş pilotu emekli ve sigorta memuru John Gordon’ın serüvenlerinin devamını yazar. Prens Zart Arn, kendi keşfi olan aygıtını bu kez insanları bedenleriyle birlikte nakledebilecek biçimde geliştirmiştir. John Gordon bu kez sevgilisi Fomalhout Prensesi Lianna’ya, kendi gerçek bedeni içinde kavuşabilecektir. Eser; “Le Retour aux Etoilles-Yıldızlara Dönüş” adıyla önce Fransa’da, fransızca; bundan birkaç ay sonra da ABD’de orijinal haliyle yayınlanır. (Le Retour aux Etoilles, EH, Fransızcaya çeviren; Frank Straschitz, Edition J’ai Lu, Paris 1973) “Seyyareler Çarpışıyor”; onsekiz yıl sonra, 1967’de yayınlanan “Return to the Stars” ile birlikte edebi bir uyum ve bütünlük içindedir. Esasen, ikinci romanın, birincisinin devamı olması, kendiliğinden bu sonucu doğurmaktadır. Her iki eser de, deyiş yerli yerindeyse; “gotik bilimge”nin yalnız en iyi örneklerinden biri değil, aynı zamanda II. Altın Çağ’ın da en yetkin örneklerinden biri olmayı sürdürmektedir. >>> HAMILTON, Edmond.

SEYYARELER ÇARPIŞIYOR(2) “This Island Earth”. USA, 1955, Yönetmen: Joseph Newman, Senaryo: Franklin Coen, Edward O’Callahan. (Raymond F. Jones’un romanı temel alınarak) Fotoğraflar: Clifford Stine. Dekorlar: Alexander Golitzen, Richard H. Riedel. Yapımcı: William Alland. Universal Film. Oyuncular: Jeff Morrow, Rex Reason, Faith Domergue, Lance Fuller, Russell John-

son. “Dünya Denen Şu Ada-This Island Earth”, “Forbidden Planet-Yasak Gezegen” gibi zamanında Türkiye’ye getirilerek vizyona sokulmuş filmlerdendir. Ancak renkli (techicolor) olarak çekimi yapılmış olan bu filmin telifi bir hayli yüksek olduğundan, o zamanlar Türkiye’ye siyah beyaz kopyesi getirilebilmiş ve ellili yılların yoksul Türkiye’si için de bu doğal karşılanmıştır. Film, o zamanlar çok moda bir adla Türkiye’li seyirciye sunuldu: “Seyyareler Çarpışıyor”...Yetmişli yılların başlangıcından itibaren nasıl her bilimge sanat yapıtının adı “Atılğan” olmuşsa; o yıllarda her roman, öykü ve filmin adı da “Seyyareler Çarpışıyor” olmuştu. Bu isim modası yaygınlığının sosyo-kültürel analizini başka bir yazının konusu olarak saklı tutup, biz “Dünya Denen Şu Ada”ya dönelim: Film, olağanüstü eylem akışı ve muhteşem dekorlarıyla zamanın seyircisini serseme çevirmiş, bu yüksek performanslı gösteri seyircinin dikkatini oyuncuların ustalıklarından çalarak, filmin illüzyonuna yöneltmesine neden olmuştur. Filmin dekorlarını gerçekleştiren ikili; Alexander Golitzen ve Richard H. Riedel, öylesine başarılı bir çalışma yapmışlardı ki, platoda otuz metre içinde yaratılan yabancı dünyanın (Metaluna) büyüğü atmosferi Clifford Stine’in renkli fotoğraflarıyla bir kat daha etkiyeci olmuştu. “Dünya Denen Şu Ada”, genç bir fizik bilgininin kaçırılarak, Güneş Sistemi dışında, uzayın uzak bir köşesindeki iki ırkın amansız savaşlarına katılışını öyküler. Bu kaçırılış sırasında genç fizikçinin yanında çekirdek fiziği doktoru olan bir de genç kız (Faith Domergue) vardır. Domergue, alışlagelmiş Amerikan kadın tipinin dışında, orta boylu, hafif kalçalı, iri siyah gözlü ve siyah saçlıdır. O yılların Marilyn Monroe ve ona rakip olarak çıkarılıp da tutulmayan Anne Francis ile simgelenen “aptal sarışın” tipine karşı ileri sürülen, onun tam tersi, yine seks ama entellektüel, esmer bir karakterdir ve Hollywood’daki aptal sarışınlara yeni bir alternatif gibidir. Domergue’un yaratıcı kompozisyonu Rex Reason’inkiy-

Dünya Denen Şu Ada’da Metaluna gezegeninin başkalaşıma uğramış, dünya kökenli yaratığı.

le büyük bir uyum içinde olmasına karşın, özellikle Akdeniz ülkeleri ve bu arada Türkiye seyircisi de gösteri sırasında bakışlarını kızın iri siyah gözleriyle dolgun kalçalarından ayıramaz. Hele filmin, yolcuların yeni gezegenin çevre koşullarına uyum sağlaması için cam fanuslara girdiği bölümde, bakışlar, bedeni saydamlaştırarak iç organları gözler önüne seren kıskırtıcı manzaradadır. “Yasak Gezegen”nin gözdeleleri: Alta rolünü oynayan sarışın dilber Anne Francis ile yapımı 20.000 dolara malolan robot Robby ise; “Dünya Denen Şu Ada”nın gözdeleleri de esmer güzeli Faith Domergue ile Metaluna’nın (Selma Mine’nin tanımıyla): “Ehlileştirilmiş dev böcek biçimli akıllı yaratığı”dır. Kısacası; filmin tuzu olan 25.000 \$’lık canavarı... Filmin tadı mı? O da elbette ki, Faith’in efsunlu kara gözleri...”Seyyareler Çarpışıyor”, II. Altın Çağ olarak adlandırılan Amerikan bilimge sinemasının, 1950-60 yılları arasında ürettiği “saltık bilimge” türüne en iyi örnek klasiklerden biridir. İlginç kurgusu, fütüristik savları ve çağına göre güçlü sinematografik anlatımıyla yalnız Türkiye’li bilimge severlerin değil, dünya bilimge fanlarının anılarında da unutulmaz olarak kalmayı başarmıştır.

EEG aletinin bölümleri ve fonksiyonları :

1) Giriş kutusu (giriş tablosu) : Uzunluğu 1-1,5 m olan elektrot telinin bir

ucundaki elektrot saçlı deriye yapıştırılır, diğer uçtaki fiş te "giriş kutusu" üzerindeki

deliklerden birine sokulur. Burada, dikkat edilmesi gereken durum şudur; örneğin F3 noktasına yapıştırılan elektrodun fişi, tabloda F3 deliğine sokulmalıdır.

2) "Sinyal seçen" ya da EEG aletinin "programlarını belirleyen" bölüm : Her amplifikatöre bağlanacak olan iki elektrodu seçmek için kullanılan bölümdür. "Seçilen elektrotlar-amplifikatör-yazıcı birim" birleşince bir sistem oluşur ve bu sistem, seçilen iki elektrot arasındaki potansiyel farkını saptar.

3) Kalibrasyon sistemi : EEG potansiyellerinin aplitüdünü ölçmede ve tüm amplifikatörlerin çalışmalarını kontrol etmede kullanılır.

4) Amplifikatörler : EEG aletinin her kanalının en önemli parçasıdır. Her kanal birbirinden bağımsız birer sistem oluşturur; her kanalın bir amplifikatörü vardır. Amplifikatörlerin iki görevi vardır.

a) Diskriminasyon; iki elektrot arasındaki potansiyel farkını belirler.

b) Amplifikasyon; iki elektrot arasındaki potansiyel farkını büyültür.

5) Filtreler:

a) 50-60 hz filtresi (elektrik empedans filtresi),

b) Düşük frekans filtresi (1 hz'den yavaş dalgaların amplitüdünü azaltır)

c) Yüksek frekans filtresi (30 hz'den hızlı dalgaların amplitüdünü azaltır)

Düşük ve yüksek frekans filtreleri, çok yavaş ve çok hızlı dalgaları EEG'den dışlamak ve klinik önem taşıyan frekans spektrumunu öne çıkarmak görevini üstlenirler. Filtreler, amplifikatörlerden çıkan sinyalleri, kalemlere ulaşmadan önce modifiye ederler.

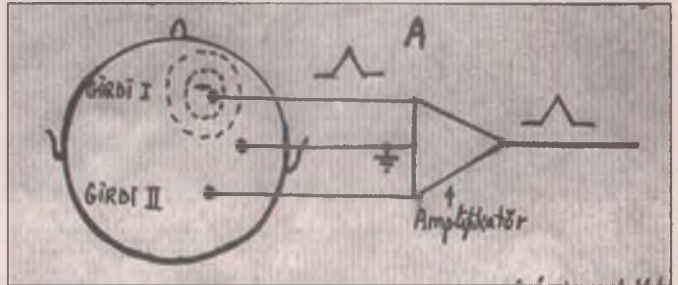
6)Yazıcı birimler: Aşağı yukarı hareket eden kalemler ya da mürekkebi aşağı yukarı hareketlerle püskürten sistemler, yazıcı birimleri oluşturur

7) Kağıdın akışını sağlayan veya akış hızını belirleyen sistem: Bu sistem sayesinde, istenen hızlar ile akan kağıdın üzerinde, aşağı yukarı hareket eden kalemler, çeşitli dalgaların yazılmasını sağlar.

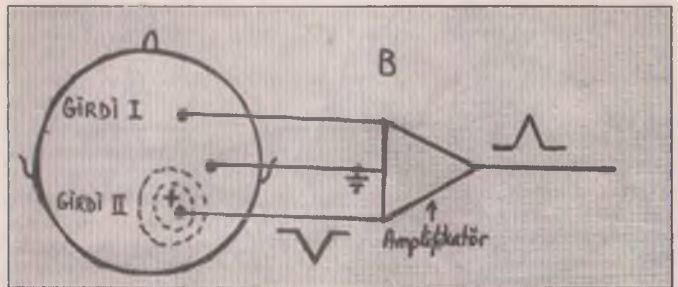
EEG aletindeki her kalem, kendisini yönlendiren iki elektrot arasındaki güç (potansiyel) farkını kaydeder. Bu iki elektrottan alete gelen girdiler (input) arasındaki güç farklarını ayırdedebilme yeteneğine "diskriminasyon" denir.Bu yetenek sayesinde iki elektrot arasındaki güç farkları toplanabilir ve çıkartılabilir; aynı zamanda, bu elektrotlardan gelen ortak potansiyeller reddedilebilir.Reddetmenin tipik örneği 50 hz enterfrekans olayıdır.

Aletteki her amplifikatöre, iki elektrottan, iki girdi gelir.Elektrotlardan, ismi önce yazılana "girdi I" (Input I), ismi sonra yazılana "girdi II" (İnput II) denir.Girdi II'nin polaritesinin girdi I 'den çıkarılabilmesi için Girdi II polaritesi tersine çevrilir, yani (-) polarite (+) polarite haline döndürülür.Bundan sonra iki girdi arasında gerçekleşen işleme "differensiyel amplifikasyon" ismi verilir.Kalem defleksiyonlarını da bu "differensiyel amplifikasyon" belirler; yani, girdi I, girdi II'ye göre daha negatifse kalem yukarıya defleksiyon yapar, eğer girdi I, girdi II'ye göre daha pozitifse, kalem aşağıya defleksiyon yapar.

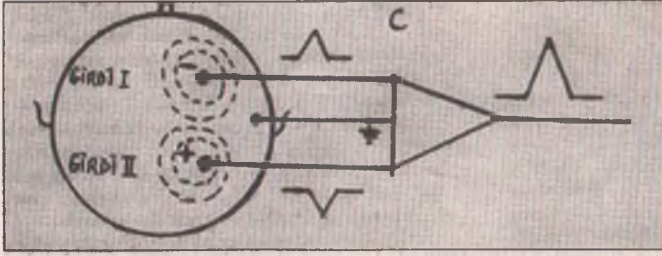
İki elektrot arasındaki güç farklarının toplanabilme ve çıkarılabilme işlemleri aşağıdaki 8 resimde şematik olarak gösterilmiştir:

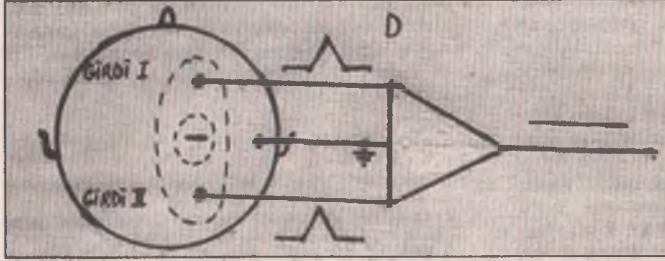
A) Girdi I'deki negatif sinyal (yukarı defleksiyon), kalem tarafından aynen yazılmıştır.

B) Girdi II'deki pozitif sinyal (aşağıya defleksiyon) tersine çevrildiği için, kalem tarafından yukarıya defleksiyon şeklinde yazılır; yani şekil A'da görüldüğü gibi yazılmıştır.

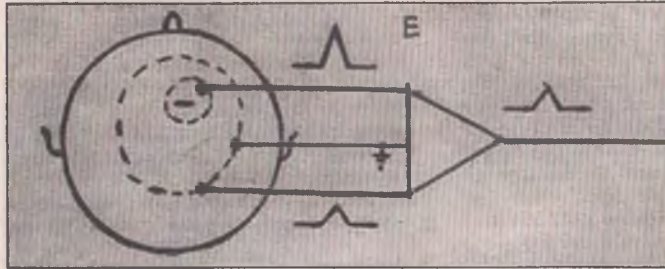

C) Girdi II'deki pozitif sinyal (aşağıya defleksiyon) tersine çevrildiği için, girdi I ile toplanır ve girdi I'in 2 katı yukarı defleksiyon yazdırılır.

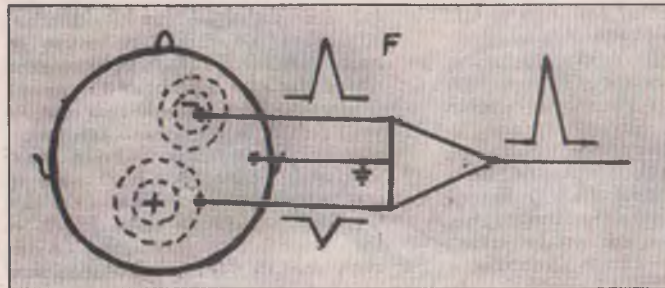

D) Girdi II'deki negatif sinyal (yukarı defleksiyon) tersine çevrildiği için, girdi I'den çıkarılır ve birbirini götürerek düz çizgiye sebep olur.

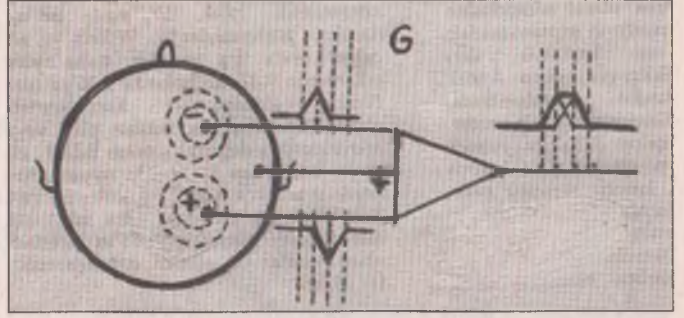
Amplitüdü ve zamanları farklı olan sinyallerin differensiyel amplifikasyonu, aşağıdaki şekillerde şematik olarak gösterilmiş ve özetlenmiştir:

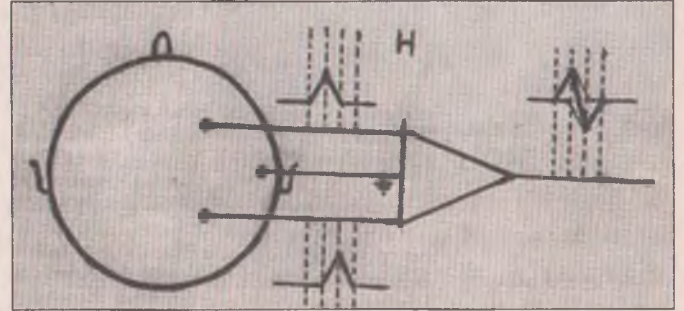
E) Girdi I'deki negatif potansiyelin yarı gücünde ve eş zamanlı olan girdi II'nin negatif potansiyeli ters çevrilir ve girdi I'den çıkartılır. Kalem, girdi I'in yazısı kadar yukarı defleksiyon yazar.

F) Girdi I'de negatif, girdi II'de onun yarısı gücünde ve eş zamanlı bir pozitif potansiyel mevcuttur. Girdi II tersine çevrildiği için girdi I ile toplanır ve girdi I'in 1.5 katı büyüklüğünde kalem sapmasına sebep olur.

G) Girdi I'deki negatif ve girdi II'deki pozitif potansiyeller eş zamanlı olmadıkları için amplitüdün 2 kat büyümesine sebep olmazlar, aksine sürekli bir kalem sapmasına sebep olarak yavaş dalga oluştururlar.

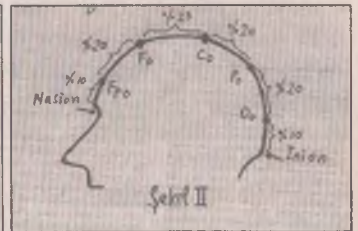
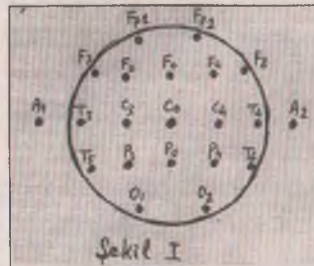

H) Giriş I ve giriş II'de aynı güçte birer negatif potansiyel olduğunu varsayalım. Eğer bunlar eş zamanlı olsaydı, şekil D'de olduğu gibi, kalem düz çizgi yazacaktı; ancak, bu potansiyeller eş zamanlı olmadıkları için, burada görüldüğü gibi difazik bir kalem sapmasına sebep olurlar.

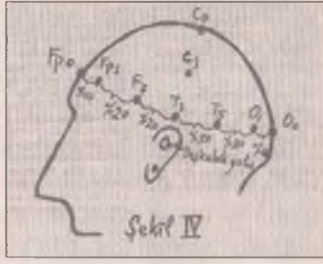
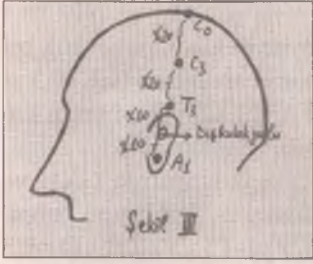
Elektrot Yerleştirme

Elektrot yerleştirme işlemi uluslar arası 10-20 sistemi uyarınca yapılır. Bu sisteme göre, belirtilen iki nokta arasındaki mesafe ölçülür. Bu mesafenin başında ve sonunda iki tane % 10'luk bölüm, ortada da 4 tane % 20'lik bölüm işaretlenir. Bölümler arasında işaretlenen noktalar genellikle elektrotların yerlerini gösterecektir. Şimdi, teorik uygulamaya geçelim:

Şekil I'de, kafaya yerleştirilecek olan 21 elektrodun yerleri şematik olarak gösterilmiştir. Bunlara 1 tane de toprak elektrodu ilave edilecektir. Görüldüğü gibi, 19 elektrod skalp üzerinde, 2 elektrot da kulak memelerindedir.

Elektrotları yukarıda görüldüğü biçimde yerleştirebilmek için 3 mesafe ölçülmesi yeterli olmaktadır: Birinci mesafe, nasion-inion arasındadır; bu ölçüm şekil II'de gösterilmiştir.

İkinci mesafe, Co'dan geçerek her iki kulak memesini birleştiren çizgidir ve şekil III'te gösterilmiştir. Her iki dışkulak yolunu birleştiren bu çizginin, sol kulak deliğinden sonraki %10'luk bölümü T3'ü, ondan sonraki %20'lik bölümü de C3'ün yerini işaret etmektedir.

Üçüncü mesafe, Fpo'dan başlayıp Oo'da sonlanan çizgidir. Bu çizginin sol tarafında olan T3 noktasından geçer. Mesafenin ilk %10'luk bölümü Fp1', sonraki %20'lik bölüm T5'i, ondan sonraki %20'lik bölüm de O1'i gösterir. Bu çizgi şekil IV'te gösterilmektedir.

Fo ile F7 arasındaki mesafenin ortası F3'ü, Po ile T5 arasındaki mesafenin ortası da P3'ü gösterir. Ancak, F3-F7-T3-C3'ü birleştiren çizgiler ve de P3-T5-T3-C3'ü birleştiren çizgiler birer eşkenar dörtgen oluşturmalıdır. Aynı işlemler, sağ taraftaki çift rakamların yerlerini bulmak için uygulanır.

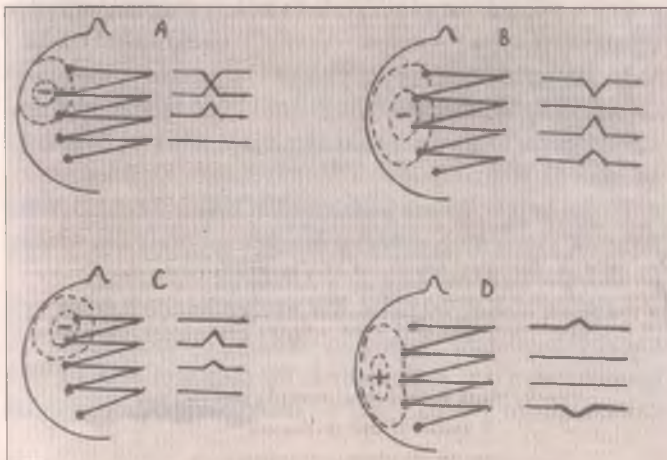
Kayıt Stratejisi

Çok kanallı kayıtlar yaparken, esas olarak, iki tip montaj kullanılır. Bunların herbirinin değişik avantaj ve dezavantajları vardır:

1- Bipolas montajlar: Her amplifikatöre farklı bir elektrot çifti bağlanır; ancak, ardışık kanallara komşu elektrotlar bağlandığı için, birbirini izleyen iki kanal için bir ortak elektrot sağlanmış olur. Bu montajın kesin lokalizasyon avantajı vardır.

2- Monopolas montajlar (referans montajları): Her kanalın girdi I'nin farklı saçlı deri elektrotlarına, girdi II'lerin hepsi ise referans elektroduna (kulak memesi) bağlanır. Bu montajın da, geniş bir alana yayılan potansiyellerin işgal ettiği alanı belirleme avantajı vardır.

Bipolas montaj ile lokalizasyon belirleme:

A ve B: Lokalizasyon belirlemedeki kolaylık işaret ediliyor.

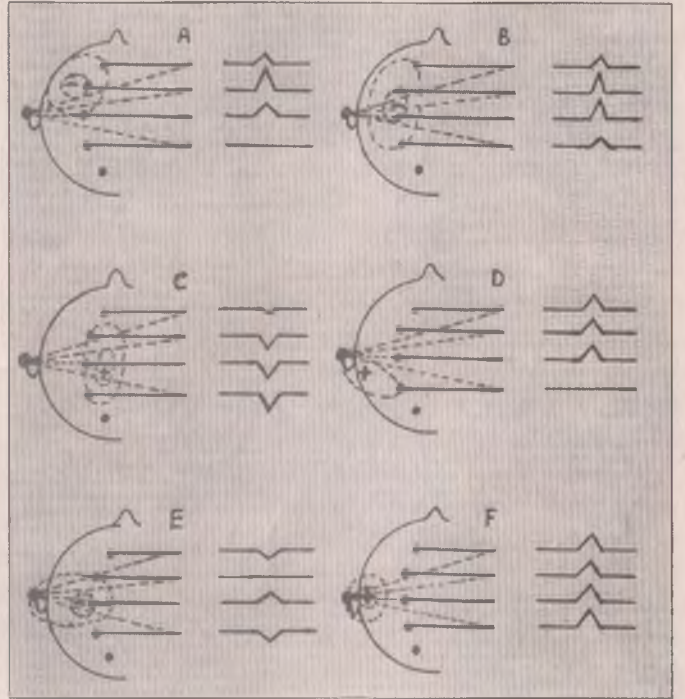
C ve D: Lokalizasyon belirlemedeki zorluk işaret ediliyor.

A : 1. ve 2. kanalın ortak elektrodu lokalizasyonu belirliyor.

B : 2. kanalın düz çizgisi 2. ve 3. elektrotlar arasındaki odağı belirliyor.

C : Odağın yeri elektrot dizisinin uç kısmına gelmiştir; 1. kalem den önce 1 kalem daha olsaydı B'deki durum ortaya çıkacaktı.

Monopolas montaj(ünipolos montaj) (referans montajı) ile alan belirleme :

A : Odağa en yakın 2. elektrotun yazdırdığı kalem, en yüksek defleksiyonu yazar.

B : Odak, 2. ve 3. elektrotları en fazla etkiliyor ve en yüksek defleksiyonu yapıyorlar.

C : Odak, 2., 3., 4., elektrotları aynı derecede etkiliyor ve girdi I pozitif defleksiyon yapıyor.

D : Kulağa yakın temporal + odak, girdi II'yi etkileyip, ilk üç kanalda yukarı kalem sapması yapıyor; oysa 4. elektrot kulak ile aynı derecede etkileniyor ve kalem düz çizgi çiziyor.

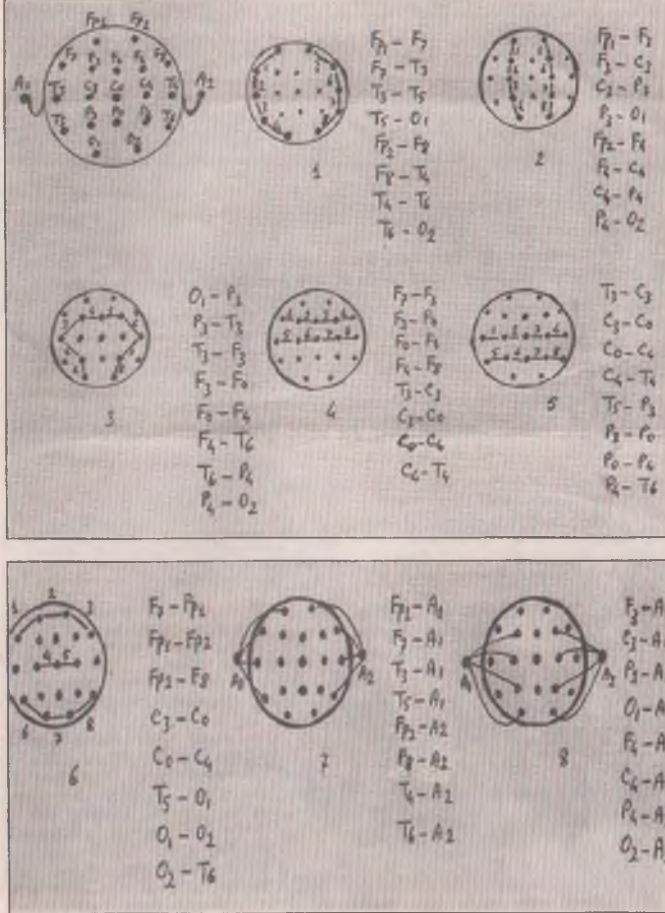
E : Kulağa yakın temporal - odak ; 1. kanalda girdi II'yi etkilediği için aşağı kalem sapması yapıyor; 2. kanalda her iki girdi aynı derecede etkileniyor; 3. kanalda girdi I fazla etkileniyor ve kalem yukarı sapıyor; 4. kanalda girdi II etkileniyor ve aşağı defleksiyon gerçekleşiyor.

F : Bütün kanalları, kulağa yakın temporal + odağın girdi II'si etkileniyor ve girdi II, sinyali tersine çevirdiği için, bütün kalemler yukarı sapma yapıyor.

Montaj Biçimleri Üç Grup Altında Toplanabilir:

- 1) Bipolar longitudinal,
- 2) Bipolar transvers
- 3) Monopolar(referansiyel montajlar)...

bu montajların yapılabilmesi için EEG aleti en az 8kanallı olmalıdır 4 kanal bir hemisler, 4 kanal da diğer hemisler için kullanılmalıdır.

uykusundaki temel aktiviteyi uyanıklıktan ve NREM I uykusundan ayırabilecek düzeyde değilse, poligratik bir montaj gerekecektir. Göz küreleri hareketleri (GKH),kas aktivitesi (EMG) kalp aktivitesi (EKG) ve solunum kayıtları poligrafi için kullanılabilir; bunlardan ikisi genellikle yeterli olmaktadır. Biz, çalışmalarımızda GKH ve EMG'yi tercih ettik. İki kanalımızı poligrafi için harcadığımız zaman da EEG için Fp1-T3, T3-O1, O1-C3 montajını kullandık; bazen de bu montajla başlayıp, C3-Fp1, Fp1-T3, T3-O1 montajı ile devam ettik...

EEG aktivitesinin tanımlanması için gerekli nitelikler

1- Dalga formu: Bir dalganın biçimini, görünüşünü ya da morfolojisini tanımlamak için kullanılan basit bir terimdir. Her dalga ya da dalga dizisi "aktivite" olarak adlandırılır. Birçok dalga formu düzenlidir,yani değişmez bir yapıya sahiptir. Bazı düzenli dalgalar ise sinüs dalgalarına benzer ve "sinüoidal dalgalar" olarak tanımlanır. Düzensiz dalgaların ise şekilleri ve süreleri eşit değildir.

A) Monofazik dalga; izoelektrik çizgidenyukarı ya da aşağı ynde tek bir defteksiyon.

B) Difozik dalga; zıt yönlerde iki bileşeni olan dalga...

C) Trilozik dalga; izoelektrik çizgi etrafında değişen üç bileşeni olan dalga...

D) Polifozik dalga; değişen yönlerde iki ya da daha fazla bileşeni olan dalga...

E) Geçici dalgalar (transient); ayırdedici bir formu olan tek bir dalgayı ya da iki veya daha fazla dalgadan oluşabilen bir kompleksi içerebilir ve oldukça tutarlı bir biçimde tekrarlar:

Diken dalgalar: Tabanları 20-70 milisaniyedir.

Keskin dalgalar- Tabanları 70-200 milisaniyedir.

Diken ve dalga kompleksi- Saniyede 3 kez tekrarlayan komplekslerdir.

Yavaş diken ve dalga kompleksi- Saniyede 3 kezden daha seyrek hızda tekrarlarlar.

Keskin ve dalga kompleksi-Dikenin yerini keskin dalga atmıştır.

Çok diken kompleksi- Ardarda izlenen dikenlerden oluşur.

Çok diken ve dalga kompleksi- Çok dikenli izleyen yavaş dalgadan oluşur.

Paroksizmal deşarjlar-Belirli aralıklarla tekrarlayan, yaygın, yüksek amplitütlü, kısa süreli paroksizmlerden oluşur.

2- Tekrarlayıcılık (yineleme): Dalgaların yinelemesi ritmik ya da aritmik olabilir. Ritmik alanda, dalgalar arasında benzer aralıklar vardır;bunlar genellikle düzenli ve sıklıkla da sinüzoidaldir; alfanın ve uyku içciklerinin sinüzoidal yapısı, ritmik yinelemenin belirgin örnekleridir. Aritmik yinelemeli dalgalar ise, tek tek dalgalar arasında değişken ve düzensiz aralıklarla tanımlanır.

3-Frekans: Bir dalganın, bir saniye içinde kaç kez yinediğini gösterir. Yinelesin ya da yinelemesin, 250 milisaniye veya 1/4 saniye süren bir dalganın 4Hz'lik frekansı vardır. Tek dalgalar ve kompleksler, dalga boyları

Selebrumun her tarafını iyice ???? için, 8 kanallı bir aletle, asgari bu 8 montajda, en az 2'şer dakikalık kayıt yapılmalıdır. Bundan sonra hiperventilasyon (5 dakika), hiperventilasyon sonrası (1-2 dak.), aralıklı ışık uyarısı (gözler kapalı ve açık iken, flaşlara 30 cm mesafeden, yaklaşık 3 dakika), göz açıp-kapama (6-8kez,yaklaşık 1 dak.) gibi stimülasyon testleri uygulanmalıdır... Toplam kayıt süresi 25-30 dakikayı bulmalıdır...

Farklı empedans oluşmaması için elektrot takımı aynı tip elektrotlardan oluşmalıdır (gümüş, gümüş klorür, altın). Elektrot ekpedansı 5000 ohm'u geçmemelidir. Kalibrasyon açısından 1 mm 5-10 mikrovolt göstermelidir ve her tetkikten önce ve sonra kontrol edilmelidir. Düşük frekans filtresi 1 Hz yüksek frekans filtresi 70 Hz olmalıdır. Çocuklarda, düşük frekans filtresi 0,3 Hz, yüksek frekans filtresi 70 Hz olmalıdır. Kâğıt akış hızı olarak, saniyede 30 mm en uygun hızdır.

Bebeklerde Fp1-T3, T3-O1, O1-C3, C3-Fp1 şeklinde ki bir montajla, 1-3 saat süreli, uyku kayıtları gerçekleştirilmesi uygundur. Yorumcunun deneyimi, henüz, Rem

rından daha uzun aralıklarla tekrarlarlarsa, periyodik bir özellik kazanırlar; bu durumda, dalgaları ya da kompleksler arasındaki zaman aralığına periyot ismi verilir.

EEG dalgalarının frekansı genellikle 4 gruba ya da frekans bandına ayrılır:

- Delta dalgaları; 3-1 Hz.
- Teta dalgaları; 4-7 Hz.
- Alfa dalgaları; 8-12 Hz.
- Beta dalgaları; 14 Hz'in üzerindeki dalgalar.
- Sekiz Hz'in altındaki dalgalara genellikle "yavaş dalgalar" ve 13 Hz'in üzerindeki dalgalara da "hızlı dalgalar" isimleri verilirse de, aktivitenin frekansı belirlemek (örn; delta aktivitesi, teta aktivitesi gibi) daha doğru olmaktadır. Yarım Hz'in altındaki ve 20 Hz'in üstündeki frekansların, saçlı deri kayıtları açısından sınırlı bir klinik yararları vardır ve senebral kökenli olup olmadıkları da genellikle tartışmaya açıktır.

- 4- Amplitüt: 20 mikrovolt=Düşük amplitüt.
- 20-50 mikrovolt=Orta amplitüt
- 50 mikrovolt=Yüksek amplitüt.
- Dikkat- Bir dalganın yüksekliği 14 mm ve 50 mikrovoltluk kalibrasyon sinyali 7 mm ise, dalganın amplitüdü 100 mikrovolttur... Zehir aktivitesi 40-50 mikrovoltluk dalgalardan kurulmuşsa, araya giren 60 mikrovoltluk bir dalganın yüksek amplitütlü olduğu söylenebilir.

5- Dağılım: Normal ya da patolojik elektriksel aktivitenin, başın farklı bölgelerindeki oluşumunu ifade eder; yani, belirli EEG paternleri başın her iki tarafında, bir tarafında ya da küçük bir alanda ortaya çıkabilir.

A) Yaygın, difüz veya jeneralize dağılım; başın tümünü veya tümüneyakın kısmını kapsayan aktiviteyi ifade eder.

B) Lateralize dağılım; başın tek yanında görülen aktiviteyi ifade eder.

C) Fokal aktivite; başın bir alanındaki bir ya da birkaç elektrotla sınırlı olacak saptanabilen aktiviteyi ifade eder.

6- Faz ilişkisi: Dalgaların zaman ve polrite açısından, bir veya birbirini izleyen kanallardaki ilişkisini ifade eder. Değişik kanallarda, aynı anda pikler ve çukurlar oluşursa "faz birlikteliği" oluşmazsa "faz ayrılığı" ortaya çıkar.

7- Zamanlama: Başın farklı alanlarındaki dalgaların zamanlaması aynı ise "senkron ve simetrik" sıfatlarını alır. Bu durumda "bilateralsenkson" veya "bisenkson" deyimleri kullanılır. Değişik kanallardaki dalgaların aralarında zaman ilişkisi yoksa "asekson dalgalar"dan söz edilir. Eğer, dalgalar bir anbir alanda, başka bir zamanda dabaşka bir alanda oluşuyorsa, bunlara "bağımsız dalgalar" denir. Örneğin, temporal loblarda "bisenkson dikenler" veya "bağımsız dikenler" oluşabilir.

8- Devamlılık: Belirli bir dalga formunun, tüm kaydın yüzde kaçını oluşturduğunu ifade eder. Bu orada "indeks" denir; örneğin, "delta indeksi %20" denildiğinde, delta aktivitesinin, o EEG kaydının 5'te 1'i süresince görüldüğü anlaşılabacaktır.

9-Reaktivite: Göz açıp-kapama, hiperventikasyon, aralıklı ışık uyararı, uyku sırasında sesli uyarılar, dokunma şeklinde ayarlar ile elde edilen cevapları kapsar.

Ders 3 : 30 Dakika

Konu : Çocuk EEG'sini öğrenim yöntemi

Birinci derste sözü edildiği gibi, erişkin EEG'sinin "kalıp görüntüleri" ne ve "organizasyon modeli" ne varıncaya kadar geçen sürece "EEG'nin matürasyon süreci" ya da "EEG'nin olgunlaşma süreci" ismi verilir. Bu süreç, ana karnındaki 5. aydan itibaren izlenebilmiş ve kişi 10-14 yaşlarına vardığı zaman tamamlandığı anlaşılmıştır...

EEG'nin matürasyon süreci boyunca, yani erişkin EEG'sine varıncaya kadar, en az 34 "kalıp görüntü" ve 5-7 kalıp görüntünün ardarda dizilmesiyle oluşan ve de her biri belirli bir yaş döneminin simgesi olan yaklaşık 10 tane "organizasyon modeli" nin ortaya çıktığı tarafımızdan hesaplanmıştır.. "Kalıp görüntü" deyimini açıklamak için bazı örnekler verelim; erişkinin senkronize alfa aktivitesi, erişkinin REM uykusunda izlenen aktivite, yeni doğan çocukta görülen "trase alternan", vb, birer kalıp görüntüdür. "Organizasyon modeli" deyimini de, herhangi bir yaşta ki kişide, uyanıklık-uykuya dalma-uykunun birbirini izleyen muhtelif fazları-uyanma ve tekrar uyanıklığı kapsayan süreçteki kalıp görüntülerin ardarda dizilmesini ifade etmektedir; organizasyonun biçimi ve kalıp görüntülerin kimlikleri daima belirli bir yaş dönemini simgelemektedir...

Usta-çırak ilişkisiyle sürdürülen bir alaylı eğitimi sırasında, muhtelif yaşlarda, hareket artefaktlarıyla bezenmiş uyanıklık EEG'leri ve tamamlanmamış bir organizasyonu yansıtan kalıp görüntülerin sergilendiği uyku EEG'leri, karmakarışık bir yaş sırası ile önümüze geldiği için, çocuk EEG'si bir türlü öğrenilemez.. Oysa, okul eğitimi ismini alan eğitim yöntemimizde, önce harflerin okunması ve yazılmaları (kalıp görüntüler) öğretilcek, sonra bu harflerden oluşan heceler ve kelimeler (organizasyon modelleri) ele alınacaktır.. Organizasyon modeli dediğimizde, uyku EEG'si de organizasyon kapsamına girdiği için, uyku EEG'sini öğrenmeden çocuk EEG'si öğrenilemez ve sağlıklı bir şekilde yorumlanamaz. Eğer, bir çocuk EEG ustası "ben uyku EEG'si bilmem ama çocuk EEG'si yorumlarım" diyorsa, kibarca gülümseyebilirsiniz.. Ayrıca, uyku EEG'si bilmeyen bir erişkin EEG'cisi çocuk EEG'si yorumlamaya kalkıştığında da, hatırlamalısınız ki, erişkinin uyanıklık EEG'si tüm EEG'nin üçte-birini ya da dörtte birini ya kapsar ya da kapsamaz...

Bir bütün olan EEG'yi, yani hem erişkin EEG'sini hem de çocuk EEG'sini dört-dörtlük öğrenebilmek için, erişkinin uyanıklık ve uykuyu kapsayan organizasyon modelini oluşturan kalıp görüntüler öncelikle öğrenilmelidir. Ondan sonra da, ana karnındaki 5.aydan başlayarak, basamak basamak her bir dönemin kalıp görüntüleri ve organizasyonları, erişkin temeliyle mukayese edi-

lererek ezberlenmelidir. Bu uğraş ile, normal EEG öğrenildikten sonra patolojik EEG'nin öğrenimine geçilebilir. EEG patolojilerini öğrenirken de, bu patolojilerden bunların bazılarının da bir maturasyon süreçleri olduğu unutulmamalıdır...

Erişkin kalıp görüntülerinden ve organizasyon modelinden başlayıp, ana karındaki 5. aya inen ve sonra basamak basamak yükselerek tekrar erişkine varan normal EEG'yi öğrenmeden patolojik EEG'ye geçildiğinde, patolojik EEG'nin bir göstergesi olan temel aktivitede yavaşlama olgusunu tanıyabilmek, kesinlikle mümkün olmaz. Ayrıca, patolojik aktivitelerin ayak seslerini duya-bilmek ve ayak izlerini görebilmek becerisi, ancak normal çocuk EEG'sini öğrendikten sonra, kazanılabilir.

Yöntem uyarınca eğitime başlamadan önce, ayrıntıya girmeden basit bir hatırlatma yapmak yararlı olacaktır.. Bir EEG trasesinde, birden fazla dalganın yan yana ya da üst üste gelmesi ile oluşan kompleksler dışında 4 adet temel dalga aktivitesi izlenir : 1) Alfa aktivitesi, 2) Teta aktivitesi, 3) Delta aktivitesi, 4) Beta aktivitesi. Alfa aktivitesi 8-12 hz, teta aktivitesi 4-7 hz, delta aktivitesi 1-3 hz, beta aktivitesi 13-30 hz'lik bir aktiviteyi temsil ederler... Bu aktivitelerin 4'ü de zamana, zemine, davranışa ve yaşa bağlı olarak bazen normal bazen de patolojiyi yansıtır; örneğin, erişkinde normal yansıtan 10 hz alfa aktivitesi, çocukta bir paroksizim halinde karşımıza çıktığı zaman, bir tonik nöbet aktivitesini belirler...

Ders 4 : 20 Dakika

Konu : Erişkinin uyanıklık ve uyku EEG'si

Konu işlenirken ayrıntıya girilmeyecek ve gerektiğinde bir bakışta hatırlamayı sağlayacak şekilde özetlenerek dizilecektir.

Erişkinin uyanıklık EEG'si: 1) Gözler kapalı, sükunet halinde senkronize ve bazen içcikler oluşturan sinüzoidal alfa aktivitesi izlenir. 2) Gözler açıldığında desenkronize, alfadan düşük amplitütlü, kargacık-burgacık bir aktivite ortaya çıkar.

Erişkinin uykuya dalışı: Kişinin göz kapakları yavaşça kapanır ve içi geçerken alfanın amplitüdünde bir artış izlenir. Bu dönem, çocukta farklı bir görünümde ortaya çıkarken, patolojik aktiviteleri önemli ölçüde kıskırtmaktadır.

Erişkinin uyku EEG'si: Non REM uykusu ve REM uykusu isimlerini alan ve ayrı merkezler tarafından yönetilen 2 döneme ayrılır. NREM uykusu da NREM I, NREM II, NREM III, NREM IV. fazlara ayrılır. NREM I+NREM II'ye "yüzeyel uyku", NREM III+NREM IV'e de "derin uyku" isimleri verilir.. NREM uykusu+REM uykusu bir uyku siklusunu oluşturur. Sabaha karşı, NREM I+NREMII'yi+REM fazlarından oluşan yarım uyku siklusları da izlenir.. Gece uykusu boyunca izlenen "uyku profili", yani siklusların dizilişi, bize gösterir ki, gece uykusu 5-7 siklustan oluşur. Normal koşullarda, bir kişinin uyku profili, hemen her gece bir diğerine benze-

mektedir; ancak, farklı kişilerde profil farklılaşır... REM sembolü "Rapid Eye Movement" (hızlı göz küreleri hareketleri) kelimelerinin baş harflerinin alınmasıyla oluşmuştur; REM uykusu sırasında rüyalar görülür ve rüyadaki objeleri izleyen göz kürelerinin hareketleri ortaya çıkar. NREM sembolü de "Non REM" in N'sinin başa alınmasıyla oluşur; bu uyku döneminde rüya görülmez ve hızlı göz küreleri hareketleri de izlenmez.

NREM I: EEG'de desenkronize, düşük amplitütlü, kargacık-burgacık bir aktivite izlenir. Kas tonusunu (kasların sertliği) kaydeden elektromiyografi (EMG) kalemi, uyanıklığa oranla daha düşük amplitütlü ve fazık elemanlar içermeyen, homojen bir görünüm sergiler. Göz küreleri hareketlerini (GKH) kaydeden kalem, çok silik ve yavaş olarak hareket varlığını kaydeder. Elektrokardiyografi (EKG) kanalı kalbin ritmik çalıştığını belirler. Göğüsteki solunum hareketlerini ya da ağız ve burundan havanın giriş-çıkışını kaydeden kalem de ritmik bir solunumun varlığını gösterir.

NREM II: İlk "uyku içiği" (Uİ) ya da "K kompleks" görüldüğü anda NREM II. faz başlar. EEG'de temel aktivite gene desenkronizedir, ancak amplitüdü biraz artmıştır; ayrıca, kısa süreli ve yüksek amplitütlü teta ve delta dalgalarından oluşan, 2-5 saniye süreli, yavaş dalga paroksizimleri de araya girmektedir. NREM II. Faz ilerledikçe, yavaş dalga paroksizimleri daha sık ortaya çıkarlar; bu paroksizimlerin toplam süreleri, 1 dakikalık kaydın %20 sini geçmemektedir. EMG aktivitesi biraz daha düşer. GKH izlenmez. EKG ve solunum ritmiktir.

NREM III: EEG'deki yüksek amplitütlü yavaş dalga paroksizimlerinin toplam süreleri, 1 dakikalık bölümün %20-50'sini kapsar. Uİ ve K kompleksler gene görülür. EMG aktivitesinin amplitüdü daha da düşmüştür. GKH görülmez. EKG ve solunum ritmiktir.

NREM IV: EEG'deki yüksek amplitütlü yavaş dalgalar, 1 dakikalık bölümün %50-100'ünü kapsamaktadır. Uİ seyrekleşmiştir; K komplekslerin farkedilmeleri, mevcut temel aktivite içinde, güçleşmiştir. EMG aktivitesi, bütün NREM uykusunun en düşük amplitüdüne ulaşmıştır. GKH görülmez (yüksek amplitütlü frontal dalgalar GKH kanalına yansiyabilir). EKG ve solunum ritmiktir...

Uykunun motoru olan Uİ NREM II. fazda periyodik bir şekilde ve sık olarak görülürler; NREM III ve IV. fazlarda seyrekleşirler. Bir uyanma fenomeni olan K kompleksler de III. ve IV. fazlarda seyrekleşir; bu dönemlerde hafif bir ses ya algılanmaz ya da onun EEG görüntüsü bu dönemlerin temel aktiviteleri arasında farkedilmez. Demek ki, yüzeyel NREM'de K kompleksi oluşturacak bir ses kişiyi uyandırabileceksen, aynı şiddetteki ses derin NREM uykusunda algılanmaz veya algılansa da uyandırmaz ve EEG'de zor farkedilen izlere sebep olur. REM uykusunda ise K kompleks oluşturacak şiddetteki ses genellikle kişiyi uyandırır; hem uyandırmayacak hem de silik bir EEG gösterisi oluştura-

bilecek ses şiddetinin üst ve alt sınırları arasındaki mesafe çok dardır ve nadiren silik bir K kompleks yazdırılabilir...

REM uykusu: EEG'de NREM I. fazın temel aktivitesini taklit eden, düşük amplitütlü, desenkronize bir aktivite izlenir; bu temel aktivite zaman zaman 5-10 saniye süreli alfa paroksizmleri ile kesilir, bu alfanın frekansı uyanıklık halinde izlenen alfadan 1-2 Hz düşüktür. EMG aktivitesini yansıtan kanal düz bir çizgi çizmektedir; bu durum kas tonusunun tamamen ortadan kalktığını söylemez, ancak aletin kaydedemeyeceği kadar azaldığını ifade eder; kas tonusunun bu kadar azalması, rüyalarda gördüğümüz objelerin peşinden ya da önünden koşmamızı engeller. Düz çizgi haline gelmiş olan temel aktivite üzerinde, arasıra, kas seyirmelerinin varlığını belirleyen, düşük amplitütlü ve çok kısa süreli fazik aktiviteler (adele sökusları) izlenir. GKH'ni yazan kanalda bazen tek, bazen gruplar halinde, yüksek amplitütlü olabilen ve hızlı göz küreleri hareketlerinin varlığını ifade eden aktiviteler görülür; bu hızlı göz küreleri hareketleri, gözleri açık uyuyan bazı çocuklarda izleme ile de saptanabilir. Bu fazdaki hızlı göz küreleri hareketleri, rüyalar sırasında gördüğümüz hareket halindeki objelerin izlenmesi ile ortaya çıkar. Rüyalar sadece bu uyku fazında görülür; rüyaların sıklıkla sabaha karşı görülmesinin anlamlı sebepleri vardır. Bu uyku fazı tüm gece uykusunun % 20-25'ini kapsar; insanın, dinlenmiş olarak uyanabilmesi için bu oranın tamamlanması gerekir. Gece uykusu süresince, birbirini izleyen uyku siklusları içindeki REM fazları sürelerinin toplamı, % 20-25'in oldukça altında kalabilir; bu durumda, sabaha karşı eksik sikluslar (NREM I+NREM II+REM) oluşturulur ve sık sık uzunca süreli REM uykuları uyunarak % 20-25 oranının tutturulması ve dinlenmiş olarak uyanma sağlanır. Eğer, sabaha karşı üstüste gelen REM uykuları sırasında uyanırsak, gördüğümüz rüyayı hatırlarız; REM uykusu dışındaki uyanmalarda, o gece rüya görmediğimizi zannederiz; sabaha karşı sık sık tekrarlayan REM uykuları sırasında, uyanma saatimiz de geldiği için, bu rüyalar döneminde uyanma olasılığımız artar ve gördüğümüz rüyayı hatırlarız. REM uykusunun, dinlenmek için gerekli olduğunu belirttik; ama yeterli değildir; istenen ölçüde dinlenmiş olmak için, MREM III+IV. fazların oluşturduğu derin uykuyu da gereken oranda uyumuş olmamız gerekir... EKG'de ve solunumda aritmiler dikkati çeker. Eğer, kayıt yapılıyorsa, iskiokavernöz adelede fazik kasılmalar izlenir; bu kasılmalar, REM fazı sırasında oluşan penis ereksiyonunun pompalarıdır; bedenimizde eldiven parmağı biçimindeki tek kas olan iskiokavernöz adele, fazik kasılmalarla, içindeki kanı, penisteki kavernöz dokuya pompalar...

Böylece, erişkindeki uyanıklık ve uyku EEG kayıtlarından, poligrafik kayıtlardan (GKH, EKG, EMG, Solunum) ve sınırlı düzeyde klinik verilerden kısaca bahsetmiş olduk.. Şimdi de, erişkin organizasyon modeline varıncaya kadar çocuğun geçmek zorunda olduğu basamakları sıralayalım.

Ders 5 : 60 Dakika

Konu : Normal çocuk EEG'si

1) Kendiliğinden oluşan elektriksel beyin aktivitesinin, insan beyinde, ilk defa ne zaman ortaya çıktığı belli değildir. Ancak, ortaya çıktıktan sonra hızla gelişir ve fizyolojik değişimlere uğrar. Hayatın erken bir döneminde çok hızlı bir şekilde gerçekleşen bu değişimleri izleyebilmek için, miadında doğumun öncesi ve sonrasında ki dönemler, yoğun bir ilgi ile araştırılmıştır.

2) Gebeliğin 3. ayının sonunda bazı biyoelektrik aktivitelerin bulunduğunu gösteren, şüpheli deliller vardır.

3) Gebeliğin 5. ayından itibaren kortikal (beyin kabuğu) biyoelektrik aktivitenin varlığı gösterilmiştir (Dreyfus-Brisac ve ark., 1956-1957). Bu aktivite "tamamen anarşik bir aktivite" olarak adlandırılmıştır.

4) Gebeliğin 6.-7. ayları arasında, o zamana kadar anarşik olan aktivite biraz organize olmuştur. Ancak, bu EEG'de, uyku ve uyanıklığı belgeleyen sıklık bir organizasyon gene de yoktur. Bu EEG, sık sık, 3 dakikanın üzerinde sürebilen sessizlik periyotları ile kesilir. Sessizlik periyotları arasında farklı frekanslardan kurulu dalga hecmeleri izlenir. Ayrıca, erken doğumun, yani prematüritenin karakteristik EEG bulgusu olan "delta brush" aktivitesi ve frontal bölgelerde (beynin ön bölgeleri) yüksek amplitütlü diken dalgalar dikkati çeker. "Delta brush" aktivitesi, oldukça yavaş bir dalganın (delta dalgası) üzerine sıralanmış, fırça gibi diken dalgalardan oluşan bir komplekstir.

5) Gebeliğin 7,5. ayında tipik uyku fazları gelişmeye başlar. Uyanıklık ve uyku ayırt edilemez. "Delta brush" aktivitesi devam etmektedir.

6) Gebeliğin 8. ayında uyku-uyanıklık ta ayırt edilir. Uyku EEG'sinde "aktif uyku" ve "sakin uyku" olmak üzere 2 faz ortaya çıkar. "Aktif uyku" erişkinin REM uykusunu, "sakin uyku" ise NREM uykusunu ifade etmektedir.. EEG'den önce, uyku araştırması yapanlar, yeni doğan dönemi uykusunu aktif ve sakın uykular şeklinde 2'ye ayırmışlardır ve onlara hümeten, şimdi de bu deyimler kullanılmaktadır.. "Delta brush" aktivitesi bu ayda da görülür. Keskin dalgalar ise artık her lokalizasyonda karşımıza çıkarlar; bunları patolojik keskin dalgalardan ayırmak için deneyim gerekir. Bu ayın EEG'sinde uyanıklık ve aktif uyku bölümlerinde kesintisiz, fakat sakın uykuda kesintili bir aktivite izlenir.

7) Gebeliğin 9. ayında, sakın uykuda izlenen kesintili aktivite "trase alternan" ismi verilen bir görünüme bürünmüştür. "Delta brush" aktivitesi hemen hemen kaybolmuştur. Artık, bu EEG, uyaranlara reaksiyon verebilmektedir.

8) Gebeliğin 9,5. ayında doğum gerçekleşir; miadında doğanlarda ya da erken doğup konsepsiyonel yaştan (gestasyonel yaş+kronolojik yaş) (gestasyonel yaş=annenin son adetinden doğuma kadar geçen süre) 9,5. aya erişen bebeklerde yeni doğan döneminin normal EEG bulguları izlenir. Bu dönem "yeni doğan dönemi" ismini alır ve 9,5.-10,5. aylar arasında EEG önemli bir değişikliğe uğramaz. "Yeni doğan dönemi" (YDD) EEG'si çok iyi bilinmelidir, çünkü çocukların büyük çoğunluğu mi-

adında doğar ve epilepsi (sara) nöbetlerinin önemli bir kısmı, YDD'de başlar. YDD EEG'si, EEG'nin matürasyon süreci içinde önemli bir köprüdür; erişkin EEG organizasyonu ile, erken doğan çocuklarda izlenen bir çok organizasyon biçimlerini birbirine bağlayan bir köprüdür...

YDD'de kabaca 4, ancak, aktif ve sakin uykular 2'şer döneme ayrıldığı için, daha ince bir ayrımla, 6 kalıp görüntü izlenmektedir :

- Uyanıklık
- Geçiş fazı
- Aktif uyku
- M paterni (mikst patern)
- LVI paterni (düşük voltajlı teta ve deltalar)
- Sakin uyku
- HVS paterni (Yüksek voltajlı yavaş uyku)
- TA paterni (trase alternan-epizodik uyku)

Sakin uyku davranışsal olarak düzenlidir ve erişkinin NREM uykusuna uyum gösterir. Aktif uyku ise davranışsal olarak düzensizdir ve erişkinin REM uykusuna uyum gösterir; bu fazda kalp ve solunumda aritmiler, penis ereksiyonu, ufak beden hareketleri izlenir.

Erişkinde uykuya dalış NREM uykusunun I.fazı ile başlamasına rağmen, YDD'de uyku genellikle, erişkinin REM uykusuna uyum gösteren, aktif uyku ile başlar. YDD'de uyku, aktif uyku ile başlamışsa EEG'de "M paterni" izlenir; bu patern, düşük amplitütlü hızlı bir aktivite içine, zaman zaman, 3-4 saniye süreli, orta amplitütlü, fronto-sentral bölgelerde (ön ve orta bölgeler) hakim ve temporal bölgelere de (şakak bölgeleri) yayılan, delta ve teta paroksizmlerinin yerleşmesi ile oluşur.

YDD'de uyku, erişkinde olduğu gibi, sakin uyku ile (NREM uykusuna uyum gösteren uyku dönemi) başlamışsa, aktif uyku sakin uykuyu gizlemişse, o zaman EEG'de "LVI paterni" izlenir; genellikle, düşük amplitütlü, hızlı bir aktivite arasına karışmış, ondan biraz daha yüksek amplitütlü teta ve delta dalgalarından oluşur; buradaki teta ve delta elemanları, M paternindeki orta amplitütlü teta ve delta paroksizmlerinden farklıdır.

YDD'de aktif ve sakin uykulardan oluşan bir uyku siklusunun süresi 60 dakikadır. Bu açıdan bakıldığında, YDD kayıtları en az 60 dakika sürmeli ve 1 uyku siklusunun tam kaydı yapılmalıdır.

YDD sakin uykusunun başlangıcı olan "HVS paterni", nispeten yüksek voltajlı bir yavaş aktiviteden oluşur. Bu dönemi izleyen "trase alternan paterni" (TA paterni) ise, düşük amplitütlü hızlı ve yavaş dalgalarından oluşan bir temel aktivitenin, 10-20 saniyelik aralarla tekrarlamak üzere, 2-4 saniye süreli, orta ve yüksek amplitütlü, yavaş ve hızlı dalgalar karışımı paroksizmler tarafından kesintilere uğratılması ile oluşur. Alışık olmayan gözler, bu düşük amplitütlü aktiviteyi kesintilere uğratan, 2-4 saniyelik fizyolojik paroksizmleri, patolojik böstler olarak değerlendirebilir.

Miadında (gebeliğin 9,5 ayında) doğan çocukta YDD'nin EEG karakteristiği 1 ay süre ile devam eder.

Erken doğan çocuklarda, bu organizasyon biçimi daha geç izlenir; örneğin, gebeliğin 7,5. ayında doğmuş bir bebekte YDD EEG'si organizasyonu doğumdan 2 ay sonra izlenmeye başlanır ve ondan sonra 1 ay devam eder. Bu bakımdan, YDD EEG'sini yorumlamaya başlamadan önce, çocuğun gestasyonel ve konsepsiyonel yaşlarının bilinmesi büyük önem taşır; aksi halde, erken doğan normal çocuğun EEG'sinde "matürasyon gecikmesi" saptanacaktır.

Normal bir beyinde EEG'nin matürasyon sürecine özgü değişimler son derece sağlıklı olarak belirlenmiştir. Konsepsiyonel yaşı 10,5. ayı tamamlanana kadar, 15 günlük aralarla güvenilir yaş tahmini yapmak mümkündür. Hatta, konsepsiyonel yaşı 10,5. ayından sonraki 1 yıl içinde, daha az güvenilir olsa da, yaş tahminleri yapılabilir...

9) Miadında doğumu izleyen 2. ayın başından ya da erken doğmuş çocuklarda, konsepsiyonel yaşı 10,5. ayının bitiminden itibaren trase alternan kaybolma eğilimine girer ve giderek Dement ve Kleitman'ın (1957) erişkinlerde tarif ettikleri uyku dönemleri gelişmeye başlar. Ancak, erişkin uykusunun ayak sesleri olan bu dönemde, henüz Uİ ve K kompleksler görülmez.

10) Miadında doğan normal çocukta, doğumu izleyen 45-90. günler arasında Uİ (sleep spindle) ortaya çıkar. Uİ, 2.-6. aylar arasında 10 saniye veya daha uzun süreli olabilirler; ayrıca, hemisferler arasında asenkroni görülebilir, ancak belirli bir zaman diliminde sayılırlarsa hemisferler arasında sayısal eşitliğin korunduğu görülmektedir.

11) Miadında doğumu izleyen 3. ay bittikten sonra, YDD'de görülen aktif uykunun "M paterni" görülmez; yani, artık, REM başlangıçlı uyku olmaz.

12) Miadında doğumu izleyen 4. ayda, oksipital (beynin arka bölgesi) egemenlik gösteren, 4-5 hz, sinüzoidal bir ritim gelişir. Bu aktivite erişkinde görülen alfa ritminin öncüsü olarak kabul edilir.

13) Miadında doğumu izleyen 4. ayın sonlarında ya da 5. ayın içinde, çocuk uykuya dalarken, hemisferlerin arka bölgelerinde belirgin olmakla birlikte tüm alanlara yayılabilen, düzenli ve oldukça senkron bir teta aktivitesi ortaya çıkar. Bu görünüm, "uykuya dalış senkronisi" (UDS)'nin habercisidir.

14) Miadında doğumu izleyen 5. aydan sonra erişkinde çok iyi tanınan, göz açıp-kapama reaksiyonu gözlenmeye başlar.

15) Miadında doğumu izleyen 6. ayda, "uykuya dalış senkronisi" (UDS) artık olgunlaşma dönemine girmiştir. UDS, çocuk uykuya dalarken yani göz kapakları yavaşça kapanır ve içi geçerken ortaya çıkar. Beynin arka ve orta bölgelerinde (oksipital ve rolandik) belirli olmak üzere, her iki hemisfer (her iki yarım beyin küresi) bölgelerine yayılan ortalama 50-135 mikrovolt amplitütlü, simetrik ve senkron, kısa ya da uzun süreli, sinüzoidal, yaklaşık 5 hz (saniyede 5 dalga) paroksizmlerden ibarettir.

Gene 6. aydan sonra uzun süreli uyku iğleri (Uİ) olmaz

ve hemisferler arasındaki asenkroni ortadan kalkar.

16) Miadında doğumu izleyen 7. ayda “K kompleksler”in ilk belirtileri izlenir. K kompleksler, uyuyan insanın internal ve eksternal uyarılara karşı oluşturduğu bir EEG cevabıdır. Pratikte, eksternal uyarı yapmak için, kişiyi uyandırmayacak şiddette el çırpma eylemi uygulanır.

17) Miadında doğumu izleyen 8. ve 12. aylar arasında, oksipital yerleşimli sinüzoidal ritm 6-7 hz’e ulaşır; hatırlanacağı gibi, bu ritm 4.-5. aylar arasında gelişmeye başlar ve erişkinde görülen alfa aktivitesinin öncüsüdür; bu durumda söz konusu aktivite uyanıklık EEG’sinde aranacaktır.

18) Miadında doğumu izleyen 1-3 yaşlar arasında, gerek uyanıklık gerekse uyku EEG’si, giderek erişkininkine benzeme eğilimindedir.

19) K kompleksler 3-5 yaşlar arasında erişkin formuna erişir.

20) Uyanıklık sırasında izlenen alfa aktivitesi, ancak 5 yaşından sonra baskın hale gelir. Alfa aktivitesinin frekansı ve devamlılığı bütün çocukluk süresince artar, amplitüdü 6.-9. yaşlara kadar yükselir, sonra biraz düşer.

21) UDS 5-7 yaşlar arasında kaybolma eğilimindedir.

22) Ön bölgelerde belirli olmak üzere, yaygın beta aktivitesi 10 yaşından sonra sık sık görülebilir.

23) Erişkin EEG’sinin tipik görünümü 10-14 yaşları arasında gelişir.

Not: Bu yazıyı, hekim olmayan bazı kişilerin de okuyabileceği düşünüldüğü için, bütün hekimlerin bildiği bazı Latince kelimelerin anlamları yanlarına yazılmıştır.

Ders 6 : 15 Dakika

Konu : Çocuk EEG’si yorum kuralları.

Çocuk EEG’si dinamik ve entegre bir tarzda yorumlanmalıdır. Sadece bu tarz yorumlar EEG’den alınacak bilgiyi en üst düzeye taşır.

Geçmişte EEG, tanı koymak ya da tanıyı geliştirmek için kullanılmış olmasına rağmen, bu gün durum değişmiştir. Son 35 yıl içinde olan bilgi birikimi, hasta çocukların izlenmesinde ya da prognostik (beklenen gelecek) gösterilerin saptanmasında, EEG’nin sistematik kullanımına, dinamik ve entegre bir yoruma olanak sağlamıştır. Yakın bir gelecekte de, çocuk EEG’sinde herkesin kolayca tanıdığı patolojik deşarjların, önce ayak seslerini ve sonra da ayak izlerini tanımak, giderek kolaylaşacaktır.

Dinamik ve entegre yorum kurallarının ne olup ne olmadığını anlamak için, bunları 9 madde çerçevesinde özetlemek istiyoruz :

1) *Temporal organizasyon* – Tetkik süresince trasenin (EEG kaydındaki çizgiler) gösterdiği değişikliklerin, o yaş dönemine özgü organizasyonu yansıtır yansıtmadığı değerlendirilir. Bu değerlendirme kayıt süresinin uzunluğu ile kıymet kazanır. Örneğin, yeni doğan döneminde kayıt süresi 60 dakikadan kısa olamazken, 2-3 yaşların-

daki bir çocukta 20 dakikalık kayda “uyanıklık-uykuya dalış-NREM I-NREM II-NREM III-NREM IV-uyanma reaksiyonu” sığabilir de sığmayabilir de; sığmazsa kayıt süresini uzatmak gerekir.

2) *Spasyal organizasyon* – Topografik yani bölgesel bir değerlendirmedir. Hangi yaş döneminde, beynin hangi bölgesinde, hangi tipte dalgaların görüleceğini değerlendirme temeline dayanır. Özellikle erken doğan çocuklarda fizyolojik keskin dalgalarla patolojik keskin dalgaların ayırımında spasyal değerlendirme çok önemlidir...

3) *Senkroni* – Beynin elektrik aktivitesinin beyin yarı küreleri arasında eş zamanlı ve düzenli olma özelliğidir. Senkroninin yaşa ve davranışa bağlı olmak üzere ne zaman ve hangi lokalizasyonlarda gelişeceğini bilmek, bu değerlendirmenin temelini oluşturur.

4) *Patern* – Yaş ve davranışa (uyanıklık, uykunun fazları) bağlı olmak üzere çarpıcı değişiklikler gösteren pek çok EEG görünümü, patern’leri (kalıp görüntüler) oluşturur. Örneğin YDD’de 6 temel patern görülür.

5) *Temel aktivite* – Her davranış durumunda, yani uyanıklık ve uykunun değişik fazlarında ayrı ayrı değerlendirilir. Sonunda EEG’nin bütünü açısından bir yargıya varılır.

6) *Reaktivite* – İşitsel ve görsel uyarılara alınan cevaplar her EEG tetkikinde değerlendirilmelidir.

7) *EEG’nin davranışa uyumu* – EEG’de görülen temel aktivite paterninin (kalıp görüntüsünün) çocukta izlenen davranışa uyum gösterip göstermediği kontrol edilmelidir; yani, EEG’ye bakarak “çocuk gözleri açık ve sakin uyanık halde” dediğiniz anda horul horul uyuyor olmasın!..

8) *Poligrafi ile davranış ayrımı* – Sadece EEG’ye bakarak davranışı saptamak bazen güç olabilir. Bu durumlarda poligrafiden yani GKH; EKG; EMG; solunum karnallarından yararlanmak yorumcuya büyük kolaylık sağlar.

9) *EEG; poligrafi ve davranışın eşzamanlı uyumu* – EEG ve poligrafik kayıtlar ile, ilaveten gözle izlenen çocuğun davranışlarının eşzamanlı olarak, uyum halinde olup olmadığının araştırılması.

YDD KAYITLARI İÇİN ÖZEL BİLGİLER

1) Gestasyonel yaş (annenin son adetinden doğuma kadar geçen süre),

2) Konsepsiyonel yaş (gestasyonel yaş+kronolojik yaş),

3) Başın geliş pozisyonu,

4) Sefal hematoma olup olmadığı,

5) Solunumun başlama şekli,

6) Kan gazları değerleri,

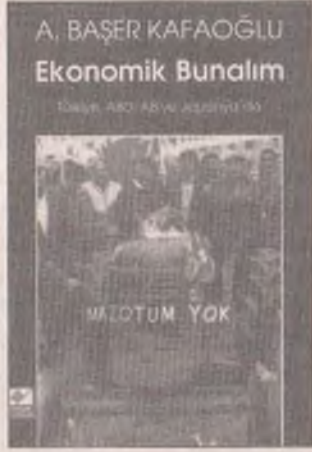
7) Çocuğun devamlı aktiviteleri,

8) Beden ısısı,

9) Antikonvülsif veya sedatiflerin kullanılıp kullanılmadığı.

Kesinlikle unutmamak gerekir; EEG önce “kaliteli bir kayıt”, sonra “yorum” demektir. Bazen, 60 dakikalık kaydın 59. dakikasında görülen patolojik bir aktivite sorununu çözebilir. □

Ekonomik Bunalım; Türkiye, ABD, AB ve Japonya'da, A. Başer Kafaoğlu, Kaynak Yayınları, 1. Basım, Aralık 2003, 280 s. Bu kitapta, Türkiye ekonomisinde 24 Ocak 1980'de alınan kararlarla ekonomiyi ayakta tutan bazı temel ilkelere vazgeçilmesiyle başlayıp, 1990'larda büyüyerek devam eden ekonomik bunalımı ve nedenlerini inceliyor. Türkiye ekonomisinde 1980'lerde

başlayan bunalımın bugün de devam ettiğini ileri sürüyor. Bunalımın temel nedenini üretimsizlik olarak tanımlayan yazar, son iki yılda ABD ekonomisinin de çıkayamayacağı bir bunalımın içine girdiğini ve çöküşe doğru gittiğini belirtiyor.

“Bana göre son binyılın ekonomideki en belirleyici olayı Doğu Asya ülkeleriyle Hindistan'da hızlı ekonomik gelişmedir” diyen yazar, kitabında şu sonuçlara varıyor:

Bir: Türkiye Ekonomisi Hâlâ Üretimsizlik Bunalımı İçindedir.

İki: ABD Ekonomisi Dünyadaki Ağırlığını Yitirmiştir.

Üç: Karl Marx Binyılın Hâlâ En Büyük Düşünüdür.

Kitapta yer alan bazı konu başlıkları şunlardır:

Turgut Özal ve Ekonomik Düzeni... Yoksullaştıran Büyüme... Tüccar Ekonomist Tayyip Erdoğan... Milli Direnme Ekonomisi ve Devletçilik... Krizden Ne Zaman Kurtulmuş Oluruz... ABD Ekonomisi Niçin Çöküyor... Ekonomide Yeni Lider Bölge: Doğu ve Güney Asya... Son Binyılın En Büyük Düşünü: Karl Marx...

Tarım ve Gelişme, Gülten Kazgan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, Aralık 2003, 418 s. Gülten Kazgan bu kitabında, tarımın piyasa ekonomisi açısından karşılaştığı farklılıkları ince-

lemekte; bunları evrensel ve kurumsal olarak ikiye ayırmaktadır. Bunu yaparken de, tanımladığı kurumsal nitelikleri özellikle geliştirmekte olan ülkeler bağlamında ele almakta, tarımın makro boyuttaki etkilenmeleri incelenmektedir. Bunun yanı sıra küresel tarım politikalarının neden ve sonuçlarıyla birlikte ülkesel planda yaşanan yıllık verim değişimleri, bunları milli gelir ve istihdam üzerindeki

etkileri; konjonktürel talep değişimleri ile ekonomik istikrarsızlığın sonuçları da Kazgan'ın irdelediği konular arasında yer almaktadır. Eserin son bölümünde ise, Türkiye'de uygulanan tarım politikaları kapsamlı bir biçimde incelenirken; Türkiye tarımının İkinci Dünya Savaşı'ndan 2000'li yıllara uzanan değişim süreci içinde üretimi arttırmaya yönelik politikaların teknolojik gelişmeyle yarattığı sonuçları yapısal değişimler ve tarımsal kurumlaşmalarla değerlendirilen yazar, son olarak 1980 öncesi koşullarında tarımın sağladığı ekonomik yararların kaybolmaya başlaması ve bunun piyasaya yansıması gibi olgulara değinmektedir.

Saçmalarla Gerçekler, Nursen Karas, Oyun Eleştirileri, Mitos-Boyut Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2003, 168 s. Bu kitapta, Nursen Karas'ın 1967'den günümüze kadar çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanmış, bazıları ise ilk kez yayınlanmakta olan 49 yazısı ile çektiği 37 oyun fotoğrafı bulunuyor. Nursen Karas, çocukluğunda başladı-

ğı fotoğraf çalışmalarını iş yaşamının yanında sürdürerek 1979-2984 yıllarında İstanbul, Londra ve Paris'te sergiler açtı.

1959'da *Gülümseyen Hayal* (Şiirler), 1967'de *Sevgi-Sizler* (Dost Yayınları Hikâyeler), 1972'de *Türkü Olan Kadın* (Kendi yayını, hikâyeler) kitaplarının yayınında sonra kitapların Karas Yayınları'na yayınlandı. Burada çıkan kitapları: 1993'de *Ceviz Sürgünü* (Hikâyeler), *İçinden Rüzgâr Geçen Sarı* (Hikâyeler), 1994'te fotoğraflı gezi kitabı *Fotoğraf Çektiğim Dağlarda* ve çocuk hikâyelerinin derlediği *Dağlardan Atlamak İstiyorum*.

İnternet ve Hukuk, Der: Yeşim M. Atamer, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2004, 822 s. Günümüze damgasını

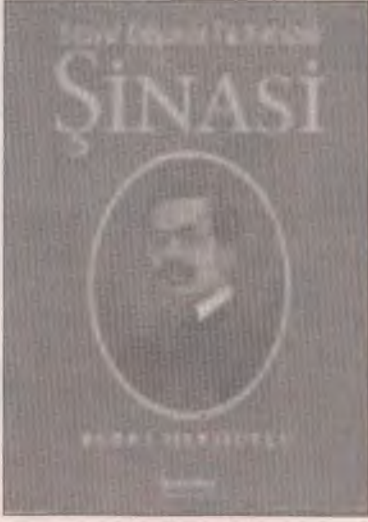
vuran “enformasyon devrimi”nin, toplumsal hayatı kalıcı bir şekilde değiştirdiği yadsınamaz bir gerçektir. Bu devrimin en önemli ögesi olan internet, bilgiye ulaşma ve bunu aktarma tekniklerini geliştirmiş, ticaret hayatına çeşitlilik kazandırmıştır. Ancak birçok teknolojik yenilikte olduğu gibi internet

kullanımında da hukuksal açıdan çözüm üretmesi gereken sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle Türkiye'de, bu alanda çok ciddi bir düzenleme eksikliği vardır. İnternet kullanımına ilişkin tasarılar gereken hızda yasallaşamamıştır.

Hukuksal alanda yaşanan bu düzenleme eksikliğinin nasıl giderilebileceğine ışık tutmak düşüncesiyle Yrd. Doç. Dr. Yeşim Atamer'in yayına hazırladığı bu kitapta, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul Barosu ve İnternet ve Hukuk Platformu'nun düzenlemiş olduğu konferansın bant çözümlerine, kendi alanlarında uzmanlaşmış hukukçuların makalelerine, internet hukuku alanında önem taşıyan bir dizi uluslararası hukuk metninin tercümelerine ve İnternet ve Hukuk Platformu Sonuç Bildirgesi'ne yer veriliyor.

Sosyal Düşünce Tarihimizde Şinasi, Bedir Mermutlu, Kaknüs Yayınları, 2004, 575 s. Tanpınar'ın "yeni bir dünya içinde kendimizi bulmaya borçlu olduğumuz" zekâ olarak tanıttığı Şinasi'nin adını Batılaşma çabamızdan ayrı düşüneyiz. Batıcılık yönüyle Şinasi şüphesiz ki fazlasıyla aşılmış bir kişidir. Ancak onun düşüncesinin önemi, belli bir dönemde bu tercihinin toplumsal kurumlar bütünü bakımından

çok yönlü olarak, belli bir tutarlılık ve kararlılıkla ifade edip konuyu aydınların meselesi haline getirmiş olmasındadır. Bu yönüyle onun toplumsal düşünce tarihimizdeki yeri, dönemindeki kimse ile ölçülemeyecek kadar önemlidir. Hedefini iyi gören, belli bir kültürün -belli- değerlen etrafında düşüncesini örgütleyerek topluma ulaşmaya çalışan Şinasi'nin" bütün" bir aydın olması onun başka bir çok yenilikçiler gibi tereddütlü ve müphem bir başlangıç olarak kalmasına izin vermemiştir.

Bilimsel Bir Peri Masalı: Freud'un Aile ve Tarihsel Romanı, Serol Teber, Okyanus Yayınları, 359 s. Serol Teber, bu kitabında, Freud'un kendi psiko-arkeolojisini yaparken geçtiği yollarda titiz bir dedektif gibi iz sürüyor. Sonuçta ortaya çıkan, belki de ilk kez bu kadar büyük bir empatiyle yazılmış bir Freud biyografisi, hatta biyografiden de öte bir "Freud güncesi"...

İlk kez değinilen özellikleri, şimdiye kadar açılmamış sayfalarıyla bambaşka bir Freud karşınızda!

Bu bir Freud biyografisi. Ama bir farkı var, önemli bir fark: Freud ilk kez hakkında "tabu" sa-

yılan yönleri de ele alınarak yazılıyor. Babasının gerçek babası olmayabileceği olasılığından, azınlık olmasının getirdiği durumlara dek, görmezden gelinen özellikleriyle Freud... hepimiz gibi bir insan olarak Freud!

Bin Dokuz Yüzlerin Başında Berlin'de Bir Çocukluk, Walter Benjamin, Yapı Kredi Yayınları. Geçtiğimiz yüzyılın en büyük düşünürlerinden Walter Benjamin'in kırk yaşında yazmaya başladığı Bin Dokuz Yüzlerin Başında Berlin'de Çocukluk, onun kendi çocukluğunu hangi bakış açısından gördüğünün ipuçlarını veriyor. Benjamin'in "fotoğraflı özyaşamöyküsü" olarak tanımladığı bu kitabı oluşturan kısa düzyazı metinler, salt kişisel bilgiler içermenin ötesinde, yüzyıl dönümünde burjuva ortamındaki çocuk bireyin toplumsal ruh halini de sergiliyor.

Kitabı yayıma ilk hazırlayan Adorno'ya göre, Benjamin'in anılarında çizdiği tabloların üzerine "Hitler devletinin gölgesi" düşmüştü: "Benjamin'in anlattıklarında uyanmaya yeltenen sahneleri saran hava ölümcüldür. Buralara mahkumun bakışları değer ve o buraları mahkum olmuş biri olarak algılar."

Benjamin'in yaşarken kitap olarak yayımlandığını göremediği, dönemin gazetelerinde bölüm

pörçük tefrika edilen Bin Dokuz Yüzlerin Başında Berlin'de Çocukluk'un iki otantik versiyonu basılmış bulunuyor (elinizdeki, Gieben versiyonunun çevirisi), ama kitap son biçimini kendi kendine bulabilmiş değil; o da, Nazi baskısından bunalarak yaşamına son veren yazarı gibi, tarihin "kasap tezgâhı" üzerinde bir kurban.

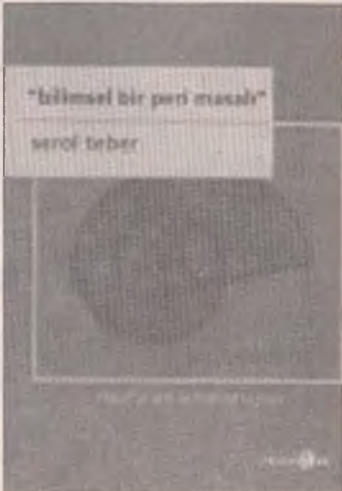
Osmanoğulları'nın Tarihi, Aşık Paşazade, K Kitaplığı Yayınları. Osmanlı tarih yazıcılığının en eski ve en önemli metinlerinden birinin, Türkçe'de, yazmalara dayalı ilk bilimsel yayını. Çelebi Mehmet, II: Murat ve Fatih Sultan Mehmet dönemlerini yaşamış, İstanbul'un fethinde bulunmuş bir görgü tanığının ağzından Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş yıllarının heyecan verici öyküsü...

"Menakıb u Tevarih-i Al-i Osman"ın çeviri, yazı ve günümüz diline aktarılmış biçimlerini içeren "Osmanoğulları'nın Tarihi", bu toprakların geçmişine ilgi duyan herkes için vazgeçilmez bir kaynak.

Sanat Eserinin Kökeni, Martin Heidegger, Babil Yayınları. Eserin sanatçıya kaynak olmasına göre, sanatçının esere köken olması ne kadar gerekli ise, başka

bir tarzda da olsa, sanatın sanatçı ve eser için köken olması o oranda gereklidir. Sanat kaynak olabilir mi? Sanat nerede ve nasıl vardır? Sanat, gerçek herhangi bir şeyin tekabül etmediği bir sözcüktür. Bu, gerçekten sanattan olanları yani eser ve sanatçıları içerisine koyduğumuz bir çerçeve tasarımı olabilir: Eğer sanat kavramı çerçeve bir tasarımdan daha fazla şeyler anlatıyorsa, sanat kelimesiyle anlatılan, yalnızca eser ve sanatçılara ilişkin gerçeklik tabanında bir şeydir. Yoksa aksi mi geçerlidir? Sanat, onlara köken olduğu sürece mi eser ve sanatçı vardır?

Ocak ayı ödüllü sorumuzu doğru yanıtlayan okurlarımızdan Numan Sandal (Antalya) bizden kitap kazandı. Şubat ayı bulmacasını doğru yanıtlayan okurlarımız arasında kurayla belirleyeceğimiz üç kişi Kaynak Yayınları'nın yayımladığı, Şefik Hüsnü'nün *Türkiye'de Sosyal Sınıflar* adlı kitabını kazanacak.

Soldan sağa

1) "İnsan akıllı bilgi edinerek gelişir; kavrayış gücü, anlayış ve yorum yeteneği genişler, olgunlaşır. Bilginin kesinliğe ulaşmasında en sağlam temel mantık ölçülerine uyma, eksiksiz bir akıl yürütmedir. Akıl insanı tüm kötülüklerden, geçiciliklerden, olgun insana yakışmayan eksikliklerden uzaklaştırır, erdeme kavuşturur" görüşünü *İnsan Üstüne Kitap* adlı yapıtında öne süren, Meşai oğlunun Endülüs'teki temsilcisi 12. yüzyılda yaşamış ünlü Arap düşünürü. - Hastalığın ya da bir, durumun en korkulu anı. 2) Gerçeklik. - Yakınma. 3) Bakı. - Sodyumun simgesi. - Euripidis'in bir trajedisi. 4) Sarılmazlık. - Cebire, süyek. 5) Mısır'da Luksor'un güneyinde, Nil'in sağ kıyısında antik bir kent. - Osmiyyum'un simgesi. - Eski Mısır'da üreme ve doğurganlık tanrısı. - "...Derek" (O filminin unutulmaz akti-si). 6) Dnieper ırmağının Karadeniz'e döküldüğü noktada Osmanlılar tarafından yaptırılan eski Türk kalesi. - Eflatun'un ana konusu şiirsel yaratma olan diyalogu 'Mevlam gül diyerek iki göz vermiş / Bilmem ağlasam mı ağlasam mı / Dura dura bir ... oldum erenler / Bilmem çağlasam mı çağlasam mı?' (Aşık Mahzuni Şerif). - Bir renk. 7) Sigortada yapılan değişiklikleri gösteren ve poliseye eklenen belge. - Tembih sözü. 8) Batı Sami dillerinde 'Tanrı' anlamına gelen ünvan. - Tiyatronun bilim ve sanat danışmanı. 9) Kolom-

biya'da bir ırmak. - 'Ahmet ...' (Faklaka'nın yazarı). - Bir renk. 10) İlgi eki. - Bir nota. - Cilve, naz. - '....ya tuz basmak' (Atilla İlhan'ın bir yapıtı). 11) Turşusu yapılan bir tür yaban soğanı. - Mimarlıkta bir sütun gövdesinin şişkinliği. 12) Doğu Anadolu'da bir ırmak. - İki büyüklük, iki nicelik arasındaki bağlantı. - Konya ilinde bir baraj.

Yukarıdan aşağı

1) "Gülünce gözlerinin içi gülüyor", "Şarkımı senin için yazdığımı bilseydin", "Kim demiş ki sevgiler ayrılıkla biter" gibi şarkıları da bestelemiş, geçtiğimiz aylarda yitirdiğimiz tanınmış bestekarımız. 2) Bir caz yapıtının ritmik yoğunluğu. - Başlangıçta mısırdan çıkarılan sitokinin. 3) Hindistan'ın kutsal kitabı. - Kalsiyumun simgesi. 4) Vilayet. - Roman-ya'nın plaka imi. - Zambiya'da, kadınlarının çok önemli toplumsal, siyasal işlevleri olan bir halk. 5) Gönül gözüyle gerçeği gören, uzak görüşlü. - Samoa Takımadaları Devleti'nin para birimi. 6) Karadeniz'in kuzeyinde bir iç deniz. - Nijerya'nın güneybatısında bir eyalet. - Sahip. 7) Kuriyum'un simgesi. - Ses ötesi dal-gaların yansıması ilkesine dayanan

bir dinleme aygıtı. - İşaret. 8) Duygu. - Bir ulusu, bir topluluğu simgelemek için düzenlenmiş müzik parçası. 9) Cinsiyet. - Sait Faik Abasıyanık'ın bir yapıtı. 10) Bir başka şeyin yerine koyma. - "Orhan" (Gılgamesh, Hürrem Sultan, Tohum gibi oyunlarında kaleme almış oyun yazarımız). 11) Halk dilinde "ağabey". - Mesaj. - Tunus'un plaka imi. 12) Ceketten uzun, paltodan kısa üst giysisi. - Çok zayıf ve soluk renkli kimse. 13) Kuran'daki her tümceye verilen ad. - Müşterek. - Baston. 14) Berilyum'un simgesi. - Doğuma yardımcı olan sağlık görevlisi. - "Gezdim Urum ile Şam'ı / Yukarı illeri kamu / Çok istedim bulamadım / Şöyle bencileyin" (Y. Emre). 15) Hayvan türlerinin davranışlarını dinamik. - Biyolojik açıdan inceleyen bilim. - Kamyon vb.'de yüklerin konulduğu bölüm.

Ocak bulmacasının yanıtı

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	A	B	D	U	L	L	A	R	C	E	V	D	E	T	
2	K	A	I	Y	E	K	A	I	D	E	K	A	F		
3	A	H	R	A	R	F	I	R	K	A	S	I	F	R	
4	B	A	L	K	E	M	M	I	I	S	A	L	E		
5	A	R	I	B	R	A	L	I	K	I	R	A	N		
6	S	I	K	L	A	M	E	N	M	A	D	E	N		
7	E	S	A	L	A	N	D	O	A	N	A				
8	V	T	O	L	N	E	Ş	E	A	M	B	A	R		
9	D	A	V	E	T	L	I	N	T	H	E	T	I		
10	A	N	A	A	R	H	A	V	I	A	R	A	N		
11	S	L	S	N	A	R	E	B	E	R	G	E	N		
12	I	R	U	Ş	A	K	R	O	M	A	R	A			

**18. Cilt
çıktı!**

**Dünya bilimine 10 yıldır
Türkiye'den katkı yapan
bir dergi var:
Bilim ve Ütopya.
Bilimsel-teknolojik
gelişmeleri sorgulayan,
sadece eleştirmeyen;
aynı zamanda
alternatifler de üreten ve
"ütopyasız bilim olmaz"
diyenlerin dergisi
Bilim ve Ütopya...**

1 cilt 25.000.000 TL.

Ciltlerin tamamını alana %25 indirim!

Sipariş ve bilgi için Tel: (0212) 244 23 61 - 244 23 72

İzmir'den sipariş için Tel: (0232) 445 68 70

Birlikteliğimiz Geleceğinizin Güvencesidir!

Hayatın her alanında... *Ulusal Sigorta Farkıyla...*

- İşyeri Sigortası
- Konut Sigortası
- Dask
- Kasko
- Trafik Sigortası
- Nakliyat Sigortası
- Elektronik Cihaz Sigortası
- Deniz Taşıtları Sigortası
- Hava Taşıtları Sigortası
- Sağlık Sigortası
- Hayat Sigortası
- Ferdi Kaza Sigortası
- Bireysel Emeklilik

Danışmanlık ve Aracılık Hizm. Ltd. Şti.

GENEL MERKEZ
Tophane Kemankuş Mah. Gecekuşu Sok.
Çavuşoğlu İş Merkezi No: 8/1 Karaköy/İST.
Tel: 0212. 292 77 77 (pbx)
Fax: 0212. 251 71 70
e-mail: istanbul@ulusalsigorta.com
web adresi: www.ulusalsigorta.com

İSTANBUL YÖNETİM MERKEZİ
Tophane Kemankuş Mah. Gecekuşu Sok.
Çavuşoğlu İş Merkezi No: 8/1 Karaköy/İST.
Tel: 0212. 292 77 77 (pbx)
Fax: 0212. 251 71 70
e-mail: istanbul@ulusalsigorta.com

ANKARA YÖNETİM MERKEZİ
Toros Sok. No: 9/A Sıhhiye/ANKARA
Tel: 0312. 230 86 62 - 63
0312. 230 86 54
Fax: 0312. 230 86 55
e-mail: ankara@ulusalsigorta.com

İZMİR YÖNETİM MERKEZİ
1347 Sok. No: 1/4 Konak/İZMİR
Tel: 0232. 483 47 07
0232. 483 87 17
Fax: 0232. 483 88 40
e-mail: izmir@ulusalsigorta.com